

Алишер Навоий

**МАҲБУБ
УЛ-ҚУЛУБ**

*(Қалбга маҳбуб ҳикматлар
ва ҳикоятлар)*

Ҳозирги ўзбек тилига табдил

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ

АЛИШЕР НАВОИЙ

МАҲБУБ УЛ-ҚУЛУБ

*(Қалбга маҳбуб ҳикматлар
ва ҳикоятлар)*

Ҳозирги ўзбек тилига таъдил

3956

"Sano-standart"
Тошкент — 2018

ALISHER NAVOIY NOMIDA
ToshDO'TAU
AXBOROT-RESURS MARKA
11662

УЎК: 821.512.133

КБК: 84(5Ў)1

Н 14

А.Навоий.

Маҳбуб ул-қулуб (Қалбга маҳбуб ҳикматлар ва ҳикоятлар). — Тошкент: «Sano-standart», 2018. — 192 бет.

Мазкур нашрга замондошларимиз “Маҳбуб ул-қулуб” дан баҳраманд бўлишини истаб, улуғ Навоийнинг ушбу бебаҳо аса-ри замонавий ўзбек тилига мослаштирилди. Ундаги айрим ҳик-матларга, мазмунидан келиб чиққан ҳолда, сарлавҳалар қўйил-ди ҳамда зарур ўринларга бир оз изоҳ ва шарҳлар берилди.

Сўзбоши муаллифи ва масъул муҳаррир:
Филология фанлари доктори, профессор
Шуҳрат Сирожиддинов

Тақризчи:
Омонилла Мадаев,
филология фанлари номзоди, доцент

Изоҳ ва шарҳлар билан нашрга тайёрловчилар:
Абдумурод Тилавов,
Иброҳимжон Сайдуллаев

Муҳаррирлар:
Абдулла Улуфов,
филология фанлари номзоди, доцент

Дилнавоз Юсупова,
филология фанлари номзоди

Абдулҳаким Орипов,
исломшунос

Алишер Навоий номдаги Тошкент Давлат ўзбек тили ва ада-биёти университети илмий кенгашида нашрга тавсия этилган.

ISBN 978-9943-5467-3-8

© “Sano-standart”, 2018

БУЮК МУРАББИЙ

Алишер Навоий халқимизнинг онги ва тафаккури, бадиий маданияти тарихида бутун бир даврни ташкил этадиган буюк шахс, миллий адабиётимизнинг тенгсиз намоянчаси, миллатимизнинг ғурури, шаъну шарафини дунёга тараннум қилган ўлмас сўз санъаткоридир.

Ислом КАРИМОВ

Ҳазрат Алишер Навоий ўзининг бетакрор ғазаллари, буюк «Хамса»си билан ўз даврида жуда катта шон-шуҳрат қозонган эди.

Улуғ шоир умр сўнгида авлодларга айтадиган панд-насихатларини, дил дардларини, қалб ҳайқириқларини, ҳаёт сабоқларини жамлаб, ўзининг «Маҳбуб ул-қулуб» асарини яратди.

«Маҳбуб ул-қулуб» «Қалбларга севимли бўлган китоб» маъносини беради. Уни «Дилларга ошно асар» ёки «Қалбларга яқин китоб» деб таржима қилиш ҳам мумкин. Асар нега бундай номланган? «Маҳбуб ул-қулуб» биринчи навбатда кимларга мўлжаллаб ёзилган? Маълумки, ушбу асар Навоийнинг умр ниҳоясида яратилган. Бу асарни ёзишга қандай эҳтиёж бор эди? Қалблар деганда Навоий кимларни назарда тутди? Булар ҳақида билиш асарнинг қимматини белгилашда муҳим аҳамиятга эгадир.

Асарнинг муқаддимасида шоир чуқур бир хўрсиниш билан ўз ҳаёт йўлида учраган қийинчиликларга назар ташлайди. Мен, — дейди Навоий, — қўлим калталиқ пайти кўп хорлик ва нотавонликларни кўрдим. Ҳаётнинг турли синовларига дуч келдим, гоҳ пасткаш лаинлар мени хўрладилар, гоҳ разиллар камситдилар. Ҳар кўча-ю кўйга кирдим, турли эл ва тоифаларга қўшилдим, яхшиларнинг яхшиликларидан баҳраманд бўлдим, ёмонларнинг фитналаридан қалбим жароҳатланди, пасткашларнинг қилиқларидан кўнглим яраланди, олижаноб инсонларнинг муносабати кўнглимга малҳам бўлди.

Тақдир кулиб боққанда амир ва ҳоким ҳам бўлдим. Унда адолат билан иш кўрдим, таъзим ва саховатни канда қилмадим, қўлимдан келганча яхшилик қилдим. Мен яхши-ёмоннинг фарқига бордим, жуда кўп уқубат ва кўргуликлар натижасида катта ҳаётий тажриба тўплалдим.

*Гаҳе тоғдун фалакдун нотавонлиғ,
Гаҳе кўрдун замондун комронлиғ.
Басе иссиғ, совух кўрдун замонда,
Басе аччиғ, чучук тоттун жаҳонда.*

Аммо дейди ҳазрат, ҳаётнинг бундай аччиқ, офир синовларига ҳали ҳануз дуч келмаган инсонлар кўп. Улар умр йўлларида қоқилмасликлари, яхши-ёмонни фарқлай олишлари учун ушбу китобни ёздим, уларни хушёр тортириш ва огоҳ этишни вожиб деб билдим.

Китоб ҳар бир инсон эгаллаши лозим бўлган гўзал хулқ, юксак маънавият мезонлари ҳақида атрофлича маълумот беради.

Кўриниб турибдики, бу асар ҳали етарли ҳаётий тажрибага эга бўлмаган инсонларга, назаримизда, кўпроқ ёшларга атаб ёзилган. Токи, дейди Навоий, улар жамият ичидаги барча тоифа ва табақаларда учрайдиган фазилат ва қусурлардан огоҳ бўлсинлар, кимга эргашиш масаласида адашмасинлар.

Асарнинг композицион қурилиши ўзига хос. Унинг уч қисмга бўлиниши бежиз эмас. Навоийнинг мақсади бўлган панд-насихат ва танбеҳлар туркуми учинчи қисмда келтирилган. Биринчи ва иккинчи қисмдаги мулоҳазаларни келтиришдан мақсад нима эди? Навоий панд-насихатдан олдин ўқувчига жамият ҳақида, уни асраб турувчи маънавий устунлар ҳақида билим ва тushунча бериб ўтишни зарур деб билди. Шу боисдан асарни дабдурустдан қуруқ насихат қилишдан бошлашни маъқул кўрмайди. Дастлаб у ўқувчини муайян тайёргарликдан ўтказган.

Биринчи қисмда кишилик жамиятини ташкил этган барча табақа ва тоифаларга қирқ фаслда батафсил таъриф берилади. Уларнинг фазилатлари ва камчиликлари очиб ташланади. Бу ўқувчида жамият ҳақида яхлит тасаввур уйғотишга қаратилган. Биринчи қисмда тижорат аҳли, мунажжимлар, деҳқонлар, навкарлар, шайхлар, дарвишлар, мутрибу муғаннийлар, ҳофизлар, шоирлар, фақиҳлардан тортиб вазиру подшоҳгача ҳар бирининг аслида қандай фазилатларга эга бўлишлари талаб этилиши ва ўша даврда уларнинг табиатларида зоҳир бўлаётган қусурлар тилга олинади.

Масалан, табиблар Исо пайғамбарга ўхшатилади. Исо чиққан жонни дуо билан инсон танасига қайтарган бўлса, табиблар чиқаётган жонга даво билан танани тарк этишга монелик қилади, дейди. Табиб ўз фанида ниҳоятда моҳир, касбига садоқатли, беморга марҳаматли ва шафқатли бўлиши лозим. Бундай табибнинг юзи беморга маҳбуб, сўзи бемор жонига марғуб, яъни ёқимлидир. Қадамлари хасталарга шифо бўлади. Аммо ўз касбини яхши эгалламаган, ёмон феълли, бепарво ва дағал муомалали бўлса, беморни бир томондан даволаган билан, бошқа томондан кўнглини жароҳатлайди. Агар табиб ўқимишли, илмли бўлмаса, у жаллод шогирдидир. Жаллод тиф билан ўлдирса, у даво ўрнига заҳарлайди.

Жамиятнинг фаол аъзоларига айланиб бораётган ёшлар ўз жамиятларининг камолоти учун қандай фазилатларга эга бўлмоқликлари керак? Ушбу кишилик жамиятида эзгулик ва тўлиқ саодатмандлик ҳукм суриши учун жамият аъзолари қандай тамойилларга асосланмоқлари лозим? Буни Навоий асарнинг иккинчи қисмида 10 та боб доирасида таҳсинга сазовор феъл-атвор, юксак хулққа эришиш тамойиллари орқали очиб беради. Булар тавба, зухд, таваккул, қаноат, сабр, тавозе ва адаб, зикр, ризо, таважжух ва ишқдир. Мана шу фазилатлар инсон қалбини тугён ва исёндан сақлайди, унга хузур ва ҳаловат бахш этади, хулқини гўзал қилади, бардошини оширади. Иродасининг бақувват бўлишига кўмаклашади.

Масалан, зуҳдга бағишланган бобга назар ташлайлик. Зуҳд бу диний истилоҳда таркидунёчилик, узлатга чекиниш демақдир. Навоий эса зуҳдни шундай тушунтиради: Зуҳд — бўлар-бўлмас орзулардан кечмоқ, молу мансаб кетидан қувмаслик, номаҳрам юздан кўзни асрашлик ва ёмон сўзлардан тилни тиймоқлик.

Кимки бу мақомни қўлга киритса, унинг кўнглида бир нур пайдо бўлади ва кўнглини ҳамиша шод этади.

Навоий ҳар бир инсон қалбан зоҳид бўлишини, зуҳд мақомини эгаллашини орзу қилади. Бундай зуҳд инсоннинг кўнгил ҳаловати, қалб осудалигини таъминлайди.

«Маҳбуб ул-қулуб»нинг учинчи қисмида Навоий тўғридан-тўғри ўқувчига мурожаат этади ва турли танбех, панд-насихатлар воситасида уларга маънавий камолот сирларини ўргатади.

Ҳазрат Навоий нафақат улуғ мутафаккир, улуғ шоир, балки ўз халқи, миллати тақдирига бефарқ бўлмаган буюк мураббий ҳам эди. У ўз умри интиҳосида ҳам миллат ва халқ дарди билан яшади. «Маҳбуб ул-қулуб» аса-рида жамият билан боғлиқ орзу-умидларини ифодалади. Унда жамият ҳаётини юксалтириш, уни тўғри йўлга солиш ва шахс маънавиятини тарбиялаш каби ўзининг сўнгги армонларини васият қилиб қолдирди.

Шуҳрат СИРОЖИДДИНОВ,
филология фанлари доктори, профессор

Бисмиллаҳир роҳманир-роҳийм

Ҳамду сано шундай зотгаким, Унинг берган эҳсонига яраша ва лойиқ ҳамду сано айтиш имконсиздир. Зоти барча комилликлар билан сифатланган.

Сифатидаги барча комиллик кашф аҳлига маълумдир. У зотнинг поклигини таъриф қилишдан тил ожиз, муқаддас зотлигини васф этишдан эл ожиз. Азамати олдида осмон гунбази бир нилуфардан ҳам кичикроқ ва қудрати олдида коинотдаги юлдуз ва сайёралар нилуфар юзидаги бир неча шабнам томчилари кабидир. Нилуфар юзига шабнам сочгучи ҳам Ўзи ва шабнам сувидин нилуфарзор, балки Эрам гулистонини очгучи ҳам Ўзидир. Бениёзлиги олдида эгилган осмон бир гадоё, чорасозлиги (ҳар қандай мушкул ишга чора топиш Қудрати) олдида бу буқаламун дунё бир бечора ожиздир. Унинг мавжудлиги олдида яратилишнинг борлиғи йўқ, демакдир, Унинг зоти олдида аввалину охириин махлуқотлар номавжуд демакдир. Унинг эҳсон дастурхони теваарагида олийнасаб шоҳлар гадодур ва бепоён илми олдида олиймақом олимлар жоҳил бўлиб қолади. Қаҳрининг шамоли учиришга қодир ва сайёрдир, настариннинг япроқлари Жабборлиги қуюнида соврилади. Бу ғам уйининг тўкилган тупроқлари йўқни бор қилиши ва борни йўқ қилиши Унинг қудратига осондир. Барча унинг эҳсонидан умидвор ва қаҳридан кўрқувда. Бир ҳовуч тупроқни фаришталар ҳузурда халифалик тахтига ҳазрати Одам алайҳиссаломни ўлтирғизмоқ Унга ярашади ва кўп йиллар фаришталарга бошчилик қилганнинг (яъни шайтоннинг) бўйнига лаънат ҳалқасини солишлик ҳам Унинг ишидир.

Қитъа:

Қодиреким, қудратидин мунча юз амри ғариб,
Бўлса ҳар соатда мавжуд андин эрмастур ажиб,
Ўн секиз минг оламу, одам яратиб, айламак,
Бир кишини офариниш дафтаридин мунтаҳаб.
Ул қила олур анга келди мусаллам бу умур,
Гар ўзи эрди мусаббиб, лек бу бўлди сабаб.

Шарҳи:

Қодир зот ҳар лаҳзада юзлаб ҳар хил
Амрлар содир этса ҳеч ажабланарли эмас.

Ўн саккиз минг олам ва одамларнинг яратилишига бир кишини (Муҳаммад алайҳиссаломни) сабабчи қилган ҳам У зотдир. Бу ҳодисалар фақат Унинг қудрати билан содир бўлди, лекин бу кишини сабаб қилди.

Субҳана зил-мулки вал-малакут. Субҳана зил-қудрати вал-жабарут. Жаллатил илаҳуҳу ва аммат неъамуху вала илаҳа ғойруҳ".

(Мулк ва подшоҳлик эгаси бўлган Оллоҳ покдир.

Қудрат ва улуғлик эгаси бўлган Зот покдир,
Неъматлари улуғ ва барчага баробар бўлган
Ягона Оллоҳдан ўзга Илоҳ йўқдир).

Ва сон-саноксиз дурудлар ул севикли ва мақтовга лойиқ зот (Муҳаммад (с.а.в.)гаким, Ҳақ таоло унга қурбат (яқинлик) ва мартаба бердиким, Олам ва одамни яратишдан мақсад унинг вужуди эди. Муборак хулқи руҳи поки туфайли ва яратилиши тўрт унсурдан покдир. Унсурининг шамоли Ийсо алайҳиссалом нафасидан, тупроғи Яъқуб алайҳиссалом кўзининг тўтиёси ва суви Хизр алайҳиссалом чашмаси сувидандир ва ўти Мусо Калимуллоҳ дарахти ўтининг шуъласидандир.

Бу унсурларни руҳи пок деса арзийди ва руҳини фидойи руҳ деса бўлади. Унинг Буроқи етти осмонга учиб чиққан ва Жаброил алайҳиссалом самога биргалиқда чиққандир. Осмонлар юзидан таралган нур туфайли гулшан ва фаришталар унинг учқур оти ғуборидан равшандирлар.

Қуръонда у ҳақда шундай дейилган;

"У сизларга келтираётган Қуръонни ўз ҳавойи хоҳиши билан сўзламайди."

Ва нутқи баёнида: — "Ин-ҳува илла ваҳюй юҳа" — ва у Қуръон фақат Оллоҳ томонидан Пайғамбар (с.а.в.) га туширилаётган бир ваҳийдир. (Ван-нажм, 4.) Илоҳий сирларга ошно ва Оллоҳнинг чексиз инояти билан оти:

"Раҳматал-лил-оламин", яъни: Оламларга раҳмат қилиб юбордик.

Маснавий:

Ики гесуси ики лайлат ул-қадр,
Бу янглиф ики лайл ичра юзи бадр,
Лайлу бадр ўлуб шамъи шабистон,
Узоридин хай анда кавкабистон.

Бу кавкаблардин айлаб Тангри мавжуд,
Нубувват маъшариға дурри мақсуд,
Нубувват сипехрида қуёш эркони маълум,
Мусоҳиблар шаънида асҳоби кан-нужум.

Шарҳи:

Икки кокили икки қадр кечасидир. Мана шу икки қоронғу кечада юзи тўлин ойдир.

Бу нурли чехра кечани ёритувчи шамдир, чехраси тевараги юлдузлардир.

Тангри таоло бу юлдузларни пайғамбарлар гуруҳининг мақсад дурлари қилди.

Муҳаммад (с.а.в.) нубувват осмонида қуёш экани маълум, саҳобалари ҳақида эса «Асҳобларим юлдузлар кабидирлар», ҳадиси кифоядир.

Муҳаммад (с.а.в.)га ва унинг аҳли байтига ва саҳобаларига қиёматга қадар Оллоҳнинг салоту саломлари бўлсин.

Аммо баъд: Фуқаронинг гадои ва ғаройиб мастураларининг (яширин, пардаланганларининг) чехрасини очувчи фақир ул-ҳақир Навоий лақабли Алишер, гуноҳларини Тангри кечирсин ва айбларини беркитсин — шундай арз қилур ва арзини охирига етказишни ўзига фарз билурким, хоксор ва паришонҳол йигитлик даврининг охиридан ўрта ёш даврининг охиригача даврон воқеаларидан ва айланувчи осмон ҳодисаларидан ва фитнаангиз (фитна қўзғовчи, ғавғо солувчи) замоннинг буқаламунлигидан ва замоннинг гуногунлигидан — ранго-ранглигидан узоқ муддат ва суратда қадам қўйдим ва ҳар хил йўлда ва ҳар хил либосда югурдим ва ўзимни яхши-ёмон хизматига ва суҳбатига етказдим. Гоҳо хор-

лик ва машаққат вайронасида нола қилдим ва гоҳо иззат ва бойлик бўстонида мажлислар туздим.

Маснавий:

Гаҳе топдим фалақдин нотавонлиғ,
Гаҳе кўрдим замондин комронлиғ,
Басе иссиғ, совуғ кўрдим замонда,
Басе аччиғ, чучук тоттим жаҳонда.

Ночор ва нотавонлик пайтларимда, фалокатли замонларда ва ноумид юрган пайтларимда гоҳо илм мадрасаларида охирги сафлардан жой олдим. Гоҳо уламолар мажлисларида илм нури билан кўнглимни ёритдим. Гоҳо тақводорлар масжидларида уларнинг қадами теккан ерга юзимни қўйдим ва кўп сажда туфайли пешонам шилиниб кетди. Гоҳо поклар хонақоси аҳлининг обдасталарига сув қўйдим, уларнинг ҳурматини қозондим. Гоҳо пасткашлар олдида хор бўлдим ва разиллар олдида беэътибор бўлдим. Ва гоҳо ишқ бобида бепарво бўлиб, нигоҳи билан одамни ўлдирувчи паричеҳралар туфайли ҳалокатга учрадим. Гоҳо мажнунлик (тентаклик) маҳалласида разил кишилар бўйнимга шапалоқ урдилар ва ёш болалар бошимга тош ёғдирдилар ва гоҳо шаҳрим эли томонидан жабр кўриб, ғурбат тортиб, ғарибларга қўшилдим. Ва тоғлар чўққисида ором топдим ва саҳро этаги паноҳим бўлди. Гоҳо ғурбатда бемор бўлиб, ғариблар ичида ҳам хор бўлдим. Ва гоҳо бу азобларга чидолмасдан азми ватан қилдим (ватанга жўнадим). Ва хилватга чекиндим. Ва гоҳо азизлар хизматида улар суҳбатидан баҳраманда бўлиб, ўз сўзимни ҳам уларга ёқимли қилдим.

Рубоий:

Гардун гаҳ манга жафоу дунлуқ қилди,
Бахтим киби ҳар ишта забунлуқ қилди,
Гаҳ ком сари раҳнамунлиқ қилди,
Алқисса: басе буқаламунлуқ қилди.

Шарҳи:

Фалак менга гоҳи жафою разиллик қилди, бахтим каби ҳар ишда ожизлик қилди, гоҳо мақсадим сари йўл бошлади, хуллас буқаламунлик қилди.

Аммо бахтли кунларимда, давлат ишлари билан машғул вақтимда кўнгил мулки одамлар ҳужуми туфайли фитнага қолди. Амирлик мартабасида ўтирганимда ҳукумат маҳкамасида халқнинг додига етдим ва гоҳо подшоҳга яқинлик туфайли вазирлик қилдим ва менга умидвор назар солувчиларга мурувват кўргиздим. Гоҳо олижаноблик айвонини макон қилдим ва улуғ кишиларни, амалдорларни таъзим юзасидан меҳмон қилдим. Баъзан шодлик боғида зиёфат дастурхонини ёзиб, май қуювчи соқийлар ва созанда ва хонандаларнинг базму рақсидан баҳра олдим. Баъзан султонлар муҳолифат қилганда, ўрталарига тушиб, уларни келиштириб қўйдим. Гоҳо уруш майдонига тушиб, жоҳил ва нодонлар тухматига қолдим. Ва гоҳи яхши ишлар қилувчилар орасига ўзимни урдим ва жамоат учун бинолар қурдим, ғайратим туфайли турли работлар ва бекатлар барпо бўлди ва йўловчиларга шодлик етишди.

Байт:

Димоғима тушубон кўп тасаввуру пиндор,
Ўзумни жоҳу улуғлуққа айладим изҳор.

Шарҳи:

Кўнглимни кўп орзу-хаёллар эгаллаб,
Улуғ мансаб ва давлатга етишдим.

Бу муқаддимадан мақсадим шуки, ҳар кўчада югурдим, оламдаги ҳар хил кишилар билан мулоқотда бўлдим ва яхши-ёмоннинг феълени ўргандим ва уларнинг ёмону яхши хислатларини синаб кўрдим. Яхши ва ёмондан шарбат ичиб, захрини ҳам тотиб кўрдим. Пасткаш ва сахийнинг захмини (ярасини, жароҳатини) ва малҳамини идрок қилдим. Ва замон аҳлидин баъзи суҳбатдошларим ва даврон аҳлидан баъзи дўстларим бу ҳоллардан хабарсиз ва кўнгилларида бу яхшилик ва ёмонликлардан асар йўқ.

Қитъа:

Не билгай ул кишиким, шахду майни тотмайдур,
Ки васлу, ҳажр киби ул чучукдурур, бу ачиг.
Билур залил мусофирки, пўя айларда эрур.
Қуму тўзонг юмшоғ, тоғу хорадур қатиг.

Шарҳи:

Асалу майни тотиб кўрмаган киши, висолу ҳижроннинг аччиқ ва чучуклигини қаердан билади.

Чўл қумининг юмшоқлигини, тоғ тошининг қаттиқлигини қийналган йўловчи мусофир яхши билади.

Шу боис ҳамсуҳбат ва дўстларни бу ҳоллардан хабардор қилмоқлик вожиб (шарт, зарурий) бўлиб қолди, токи улар ҳам ҳар хил тоифа хислатидан ва ҳар табақанинг аҳволидан хабардор бўлсинлар. Токи муносиб одамлар хизматида бўлгайлар ва номуносиб кишилар суҳбатидан ўзларини тортгайлар. Ва махфий сирларини ҳар кимга айтмагайлар ва шайтонсифат кишиларнинг макрига алданмагайлар. Кимки синалмаган одам билан суҳбатлашиш ва дўстлашмоқни ҳавас қилса, унга мен фақирнинг тажрибаси етарлидир.

Энди бу сўзларнинг қалбларга ёқимлилиги маълум бўлди, шу боис асарга "Маҳбуб ул-қулуб" – (қалбларга ёқимли) деб ном қўйилди ва бу ёзилганларнинг фойдали таъсири билинди ва уч қисм қилинди.

Биринчи қисм: турли одамларнинг феъл-атвори ва аҳволи ҳақида.

Иккинчи қисм: яхши феъллар хосияти ва ёмон феъллар касофати ҳақида.

Учинчи қисм: турли фойдали нарсалар ва турли мисоллар (ҳикматлар) ҳақида.

Умид шуки, ўқиганлар диққат ва эътибор кўзи билан назар солгайлар ва ҳар қайсилари ўз фаҳму идрокларига кўра баҳра олгайлар. Ёзганнинг ҳақиқа ҳам дуойи хайр билан баҳра еткургайлар ва руҳини ўша дуонинг файзи футуҳи билан шод қилгайлар.

Биринчи қисм

*Халойиқнинг аҳволи, феъл-
атвори ва гап-сўзларининг
кайфияти ҳақида*

**Бу қисм
қирқ фаслдир**

Биринчи фасл ОДИЛ ПОДШОҲЛАР ЗИКРИДА

Одилу оқил подшоҳ Оллоҳнинг ердаги соясидир. "Инний жаилун фил арз халифатун" — яъни "Мен ерда Одамни халифа (ўринбосар) қилмоқчиман", — ояти унинг шаънига айтилгандир. Шундайки, одил подшоҳнинг даражасига таъриф ожиздур — "Вулидту фий замонис — султон ул-одил" — яъни "Мен одил султон замонида туғилганман", — ҳадиси шундан хабар беради. Икки дунё эгаси Муҳаммад (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) дебдурларким, "Адлу соатин хайрунмин ибадатис — сақалайн" — яъни "Бир соатлик адолат икки дунё ибодатидан: инсонлар ва жинлар ибодатидан афзалроқдир".

Одил подшоҳ халойиққа Тангри таолонинг раҳматидир ва мамлакатга омонлик ва фаровонлиқдир. У қуёш билан баҳор ёмғиридек қора тупроқдан гуллар очади ва мамлакат аҳли устига олтину дурлар сочади. Камбағал ва бечоралар унинг яхши ва мулойим муомаласидан роҳатда. Замон ва амалдорлар унинг сиёсати тифидан қўрқувда. Унинг давлати соясида қўй ва қўзилар бўридан омонликда. Ёмонларга шафқатсизлигидан мусофирлар йўлтўсар ва қароқчилар хавфидан омонликда. Марҳаматидан мактабларда болалар шовқини ва заифлар ҳаммомида уларнинг ғавғоси, ҳайбатидан йўллар қароқчидан холи ва халқнинг қўли мол билан тўла. Забтидан амалдорлар қалами синиқ ва ситамкорлар байроғи йиқилган. Унинг саъй-ҳаракати билан масжидлар жамоат билан тўла ва мадрасаларда илмий баҳслар бўлмоқда. Қасосли қиличидан ўғрининг қўли элнинг молини олишга қалталиқ қилади. Ўч олиши хавфидан йўлтўсарларнинг қадами йўқлик саҳросидадир. Савдо қилиш учун туни билан дўконларда шам ўчмайди, одамлар дайди ва безорилардан қўрқмайдилар. Шомдан то саҳаргача масжид ва хонақоҳларнинг эшиклари очиқ, чиллахоналар ибодат нури билан ёруғдир. Шаҳарда қўйлар посбони ҳам у, чўлда қўйларнинг чўпони ҳам удир. Аҳолининг ҳовли ва боғлари унинг марҳаматидан обод,

лашкарлар ҳам ниятларига етган ва ундан розилар. Одил шоҳнинг шарофатидан турк аёлларининг аллалари тинмайди. Болалар эса хотиржам ошиқ ўйнайдилар. Кампирлар чархнинг уни (ғув-зуви) остида унинг ҳақиға дуо ўқийдилар. Канизаклар пахта савалаб, савағичнинг садоси остида қўшиқ айтиб, шоҳни олқишлайдилар. Фуқаро унга таҳсин, дуо ўқиб, ифтихор қиладилар. Шоҳ эса очиқ қўллик билан саховат қилиб, илтифот кўрсатади. Очларнинг таоми шоҳнинг саховат билан ёзилган эҳсон дастурхонидан. Яланғочларнинг либоси унинг лутф-марҳамат хазинаси эҳсонидан. У мамлакат боғини обод қиладиган серсув булутдир ва мулк аҳлининг кўзини ёритадиган; жаҳонга нур сочувчи қуёш кабидир. Ўзга давлатларнинг халқи ундай шоҳни орзу қиладилар ва ўзга юртларнинг мазлумлари уни адолатпарварлиги туфайли дуо қиладилар. Олимлар унинг яхшилигини таърифлаб, рисоалар ёзадилар ва шоирлар унинг яхшилигини тавсифлаб, қасидалар битадилар, бастакорлар унга атаб, куйлар яратадилар. Хонанда ва созандалар уни жону дилдан куйлайдилар. Адолатли шоҳ халқни рози қилса, Ҳақнинг розилигини топади ва халқнинг арз-додини сўраётган пайтида қиёматдаги сўроқ эсига тушиб, ваҳимага тушади.

Маснавий:

Улус подшоҳию дарвешваш,
Анга шоҳлиқдин келиб фақр хаш.

Жаҳондорларга сипеҳр интибоҳ,
Вале аҳли фақр оллида хоки роҳ.

Жаҳон мулки оллинда хошокча,
Вале бир кўнгул мулки афлокча.

Бори бенаволар навосози ул,
Ҳамул навъким, шоҳ Абулғози ул,

Келиб айни инсону, инсони айн,
Жаҳон вориси Шоҳ Султон Ҳусайн.

Ки, то бўлса гардунга давворлиқ,
Анга боқий ўлсун жаҳондорлиқ.

Халойиққа бу шаҳдин ўлсун нишот,
Даме бўлмасун холи андин бисот.

Шарҳи:

Ўзи элнинг шоҳию, лекин дарвешсифат,
Унга шоҳликдан кўра фақирлик хуш ёқади.

Жаҳондорлар ичида ҳамиша огоҳ туради,
Лекин фақирлар олдида хоки роҳдир (камтардир).

Дунё бойлигини хас-хашакча ҳам кўрмайди,
Лекин инсон кўнглини осмон қадар деб билади.

Барча бечораларнинг кўмакчиси у,
У киши шоҳ Абулғозий Баҳодирхондур.

Ўзи инсонун, инсонларни кўз қорачиғидай асрайди,
Бу киши жаҳон вориси шоҳ Султон Ҳусайн Бойқародир.

Токи осмон айланиб турар экан,
Унинг давлати боқий бўлсин.

Халойиққа бу шоҳдан ҳамиша
Хурсандлик етсин, жаҳон ундан асло холи бўлмасин.

Иккинчи фасл ИСЛОМПАНОҲ БЕКЛАР ЗИКРИДА

Бундай шоҳга бек бўлиш, худди Набий (с.а.в.) хизматидаги чаҳорёрлардан бири кабидир. Бек ночорларнинг паноҳи ва подшоҳнинг хайрихоҳидир. Дунёда шоҳ-

га фақат рост сўзлайди ва унинг охирати ғамини ейди. Ёмонлар ундан қўрқади ва яхшиларнинг мушкули осон бўлади. Элнинг молига тама билан қарамайди ва кўнглида ҳам кишиларнинг аҳли аёлига ёмон фикрда бўлмайди. Мақсади халқнинг тинчлиги ва жамиятнинг равнақидир. У мусулмонларни рози қилади ва мусулмонлар уни дуо қиладилар. Унинг зоти тоза ва шоҳ эшигида ҳам амали фақат яхшилик. Шоҳ эшиги бундай беқдан холи бўлмасин ва давлатининг қуёши асло заволга кетмасин.

Учинчи фасл

НОМУНОСИБ НОИБЛАР ЗИКРИДА

Ёлғончи ва нияти бузуқ ноиб худди Мусайлама каззобга эргашганлар гуруҳидандир¹. У ёлғондан пайғамбарлик даъвосини қилган, Жаброил фаришта ваҳий келтирмоқда деб ёлғон гапирган. Унинг шоҳ ҳақидаги даъволари ҳам ёлғондир. Ёлғон даъво қилишига сабаб, унинг тамагирлигидир ва нотўғри фармон чиқаришига сабаб, унинг дунёга хирс қўйганидир. Бир нарса оладиган бўлса, чин ўрнига ёлғон сўзлайди. Чунки мусулмонларга зарар етказиш унинг динидир. Шу боис ёлғон турганда чин сўзламоғи амри маҳолдир ва пора олишда ўзга сўз айтади, кўнглида эса бошқа сўз туради. Сўзи билан иши бир бўлмаган ноибнинг шоҳ эшигидан даф бўлгани яхшидир.

Тўртинчи фасл

ЗОЛИМ ВА ЖОҲИЛ ВА ФОСИҚ ПОДШОҲЛАР ЗИКРИДА

Одил подшоҳ бир ёрқин кўзгу бўлса, жоҳил подшоҳ унинг тескариси, яъни зулматдир. Зулм унинг учун ёқимлидир, бадхулқлик эса унинг таъбига севимлидир. Мамлакат нотинчлиги унга ором бағишлайди ва халқнинг паришонлиги унинг учун омонлиқдир. Обод ерлар

¹ Мусайлама каззоб — ёлғончи, пайғамбарлик даъвосини қилган.

унинг зулмидан вайронага айланади, кабутарлар ошени бойқушларга макон бўлиб қолади. Золим шоҳнинг базмида бода сели жунбушга келиб, обод ерларни вайрон қилади. Соқийнинг ҳовлисига ётқизилган гишт масжиднинг пештоқидан олинган бўлса, хумининг оғзини беркитган гишт масжид меҳробиникидир. Ноҳақ қон тўкмоқлик — унинг касби, жони бор одамки, ундан хавфсирайди. У шароб ичишни бошласа, мусулмонлар кўчани тарк этадилар. Агар фосиқ ва бадфеъл бўлса, элнинг аҳли аёли ҳаммиша хатардадир. Агар жоҳил ва қайсар бўлса, мушфиқ (шафқатли, меҳрибон, марҳаматли) Навоийнинг ҳолига вой. Ўзининг ноқобиллиги ўзига ёқади ва элга маъқул нарсалар унга ёқимсиздур. Биров кўп хизмат қилган бўлса-да, озгина хатоси учун уни кечирмайди, ҳақ ва рост гапини озгина хатоси учун чиппака чиқаради. Ўзининг хато фикри рост келмаганида эса, дахлсиз одамларни жавобгар қилади. Унинг хато фикрига қаршилиқ қилганлар туҳмат балосига гирифтор бўладилар. Носавоб (нотўғри) хаёли юзага чиқмаса, бунга буткул алоқаси йўқларни жазолайди, хабари йўқларни азоблайди. Ҳаёт сувини заҳар деса, бу фикрини маъқулламаган «гуноҳкор» бўлиб қолади ва қуёш нурини қоронғу деса, таҳсин айтмаганининг ҳолига вой. Ўзининг фойдасига қатранинг қадри дарёча ва зарранинг қадр-қиймати қуёшча. Элнинг унга берган моли кўп бўлса ҳам, бир қора чақадан кам, фидо қилган азиз жони эса бир пулдир. Золим шоҳ қора қузғунни оқ туйғун деганида, шу қуш фозни яхши олади, демаган айбдордир. Ёруғ кунни қора тун деса, осмон тўла юлдуз демаган айбдордир.

Тўғри сўз айтувчиларнинг жони хатарда, яхшиликка далолат қилувчиларга ўлим хавфи бор. Ҳақиқат унинг наздида ботилдир, ақли одамлар унинг наздида жоҳилдир. Элга бўлган кўнглидаги адовати унинг махфий хазинасидир. Қатл учун жон бермоқ — унинг шиори, элнинг молу жонига қасд қилмоқ унинг шикоридур. Бундай ёмон подшоҳнинг вазири ҳам Фиръавн ёнидаги Ҳомон кабидир.

Байт:

Ўйлаким шах морға бўлғай мўмид ҳам жаъфарий,
Ё вабойи халққа тоун ҳам ўлғай бир сари.

Шарҳи:

Бундай шоҳлар илон каби вазирига ёрдамчи бўладилар,
Халқ учун вабо бир тараф бўлса, булар бир тарафдир.

Тангри бундай балоларни йўқлик чоғидан мавжуд-
лик тахтига чиқазмасин ва йўқлик зиндонидан борлик
шахристонига йўлатмасин.

Бешинчи фасл ВАЗИРЛАР ТЎҒРИСИДА

Вазир сўзи "визр" — гуноҳ сўзидан келиб чиққан бў-
либ, бу феъл унинг табиатига жуда мос ва лойиқдир. Бу
ишни ўринлатган Сулаймон пайғамбарнинг вазيري Осаф
ибн Барҳаё узугига "Инсофли кишини Тангри раҳмат
қилсин" — деб ёздириб қўйган экан. Ўша Осаф дунёдан
кетар вақтида инсофни ҳам ўзи билан олиб кетди ва
инсоф гавҳарини бу ноинсофлар орасидан олиб кетди.
Киши ўзини ҳар ёнга ургани билан у Осафни бу дунёда
қаердан топади? Агар дунё аҳли орасида бирор Осаф-
га ўхшаган одам, бўлса, Сулаймон тахти дунё мансаб-
амали алақачон барбод бўлишини билади. Бу золимлар
мамлакатни барбод қилиб, халқнинг йиққан-терганини
йўқ қилувчилардир. Яхшиси шуки, киши булар ҳақида
қалам тебратмагай ва бу қора юзликлар отини қалам
тилига келтирмагай. Заҳар бериб, беморни ўлдирувчи
табиб буларга ўхшаш ва яқиндир. Бу икки тоифадан ҳар
бири заҳарли илондир. Шоҳга буларни дафъ қилиш во-
жибдир. Булар халойиққа зиён келтирувчи чаёнлардир.
Қаламларининг учи чаён найзасидир. Аҳоли бошида бу
найзани заҳридан ўлим хавфи бор. Бу найза мазлумлар-
га қанчалик санчилса, у золим вазирларнинг боши ҳам
ажал тоши билан шунчалик янчилади, деб умид қиламиз.

Рубоий:

Булардин гар аъло гар адно дурур
Ким, андин халойиққа изодурур.
Шаҳ ўлтурмак авлодур ул элни бот
Ки, дебдур набий "уқтулул-муъзиёт".

Шарҳи:

Буларнинг ичида хоҳ баланди, хоҳ пасти бўлсин, улардан, албатта, халойиққа жабр етади. Шоҳ, ундайларни қатл қилмоғи аълодур. Чунки Пайғамбар (с.а.в.) "Зараркунандаларни ўлдириш", — дебдурлар¹.

Олтинчи фасл ДИЁНАТСИЗ САДРЛАР (АМАЛДОРЛАР) ЗИКРИДА

Диёнатсиз раҳбарлар худди ёмон бидъат кабидирлар. Бундай нокас агар саводсиз бўлса, мақсади фисқу фуҷурдир. Унинг мажлисида нағма қилиш илму тақвога аза очиб йиғлаш билан баробардир. Уламолар келтирган гулоб шишалари бўшагач, уларга мулозимлари бода қуядилар. Келтирилган новвотларни ушатиб, ўз ичкиликларига газак қиладилар. Иш ҳақларини бошқа сабабларга буриб юборадилар. Бадкирдор, ёмонлар ғолиб ҳисобланиб, талабалар югурдаклик қиладилар. Уларнинг навкарлари хонақоҳга ажратилган таомга шерик, соқчилари эса шайх ва мударрис маошига шерик. Базмларига май келтиришга муҳтасиб рози ва май қуёвчи қозининг соқоли устидан май қуйиб тозалайди. Мамлакатда бундай номаъқул ишлар беҳисоб бўлса, кишиларда ислом шариатига нисбатан ҳурмат қолмайди.

Аслида амалдорлар уламоларга ёрдамчи, шайхларга ишларини битириб берувчи ва хизматқор бўлиши лозимдир. Саййидларга кўмакчи ва фуқаролар хизматига ҳамиша тайёр, жонкуяр бўлмоғи лозим. Улар зулм риш-

¹ Ҳадиси шарифда бешта зараркундани Ҳарамда ҳам, Ҳарамдан ташқарида ҳам ўлдиришга руҳсат берилган. Булар: чаён, сичқон, калхат, қарға ва қутурган ит.

тасини узгучи ва вақф ерлардаги ношойиста (ёмон, номақбул) ишларни тартибга солувчи ва деҳқончиликнинг ривожланишига ғайрат қилувчи бўлмоғи керак.

Маснавий:

Йўқ улким, фосиқу, ҳаммору зукка

Ки, бузғай гарчи бўлғай хожа дукка.

Рикоби нақши кимсонлик саросар,

Тўнида ортиқ ондин зебу зар.

Шарҳи:

Бузғунчи садр (амалдор, мансабдор) нафақат майхўр палидни (ифлос, ярамасни), балки хожаю саййидни (Пайғамбар авлодини) ҳам йўлдан уради. Отининг узангиси ҳам нақшинкор, ўзининг тўни ҳам ортиқча зебу зийнатлар билан безатилган.

Қитъа:

Керакки бошиға қўйса алоқалик дастор,

Яна ридо ҳам анинг эгнида маволийдек.

Йўқ улки, маркаби бўйниға боғлаб осса қўтос,

Осилғай ўзининг ўз бўғзидан соқолидек.

Шарҳи:

Бошиға печлик салла ўрашни хоҳлайди,

Эгнига мавлавийлар (мадраса эгалари)дек ридо ташлаб олса.

Камига отининг бўйниға қўтос осиб олса,

Ўзи ҳам ўзининг соқолидек ўз бўғзидан осилади.

(Ридо — Шайхлар, дарвешлар елкасига ёпиб ёки ташлаб юрадиган чойшаб, дарвешларнинг устки кийими. Қўтос — отларга тумор ўрнида осиладиган, безакли от анжоми)

Еттинчи фасл
ФОСИҚ ВА БАДФЕЪЛ, БАҲОДИРЛИК
ЛОФИНИ УРГАНЛАР ЗИКРИДА

Улар шоҳ эшигида давлат бойлигини беҳуда ишларга совургувчилар жамоасидирки, на Тангрига тоат қиладилар ва на шоҳга итоат қиладилар. Хоҳишлари шуҳратпарастлик, одатлари ўзларига оро бериш. Ишлари мастлигу ўзларига зеб бериш. Чин демаклари — лоф уриш, маъноли сўзлари — ёлғончилик. Уларнинг динлари — ичувчилик, одатлари кофирвашлик (кофирга ўхшаш, раҳм-шафқатсиз).

Кўнгиллари от чоптириб, ором олиш ва сўзлари бош яланг бетга чопарлик.

Базмда ҳотамлик даъвосини қилишади, жангу жадалда ўзларини Рустамдек кўрсатадилар. Саллаларидаги жиғанинг ҳайбатидан "настри тоир" (юдуз) ҳуркади, найзаларидан "симоки ромих" (юдуз)ига доғ тушади. Одатлари керагидан ортиқча, бесўнақай салла ўрайдилар. Салланинг печидан ҳамиша елкалари озор чекади.

Ишимиз мамлакат душманини қувиш, мулкни асраш, - деб шоҳга миннат қиладилар. Бу даъвога етишгунча нечтаси май ичиб ўлиб кетди, нечтаси бошқа ёмонликлар туфайли дўзахга равона бўлди. Булардан юздан бири жанг майдонига етиб, яна отни нотўғри чоптириб, ўлиб кетади. Бундай баҳодирликнинг ҳеч кераги йўқ, бундай саф бузувчилар ҳам керакмас, уларнинг қони ҳеч саф бузарда тўкилмасин. Шоҳ учун сипоҳ — дарвешлар дуосидир ва фуқаронинг ҳиммати ва Тангри таолонинг розилигидир. Шоҳга Тангри таоло иноят қилса, унинг байроғи "Насрум-мин Аллоҳ" (Нусрат берувчи Оллоҳдир) шиори билан зийнатланади. Токи шоҳнинг давлати бор экан, душман хору хоксордир.

Давлатга еткурғувчи ҳам Тангри, уни олғувчи ҳам, берғувчи ҳам Тангри таолодир.

У зот берганни бошқа биров олиб қўя олмайди. У еткурса, бошқа биров тўсқинлик қила олмас. Шоҳ, Ҳақ

амрини бажо келтирса, унинг давлати кўп йиллар хавфдан эминдир (омондадир, хавфсиздир), — деб умид қилса бўлади.

Қитъа:

Шаҳеки, сидқи анинг Тенгри бирла туз бўлғай,

Не ғам адувси анинг бир, йўқ эрса юз бўлғай.

Кишига Тенгри берур фатҳ, йўқки хайлу сипоҳ,

Пас эътимод анга айламак не сўз бўлғай.

Шарҳи:

Подшоҳ Тенгри таолога садоқатли бўлса, унинг душмани бир эмас, юзта бўлса ҳам, ҳеч ғам емаса бўлади.

Кишига фатҳни (ғалабани, кушойишни) сипоҳлар хайли (гуруҳи, тўдаси) эмас, Тенгри беради, шунинг учун султ эътимодли (ишончли) бўлиш ярамайди.

Байт:

Черик бўлсаю, бўлмаса бахт ёр,

Сипаҳға адув хайлининг ҳукми бор.

Шарҳи:

Агар лашкар бўлса-ю, бахт ёр бўлмаса, ўз лашкари ҳам душман ҳукмида бўлади.

Саккизинчи фасл ЯСОВУЛ ГУРУҲИ ТЎҒРИСИДА

Ясовул шундай одамки, у мазлумни золимнинг зулмидан қутқаргай. Аммо қилган хизмати учун ортиқча ҳақ талаб қилса, у золимнинг зулмига каттакон шерикдир. Агар қилган хизматига яраша ҳақ олса, у ота мероси ва она сути каби ҳалолдир. Агар олган ҳақи хизматидан кам бўлса, бу унинг мард ва мурувватлилигига далолатдир. Агар астойдил ишни битирса-ю, ўз ҳақини олмаса, бундай кишини ҳақиқий авлиё, деса бўлади.

Кўп эранлар бундай ишни ўзларига шиор қилиб

олганлар ва шу одат билан асл мақсадларига етганлар (эранлар — аҳли сулуклар ёки аҳли тариқатлар; комил инсонлар. — А.Т.).

Маснавий:

Авлиёulloҳки, ҳар суратда бор,
Баъзи этмиш бу равишни ихтиёр,
Чун эрурлар қуббалар ичра ниҳон,
Ҳақдин ўзга кимсага эрмас аён.

Шарҳи:

Авлиёulloҳлар ҳар суратда борлар, баъзилари шундай ишларни қилиб юрганлар, лекин уларнинг сирлари одамлардан яширин, Тангрининг ўзига аён.

Тўққизинчи фасл ЛАШКАРЛАР ВА ҚОРА ЧЕРИК ТЎҒРИСИДА

Қора черикдан бўлган лашкар, Яъжуж ва Маъжуж гуруҳига шерик.

Меҳнатда тиним билмайди, юриш билан бўлиб, саф тортишдан бошқа иши йўқ. Қиладиган ишлари талаш мумкин бўлганни таламоқ, ёт юртларни чигирткадек босиб, сабза ва гиёҳларни еб, яламоқ. Инсонийлик билан улар ўртасида қарама-қаршилик бор, мусулмонлик билан улар ўртасида келишмовчилик бор. Уларнинг зоти фаҳму фаросатдан холи, ақл ва инсоф каби фазилатларга бегона. Қайси томонга юзлансалар, ортга қайтиш йўқ. Кўпинча кечаси ҳам, кундузи ҳам ғафлат уйқусида ётадилар. Улар учун иссиқ ва совуқнинг фарқи йўқ, очлик ва яланғочлик зарарини сезмайдилар. Тубанликда ҳайвонлардан ҳам баттар; ҳайвонликлари кўпу инсонийликлари оздир.

Рубоий:

Ул қавмдин аъжуба халойиқ бўлмас
Ким, меъдалари ҳаром ердин тўлмас.

Ўлгунча бало чекиб эрурлар мавжуд,
Чин бўлди бу даъвони ясоғлик ўлмас.

Шарҳи:

У гуруҳдан ҳам ажойиброқ қавм йўқдир,
Меъдалари ҳаром билан ҳеч тўлмайди.
То ўлгунча бало чекиб яшайверадилар.
"Аскар ўлмайди" — деган нақл рост экан.

Қизиғи шундаки, Ҳақ таолонинг ҳар хил тоифада-
ги кишиларга яширин инояти бўлгани каби буларнинг
ичида ҳам яхши одамлар (эранлар) топилади.

Қўшин бозорини ҳам шу аскарлар қизитадилар, ҳар
нарсани арзонга олиб, қимматга сотадилар. Амалдорлар
халойиқдан пора олганлари каби булар ҳам қўшин улу-
шида чўтал оладилар.

Байт:

Сипоҳий молин ул хайли табоҳи,
Туну кун муфт олиб хоҳи-наҳоҳи.

Шарҳи:

У нобакорлар гуруҳи, хоҳласанг-хоҳламасанг, си-
поҳлар молидан кечаю-кундуз олаверадилар.

Уларга одамзод жазо бера олишининг имкони йўқдир,
уларни Тангрининг ўзи бало билан жазоласин.

Ўнинчи фасл

ШОҲГА ҚАРАШЛИ ОДАМЛАРНИНГ ШОҲГА ЎХШАШЛИГИ ТЎҒРИСИДА

Кимки шоҳга мулозим ва тобеъ бўлса, қилган иши ва
одати шоҳникига ўхшаш бўлади. Агар шоҳ адолатпеша
бўлса, тобелари ҳам адолатли бўлади.

Агар шоҳ золим бўлса, эли ҳам зулм фикрида бўла-
ди. Агар шоҳ исломга амал қилса, халқининг нияти ис-
лом ва дин бўлади. Агар шоҳ кофиртабиат бўлса, элида

ҳам куфр асари бўлади. Ҳақимлар дебдурлар: — Шох пишқириб оқувчи дарё бўлса, атрофидагилар эса дарё теварагидаги анҳорлардир.

Дарёнинг сувида қандай хосият ва кайфият бўлса, анҳорда ҳам шу хусусият бўлади.

Дарёнинг суви аччиқ бўлса, анҳорники ҳам аччиқ, агар чучук бўлса, анҳорники ҳам чучук бўлади. Дарё лойқа бўлса, анҳор ҳам лойқа, тиниқ бўлса, анҳор ҳам тиниқ бўлади.

Маснавий:

Ариқларки, ул баҳрдин айрилур,
Биликлик аларнинг суйин ҳам билур,
Чу бирдур сув дарё била наҳр аро,
Эмас таъмида ҳожати можаро.

Шарҳи:

Бир дарёдан айрилиб чиққан ариқлар суви қандайлигини билимдонлар биладилар. Дарё билан ариқ суви бир хил бўлгач, бу хусусда баҳслашга ҳожат йўқ.

Ўн биринчи фасл ШАЙХ УЛ-ИСЛОМ ҲАҚИДА

Шайх ул-ислом мусулмонлар пешвоси бўлиб, мусулмонлар унинг фатвосига (ҳукмига) бўйсунилари лозим. Бундай киши исломни ҳимоя қилувчи олим бўлмоғи ва даргоҳга (азизлар, авлиёлар, орифлар даргоҳига. — А.Т.) яқин бўлмоғи, ориф ва донишманд, шариат қонунига тобеъ, фақирликка рози, тасаввуф йўлини тутувчи бўлиши керак. Яхши-ёмонга шафқатли ва ёшу қарига фойдали йўл кўрсатувчи, рад этиб бўлмас даражада ҳақиқатни сўзловчи. Шариат қонунларини билишда комил бўлиши ва бидъатчилар бидъатини йўққа чиқарувчи обрўли киши бўлиши керак. Шундай сифатларга эга кишини шайх ул-ислом деса бўлади, вассалом.

Байт:

Мундин ўлди муқарраби Борий,
Шайх ул-ислом пири Ансорий.

Шарҳи:

Шайх ул-ислом пири Ансорий шундай сифатлар ту-
файли Ҳаққа яқин бўлди.

Ўн иккинчи фасл ҚОЗИЛАР ЗИКРИДА

Қози ислом биносининг таянчи ва мусулмонларнинг яхши-ёмон ишларида фармон чиқарувчидир. Қозининг кўнгли дин илми билан тўла ва дунёвий билимлардан ҳам хотири бенуқсон бўлиши керак. Кўнглида шахсий манфаатга майл бўлмаслиги, иккиюзламачилиқдан холи бўлиши керак. Унинг маҳкамаси шариат илмининг ха-
зинаси бўлмоғи ва ҳукм қилмоқликда ошною бегонага бир хил муносабатда бўлмоғи керак. Унинг илму тақво-
сидан кўнгилларда ҳурмат ва эътибор, фаросатидан диё-
натсизлар кўнглида ғам-ташвиш. Кўнгли Тангри каломи билан мустаҳкам ва ҳукмлари Муҳаммад (с.а.в.) ҳадис-
ларига мувофиқ. Шаръий ҳийлалар хавфидан кўнгли пок, ҳуқуқшуносларнинг шубҳали адовларидан кўнгли пок. Порахўр муфтийлар унинг олдида ночор ва ҳий-
лакор вакиллар мажруҳдирлар. Илмсиз қози ичкиликка берилса, уни ўлдирмоқ керак ва у дўзах ўтига етмасдан туриб, куйдирмоқ керак. Агар қози порахўр бўлса, ис-
лом қўрғонига раҳна солади. Агар қозининг ўзи пора бериб, мансабга ўтирган бўлса, албатта, пора олиб, ша-
риат қонунини бузади.

Қози шариат йўлидан бир қадам ҳам тоймаслиги ке-
рак, тўғри йўлдан чиқмаслиги керак. Агар тўғри чизиқ ҳар томон майл қилса — эгилса, у эгри бўлади. Чолғу асбоби созланмаса, унинг овози бузилади. Қозининг ҳукми элнинг моли ва жонига даҳлдор экан, унинг ши-
ори тўғрилиқ ва адолат бўлмоғи лозим. Агар оёғи тўғри

йўлдан тойилса, у дўзахнинг Вайл номли чуқуридан жой олади. Бу ишни ўз хоҳишимча қиламан деса, ёлғончи бўлгани боис у Пайғамбар (с.а.в.) шариати ҳоқимлигига муносиб эмас.

Қитъа:

Мухбири содиқ шаҳеким, қилди дину шаръни,
Бори адён носихи андоқки, мумкин эрди туз.
Козиб ул йўлни нечук тузгайки, бир каззоб ҳам,
Қилди кўп даъво, вале қўйди жаҳаннам сори юз.

Шарҳи:

Содиқ (тўғри, рост) хабар берувчи шоҳ, (Пайғамбар алайҳиссалом) барча дин насиҳатгўйлари тўғри деган йўлга солди. Ёлғончи ундай йўлни қандай ҳам тузсинки, бир каззоб (Мусайлама) кўп даъво қилди, лекин жаҳаннамга равона бўлди.

Ўн учинчи фасл

ҚОНУНШУНОС МУФТИЙЛАР ҲАҚИДА

Муфтий диёнатли қонуншунос бўлиши ва олим ва мўмин, ислом илмида моҳир ва юзида диёнат нури зоҳир бўлиши керак. Кўнгли нуқсонга мойил бўлмаслиги ва ҳийладан йироқ бўлиши керак. Қалами ривоятларга (Қуръон ва суннатга) содиқ, ёзганлари мужтаҳидлар (катта ва улуғ олимлар) сўзига мувофиқ келиши керак. Фосиқ (ёмон ишлар қилувчи, фисқ ишлар билан шуғулланувчи) ва майхўр бўлмаслиги керак ва бадкирдор жоҳил бўлмаслиги ва шафқатсиз бўлмаслиги керак. Бир танга учун юзта ҳақни ноҳақ қилмаслиги, озгина марҳамат учун "йўқ"ни "бор" деб ёзмаслиги керак.

Бир сават узум учун бир боғнинг куйиб кетишидан ҳам чекмайдиган ва бир ботмон (оғирлик ўлчови; 14—16 кг) буғдой учун бутун хирмон соврилишидан ташвиш чекмайдиган бўлмаслиги керак. Муфтий ҳийла билан фатво берса, қалами билан шариат юзини бузади. Шу

қаллоблиги учун ҳақ олиб, молига қўшса, динини дунёга сотган бўлади. Бундай муфтий одам ўлдирувчи табибдир. Бирига ислом динини ўлдириш, иккинчисига мусулмонларни ўлдириш насиб этади.

Рубоий:

Муфтиким, ишига музд олиб қилса рақам,
Музд ортуқ эса майл керак қилғай кам,
Фатвода чу бўлди музд учун "ло" ву "наам",
Қилмоқ керак ул қаламзан илгини қалам.

Шарҳи:

Муфтий хизмати учун ҳақ олиб, қалам тебратса, ҳақи ортиқ бўлса, камроқ олмоғи керак.

Фатво беришда пул эвазига "ҳа" ёки "йўқ" деб ҳукм қилса, ундай қўлни қалам каби кесиш керак.

Ўн тўртинчи фасл МУДАРРИСЛАР ЗИКРИДА

Мударриснинг мақсади мансаб бўлмаслиги керак ва ўзи билмаган илмдан дарс бермаслиги ва манманлик учун дарс бермаслиги ва ўзини мақтаб, шовқин-сурон кўтармаслиги керак. Жоҳиллар каби салласи катта ва печи узун бўлмаслиги, мақтанчоқлик учун мадраса айвонининг тўрида ўтирмаслиги керак. Диний илмларни билса ва аниқ масалалардан элга таълим берса, бу создир. У ярамас қилиқлардан холи ва нопок ишлардан узоқ юрмоғи керак ва ўзини олим қилиб кўрсатиб, турли-туман ножоиз ишларни "қилса ҳам бўлади", деб ҳаромни ҳалолга чиқармаслиги керак. Ножоиз ишлар билан машғул бўлиб, жоиз ишларни қилмайди. Бундай одам мударрис эмас, мубтадеъдур (бидъатчидир) ва бундай киши билан суҳбатлашиш ислом аҳлига ман қилинган. Мударрис олим ва тақволи ва ҳушёр ва айтар сўзи Оллоҳнинг каломи ва Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг ҳадиси бўлиши керак.

Қитъа:

Ҳар не айтур бўлса Худову Расулдин,
Андин сўнг ўлса мужтаҳиду, авлиё сўзи.
Андин киши не ким эшитур ва ёки ўрганур,
Бўлса Худо сўзи, йўқ эса Мустафо сўзи.

Шарҳи:

Мударрис нима деса ҳам унинг гап-сўзи, Тангрининг каломи ва пайғамбар ҳадисидан бўлиши лозим. Ундан сўнг мужтаҳид ва авлиёларнинг сўзидан гапирсин. Чунки одамлар ундан нима эшитса ёки ўрганса, у Тангрининг каломи ёки Пайғамбар (с.а.в.) сўзлари бўлиши керак.

Ўн бешинчи фасл ТАБИБЛАР ЗИКРИДА

Табиб ўз фанида моҳир билимдон бўлиши ва беморларга шафқат ва марҳаматли бўлиши керак. Табиати тиб илмига мойил бўлмоғи ва ҳақим зотлар йўлидан бормоғи лозим. Сўзлари мулойим ва ўзи бемор кўнглини кўтарувчи хушфеъл бўлмоғи лозим. Ҳозик табиб шафқатли, Ийсо алайҳиссаломга ўхшаш бўлиши керак. Ийсо пайғамбарнинг иши чиққан жонни дуо билан танага киргизмоқ, табибнинг иши бўлса чиқмоқчи бўлган жонни даво билан танада қолдирмоқдир.

Бундай табибнинг юзи бемор кўнглига ёқимлидир. Нафаси дардмандларга даво ва қадами хасталарга шифо. Унинг юзи нажот келтирувчи Хизр ва у берган шарбат оби ҳаётдир. Агар касбида моҳир бўлса, аммо бадфеъл ва бепарво ва дағал сўзли бўлса, беморга бир томондан илож (дори, даво) еткурса, аммо бир неча томондан зарар еткурур ва лекин жоҳил табиб жаллоднинг шогирди. У тиф билан, буниси захар билан зулм қилади. Жаллод бундай табибдан яхшироқдир. Чунки у гуноҳкорларни ўлдиради, ёмон табиб эса бегуноҳларни ўлдиради. Ҳеч гуноҳкор жаллод қўлида хор бўлмасин. Ҳеч қайси бемор ношуд табибга зор бўлмасин.

Байт:

Ҳозик табиби хушгўй тан ранжиға шифодур,
Омию тунду бадхўй эл жониға балодур.

Шарҳи:

Ширинсўз табиб тан дардига даводир, омию кўпол ва бадфеъл табиб, эл жонига балодир.

Ўн олтинчи фасл

НАЗМ ГУЛИСТОНИНИНГ ХУШОВОЗ ҚУШЛАРИ ЗИКРИДА

Улар бир неча табақадирлар: аввалги гуруҳ — илоҳий маърифат хазинасидан бой бўлганлардир ва уларнинг халқ таърифига эҳтиёжлари йўқ, қиладиган ишлари маънолар хазинасидан жавоҳир йиғмоқ ва элнинг роҳати ва файзи учун у жавоҳирларни назм ипиға термоқликдир. Назм ижод қилмоқ улуғ ишдир ва у шарафли ва дилларга ёқимли бўлгани учун Қуръонда зикр қилинган ва назмда мўъжизаларни топса бўлади (қофияси бўлса ҳам) атайлаб шеър қилиб айтилмагани учун ҳурмат юзасидан шеър дейишга элнинг тили бормайди.

Аммо шу азиз қавмнинг пешвоси ва энг биринчиси ва шариф гуруҳнинг сардафтари ва авлиёлик денгизининг гавҳари ва каромат осмонининг ёруғ юлдузи Амир ул-мўъминин ҳазрат Алидурларким, Тангри у кишидан рози бўлсин ва юзлари нурли бўлсин. У зотнинг шеърый девони бўлиб, унда сирлар яширин ва нозик маънолар бор.

Бу ажойиб гуруҳга тобеъ бўлганларнинг баъзилари ҳақида айтиб ўтамиз.

Улардан бири форсий тилда назмлар жавоҳирини тузувчи Шайх Фаридуддин Аттордир. Яна бири "Маснавий маънавий" муаллифи, яқинлик денгизининг гаввоси Мавлоно Жалолиддин Румийдирлар. Уларнинг мақсадлари илоҳий сирларни баён қилмоқ ва чексиз маъри-

фатдан улуш тарқатмоқдир. Яна ҳам сирлардан огоҳ авлиёлар, шайхлар ва аҳдуллоҳлар борки, юқоридагиларга тақлид қилиб эргашганлар ва улар сўз айтишда ва ҳақиқат сирларини баён қилишда таҳсинга лойиқдирлар. Булар ҳақиқат йўлининг фасоҳатли кимёгари ва кибрити аҳмари (қизил ёқути)дирлар.

Яна бир жамоаки, улар ҳақиқат сирларига мажоз тариқини аралаштирибдурлар ва ўз фикрларини шу йўл билан баён қилибдурлар. Чунончи маънолар аҳлининг нозик йўл билан пардозловчиси Муслиҳуддин Саъдий Шерозий ва ишқ аҳли гуруҳининг садоқатли йўловчиси Амир Хусрав Дехлавийдур ва тасаввуф мушкилотларини ечувчи Шайх Заҳируддин Санойи ва ҳақиқат аҳли яғонаси Шайх Авҳадуддин, сўз билан ҳар қандай чуқур маъноларни ифода қила оладиган Хожа Шамсуддин Муҳаммад Ҳофиз.

Яна булардан бир гуруҳ борки, уларнинг асарлари мажозий маънодадир.

Улар: Камол Исфаҳоний, Ҳоқоний Шервоний, Ҳожуйи Кирмоний, Мавлоно Жалолиддин (Ибн Жаъфар Фароҳоний) ва Хожа Камол, Анварий, Заҳир, Абдулвосеъ, Асир, Салмон Соважий, Носир Бухорий, Котибий Нишопурий, Шоҳий Сабзаворийлардур.

Яна ҳақиқат ва мажоз тариқида комил, назм аҳлининг йўлбошчиси ва имоми ҳазрати шайхулислом Мавлоно нур-ул миллати вад-дин Абдурахмон ал-Жомий, Тангри қабрини мунаввар қилсин ва сирини муқаддас қилсинким, аввалги гуруҳ равишида сўзи шарафли ва сўнгги гуруҳнинг ҳам латиф услубида камол эгасидир. Дунёдаги завқу ҳол аҳли бу зотнинг латифлигидан ва маънодор сўзларидан хушнуддирлар ва булар маърифатидан ҳузур топадилар.

Яна қуйи табақадаги жамоат ҳам бўлиб, шеър ёзиши билан хурсанд ва розидирлар. Юз машаққат билан бир байт ижод қилсалар, овозасини етти фалақдан ҳам оширадилар. Сўзларида на ҳақиқат ва на маърифат бolidан лаззат бор ва шеърларида на шавқ, ва ишқ ўти-

дан ҳарорат бор, на шоирона асарларида гўзаллик бор, на ошиқона куйинишларида ишқнинг шуъласи бор. Баъзиларидан гоҳида бир яхши байт содир бўлса, ўн баробар даъво билан оламга жар солиб, ўша байтни ҳам зое қиладилар. Агар булардан бири нозик маъноли нарса ижод қилса, ўнларча ёқимсиз даъво билан уни ҳам йўққа чиқарадилар. Гўё ўзларига ишончлари зўру, ўз сўзларига эътиқодлари мустаҳкам. Қизифи шундаки, ҳар бирининг сўзида маъно озроқ, лекин даъво кўпроқ (Наъувзу биллаҳи мин шурури анфусина ва мин саййи-ати аъмалина — Оллоҳдан нафсларимизнинг ёвузлигидан ва ишларимиз (амалимиз)нинг ёмонлигидан сақла-нишни сўраймиз.)

Рубоий:

Аълоларидур нединки дерсен аъло,
Аднолари ҳам барча данидин адно,
Авсатлариким, ҳеч нимага ярамас,
Билким, нафас урмамоқ алардин авло.

Шарҳи:

Шоирларнинг аълоси, барча нарсадан аълодир, паст табақаси эса барча нарсадан тубандир.

Ўртачалари эса ҳеч нарсага ярамайди, билгинким, улардан сўз очмаслик яхшироқдир.

Ўн еттинчи фасл КОТИБЛАР ЗИКРИДА

Котиблар — шоирлар сўзи билан варақларни безов-чилар ва сўз хазинасининг хазиначиси. Хазиначининг ҳунари эса омонатни сақлаш, агар уни рухсатсиз сарф этса, хиёнаткордир. Омонат сақловчи хиёнатчи бўлса, ўз касбида нуқсонли ва унинг қўлини кесмоқ аълодир. Яхши хат ва нуқтадан гўзаллар юзига гўзаллик бахш этган холдек оқ варақ юзини безайди.

Чиройли ёзувчи котиб сўзга оройиш ва сўзлагувчига

роҳат беради. Агар хат битувчи хаттот тўғри ёзса, унинг хати тўғрилар кўнглига мақбул бўлади. Муҳаррир хоҳ бир байт, хоҳ юз байт ёзсин, таҳрири дуруст бўлса, маъқул тушади.

Агар хат сурати чиройли бўлмаса, аҳли маъни кишилар бундан ташвишга тушадилар. Хужжат бўлсаю, хатоси кўп бўлса, қўли фалаж бўлгани яхшидир. Кимки бежонукта билан "ҳабиб"ни "ҳабис" ёзса ёки "муҳаббат"ни "меҳнат" қилиб ёзса, ундай фалокатга юз лаънат. Хати ёмон бўлгани устига беҳисоб хатоларга ҳам йўл қўйса, худди соқолини бўяб, масхара бўлган қари киши каbidир. Ундан хатни йиртиб, ахлатга ташлаган яхшидир ва эгасини Молики дўзах жаҳаннамга ташлагани яхшидир.

Севгилидан келган хат чиройли ва мазмунли бўлса, жонга ёқимли ва кўнглининг талаби ҳам шудир.

Севгилининг хати хунук бўлса ҳам ёмон эмас. Чунки ошиқ севгилисининг хатини ёмон демайди.

Ёмон котибнинг жойи ўз қаламдонидек чоҳ ичида бўлсин, қаламидек боши яра ва юзи қора бўлсин.

Байт:

Қайси бир котибки, ул сўзга қалам сургай хилоф,
Ул қаро юзлук боши бўлсун қалам янглиф шикоф.

Шарҳи:

Қайси котибки, хато қилиб ёзса, юзи қора бўлиб, боши қаламдек тилинсин.

Ўн саккизинчи фасл МАКТАБ АҲЛИ ЗИКРИДА

Мактабдор домла бегуноҳ, маъсум болаларга жафо қилувчидир. У болаларга азоб беришга мойил ва калтаклашга ўрганган. Зотида раҳмсизлик бор, димоғи пўлат, кўнгли тош каbidир. Фазабдан қоши чимирилган, одати гуноҳсизлар билан адоват қилишдир. Кўпчилигида кўнгли қаттиқлиги ва таъма иллоти бор ва ақл пастлиги-

га гирифтор. Улар қўрқитиш йўли билан болалар кўнглини ром қилмоқчи ва кичкинтойларни шу йўл билан тартибга солмоқчи бўладилар. Аммо қўполликлари аён бўлса ҳам, бу феъллари болалардаги нуқсонни эговловчи қўпол эговдир. Ҳар қандай бақувват кишини болалар тарбияси чарчатади, бундай ишни дев ҳам қила олмайди. Мактабдор домла эса бир тўда болага илм ва адаб ўргатади. Бунга нима етсин? Лекин болалар ичида ақлу идроки пастлари ҳам бўлади. Бундай ҳолда, муаллим кўп машаққат чекади. Шу сабабли, болаларда муаллимнинг ҳаққи кўп. Агар шогирд келгусида подшоҳ бўлса ҳам, ўз муаллимига қуллуқ қилса арзийди. Агар шогирд шайх ул-ислом ва қозилик даражасига етса ҳам, устози ундан рози бўлса, Тангри ҳам ундан рози бўлади.

Байт:

Ҳақ йўлида ким сенга бир ҳарф ўқутмиш ранж ила,
Айламак бўлмас адо, онинг ҳақин юз ганж ила.

Ўн тўққизинчи фасл ИМОМЛАР ЗИКРИДА

Имомлик қилувчи ўз қироатининг ошиғидир ва ўз намозининг мафтунидир. Хаёлида ўзини яхши инсон дея тасаввур қилади ва яхши бўлиб кўринади, лекин қалбида кибр бор. Ўз намозини, албатта, қабул этилади, деб хаёл қилади ва жамоатнинг намози ҳам, албатта, қабул бўлади деб кафолат беради. Чиройли қироатини элга ёқимли бўлиш деб билади, унинг жамоат ичида худбинлик қилиши айни расволикдир, нафси халққа пешволикни ва элни ўзига иқтидо қилиш (эргаштиришни) истайди. Намозга ўтувчи имом комил, етук киши бўлиши керак. Ва ўзини юқорида айтилган сифатлар билан тасаввур қилиши жоҳиллик ва ноқисликдир. Имомат пири-муршидга жоиздур. Ўз қавмига тушунтириш учун ва муаллимга ёш болаларга таълим бериш учун ёки олим киши жоҳилларга шафқат қилиб, имоматга ўтса бўлади. Ёки

комил инсон ўз аҳли аёлига тарбия учун. Ибодат одо-
бини айнан шариат қоидасига биноан ўргатмоғи муно-
сибдир. Аммо топшириқ бермоқ ва улуфа (маош) емак
ва ўзини пешво деб билиши, бундай кишиларни одамий
фазилатли киши деб бўлмайди. Ва аҳли маънилар бун-
дай кишини одам деб билмайдилар.

Қитъа:

Валоят аҳлиға жамъи маломатиға боқ,
Ки, халқ кўзидин айлар намозини яшурун.
Бу турфароқким, намозида муъжаб нодон,
Тутар имомат учун хайл қибласида ўрун.

Шарҳи:

Авлиёлар гуруҳи маломатиға боқ, ўз намозларини халқ
кўзидан яширадилар. Яна баъзи тоифалар ҳам борки, улар
намозида нодонлик билан кибрланади, имоматни эгаллашдан
мақсади қавмнинг тўридан жой олиш.

Йигирманчи фасл МУАЗЗИНЛАР ЗИКРИДА

Муаззин Хақ ибодатига чиройли овоз билан чорлаб, нидо
қилса, унга жон фидо бўлсин. Агар поклик ва ниёзмандлик
(ёлвориш, дуо-илтижо, қилишлик; муҳтожлик) унга одат
бўлса, оммаю хослар уни яхши кўрадилар.

Азон овози ёмонларни фисқу фужур бурчагидан
масжид томон бошлайди, худди афсунгар илонни най
чалиб, тешиқдан чиқаргани каби. Агар муаззин ялқов
бўлса, овози ҳам ёқимсиз, бадани ҳам нопок бўлади ва
намоз вақтига риоя қилмайди.

Руҳи ибодат лаззатидан беҳабар ва овози маркаб-
никидан ҳам хунукроқ. Унинг оғзига таъқиқлаш туп-
роғини урмоқ аъло...

Рубоий:

Мукрийки, эрур покрў ва зоҳидваш,
Алҳони хуш ва хусни адоси дилкаш.
Жон анга фидоки, руҳ этар андин ғаш,
Гар бўлса мунунг акси нафас урмаса хуш.

Шарҳи:

Муаззин, пок юзли ва зоҳид (зуҳд-тақволи) бўлса, унинг овози ёқимли ва азони дилкаш. Жон фидо бўлсин шундай кишига! Айтилганларнинг тескариси бўлган киши азон айтмаса тузук.

Йигирма биринчи фасл ҲОФИЗИ ҚУРЪОНЛАР ЗИКРИДА

Ҳофизи Қуръон уни тажвид билан, талаффуз билан тиловат қилса, бундан эшитувчиларнинг руҳи осойиш топиб, жони ҳаловатда бўлади. Агар чиройли овоз соҳиби бўлса, эшитувчи соҳибҳол (тиловат таъсирида беҳуш бўлувчи) бўлса, унинг иши душвор-мушкулдир. Агар овози ёқимсиз бўлса, унга емиш зарарли сурма бўлсин. Агар фосиқ бўлса, унга зарарли сурма ҳам ҳайфдир, бўғзига тош тиқилсин. Агар шундай ёқимсиз овоз билан узоқ вақт азон айтса, оғзи садаф оғзидек бўлсин ва тили савсан тилидек қурисин (савсан — гулсафсар).

Байт:

Ё Рабки, ҳеч базмда ул нағма қилмағай,
Оғзи ғизодин ўзга нимага очилмағай.

Шарҳи:

Ё Раб, оғзи таомдан бошқа нарсага очилмайдиган кишини азон айтиш, қўшиқ куйлашдан сақла.

Йигирма иккинчи фасл ҚЎШИҚЧИ ВА ЧОЛҒУВЧИЛАР ЗИКРИДА

Шодлик келтирувчи хонанда, ғамни тарқатувчи созандага дарду ҳол аҳли (дард — ошиқлик, ҳол — ишқ туфайли беҳуд бўлиш) учун жон фидо қиладилар. Улар мулойим тарона билан куйласалар, эшитгувчининг нақд жони фидо бўлса не ажаб. Кўнгил хуш оҳангдан қувват олади. Рух эса хуш овоздан қувват олади. Овози ёқимли бўлса, дард аҳлининг ишқ ўти аланга олади, агар малоҳатли бўлса, ҳол аҳли ўртасида қиёмат кўтарилади. Ҳар созанда дардмандроқ чалса, унинг нағмаси дардли юракка қаттиқроқ таъсир қилади. Гўзал юзли хонанда ёқимли овоз билан куйласа, дард аҳлининг кўксидан тутун чиқиб кетади. Фаҳм-фаросатли созанданинг ижроси тош кўнгилни ҳам эритиб юборади. Ўзи чалиб, ўзи куйласа, кўнгил мулкига қўзғолон солади.

Сулук аҳлига (тариқат аҳлига) хавфли бу манзилдан инсон зарар ҳам кўради, камолга ҳам етади. Солик бу ерда бир ҳалокатли "оҳ" билан мақсадга етади ва бир жонни қийновчи наъра билан бору-буди қўлдан кетади. Шайх Шиблий ва Нурий рақси самода оламдан ўтдилар ва шу йўл тариқи билан манзилга етдилар.

Кўп аҳдуллоҳлар арғанун (орган) овозини эшитиб, бутхонага кирдилар ва дину ислом бойлигини мугбачаларга (май ташувчи болаларга) бой бердилар. Кимки майхонада май ичишдан ибодат қилса, найнинг дилкаш овози уни расво қилгай. Агар кимки май ичишдан юз ўтурса, фикрлар чўзиқ нолалар билан унга ёлворади. Ва танбур пардадаги фитнаси билан ҳалок этади ва офият (тинчлик, хотиржамлик) пардасини йиртиб юборади, чанг зорланиб бўғзини тортади ва уднинг нағма тили билан ёлвориши чангникидан ҳам ортади. У ерда рубоб бошини ерга қўйиб, ожизлик билан илтимос қилганда, қўбуз қулоқ тутиб, айшга тарғиб оҳангини тузади. Булар билан баробар қонун ва чағона (сапўйил номли чолғу асбоби. 40 сантиметрча чўпнинг ўртасини ёриб, темир

халқалар ўтказиб ясалади) ноласи қулоққа тушади ва ой юзли маҳваш соқий қадаҳларга май қуйиб, тавозе билан узатса, у вақтда зухду тақвога эътибор қолмайди ва ақлу ҳуш ихтиёри ўзидан кетади. Агар ишқнинг тариқат аҳлини расво қилишда бу нарсаларга эҳтиёжи бўлмаса-да, лекин найнинг ели ва май ишқ ўтини ёндиришда ёғ ўрнига ўтиб, уни алангалатиб юборади. Араб туяси туябоннинг "Ҳудий" деган қўшиғи таъсирида саҳрода юришини тезлатади. Булут парчасидан момақалди роқ туфайли чақмоқ чиқади.

Инсон мусиқа овозини тинглар экан, паришонҳол бўлиши табиий ва одамнинг бу жон офатидан қутулиши маҳолдир. Аммо хонанда ва созандаларнинг саёқлари, гарчи ғамни тарқатиб, шодлик таратувчи бўлсалар ҳам, пасткаш ва тиланчидирлар. Бу тоифалар зорланиш ва ялинчоқлик қилиб пул топадилар. Агар буюртмачилар томонидан инъом — эҳсон бўлиб турса, хизмат қилаверадилар. Суҳбатда дастурхон тўкин бўлса, ҳар қандай амр-фармонни бажарадилар. Агар базмда маишат оз бўлса, буларнинг нозу фироқи кучаяди. Агар неъмат тамом бўлса, улар ҳам сендан тамом кўнгил узадилар. Улар эҳсонингдан йиллар давомида баҳра олсалар ҳам, ёнингдан танимамай ўтиб кетадилар. Оз олсалар — норози, кўп олсалар — қадрига етмайдилар. Аксариятлари фосиқ ва бадфеъл ва қайсар, қўпол бўладилар. Ҳаракатлари сўзлари каби тартибсиз ва гаплари ўринсиз нозлари беҳуда каби. Уларнинг табиатида вафо йўқ, вафо аҳли улар олдида қадрсиз ва хор. Вафосиз созанда — ҳаёсиз муттаҳам. Агар йиллар бўйи ҳурмат қилиб, ҳамхона қилсанг ҳам, бир бор унга ҳақ бермасанг, бегонасан.

Булар эркак суратидаги таннозлар ва мулойим кўринган ахлоқсиз уйбузарлардир. Улар қўшиқ айтиб, соз чалиб, одамларни таловчи йўлтўсарлардир.

Маснавий:

Кишига бўлмасун бу фитна дучор

Ки, унидин нажоти тайри учор.

Ёнса қўнмоққа табл урар ҳар дам,
Ким ўшул қушқа кўпрак ўлғай рам.

Шарҳи:

Ҳеч киши бу фитнага дучор бўлмасин, чунки унинг овозидан нажот қуши учиб кетади. Қуш қайтиб қўнмоқчи бўлса, у ноғорасини чалиб, ўша нажот қушини кўпроқ қўрқитади.

Йигирма учинчи фасл ҚИССА ТЎҚУВЧИ ВА ҚИССАХОНЛАР ЗИКРИДА

Қисса тўқувчи — бекорчи ва қисса ўқувчи — бемаъни гапирувчи. Кимки маъжунхўр ёки банги бўлса, кўнглида қиссахоннинг оҳангини истайди. Унинг баланд овоз билан чапак чалиши ақл ва тоқат қушларини ҳурқитади. Ҳаракатларидан телбалар феъли намоён, сўзларидан эса маст-аластларнинг шиори англашилади.

Туя қумалоғини қанд деб сотади, мухлислари эса уни сотиб олиб ейдилар.

Байт:

Кишиким бўлмағай маъжуну қондининг харидори,
Онинг ҳангомаси бирла тузалмас ҳеч бозори.

Шарҳи:

Ҳеч ким унинг маъжуну, қандига харидор бўлмасин, чунки унинг ҳангомаси билан ҳеч қандай бозор қизимайди.

(Маъжун — бир қанча дориворни янчиб, асалга қорштириб тайёрланган, кайф берувчи қуюқ дори.

Банги — наша, қорадори, кўкнори каби кайф берувчи нарсаларга мубтало кимса)

Йигирма тўртинчи фасл НАСИХАТ АҲЛИ ВА ВОИЗЛАР ЗИКРИДА

Воиз шундай бўлиши керакки, у "қолаллоҳ", яъни Тангрининг каломидан гапириб, пайғамбар сўзидан ташқари чиқмаслиги, Тангри ва расул йўлига қадам уриши, шу йўлга ўзи кириб, насиҳат билан ўзгаларни ҳам тортиши керак. Чунки ўзи юрмаган йўлга бошқани тортмоқ, мусофирни йўлдан адаштириб, биёбонга ташламоқ ва саҳрода йўқотмоқдур. Ўзи маст бўлиб, одамларни ҳушёрликка чақиради, ўзи уйқучи бўлиб, элни бедорликка чақиради. Уйқусида гапирган ва йсақи бўлур ва унга қулоқ солган тентақдир. Ваъз айтиш муршиди комил ва огоҳлар (Оллоҳнинг дўстлари) ишидур ва уларнинг насиҳатини қабул этган киши мақбул кишидур. Аввал ўзи бир йўлдан бормоғи, кейин элни бошқармоғи керак. Йўлни билмасдан кирган адашади ва мақсадига етолмайди. Воиз шундай бўлиши керакки, унинг мажлисига холи кирган тўлиб, ва тўла бўлиб кирган эса холи бўлиб чиқсин. Воиз олим ва тақводор бўлиши керак, унинг насиҳатига амал қилмаган одам гуноҳкор бўлади. Агар у бошқаларга буюрса-ю, ўзи амал қилмаса, унинг сўзи ҳеч кимга фойда (таъсир) қилмайди. Ёрдамчилар орқали сўз айтгувчи — шогирдини куйлатгувчи хонандадир.

Қитъа:

Воизки, дастёрсиз ўлмас сухангузор,
Анга ёроду, мунга аёлғучи ҳукми бор.
Тенгри сўзин аёлғучи бўлмай дей олмағай,
Бир соз бўлса ҳам керак ул қилғай ихтиёр.

Шарҳи:

Агар воиз дастёрсиз сўз айта олмаса, воиз мусиқа асбобию, дастёр мусиқа чолғувчидир. У Тангрининг сўзини ҳам дастёрсиз айта олмайди. Яна бир соз бўлиши ҳам ихтиёр қилади.

Йигирма бешинчи фасл АҲЛИ НУЖУМ ЗИКРИДА

Мунажжимлар сайёра ва юлдузларни кузатиб ҳукм чиқарадиган, нуқталарни ҳисоблаб, лоф урадиган фолбинга ўхшайдилар. Унинг жадвали бўлмаган нарса, тақвими нотўғри ўлчанган ва устурлоби вожиб ул-ижти-ноб (қочиш, узоқлашиш лозим бўлган) буюм ва рифъат ул-қамари (ойнинг юксаклиги) бефойда ва бесамар. Бу (ўлчайдиган) асбобларга асосланиб ҳукм чиқарувчи мунажжимлар Хақнинг қазо ва қадарини унутган қавмлардир. Ўз қўлида бир анор бўлса, айтиб бера олмайдики, ичида нечта парда ва нечта хонаси бор. Ҳар парда ва ҳар хонасида нечта донаси бор. У доналар аччиқми ё чучукми? Уни кесиб еганлар таъми ва хосияти қанақалигини айтиб берганлар. Осмон гунбази, юлдузлар ва уларнинг буржидан афсона айтадилар ва уларнинг шарофатли ёки хосиятсиз эканлиги тўғрисида сафсата сотадилар. Хуллас, уларнинг ўн сўзидан биттаси ҳам рост чиқмайди. Ўз ишларининг қабоҳат эканлигини билмайдилар ё билиб туриб назарга илмайдилар. "Қазаб ал-мунажжимун" (Мунажжимлар ёлғон айтадилар) мазмуни билан уларнинг сўзи ёлғондур ва ўзи тўғрилиқ мамлакатидан йироқдадир ва басират кўзига (кўнгил кўзига) ғафлат пардаси солингандур.

Байт:

Эмас афлоку анжум ҳоли бенафъу зарар, лекин
Ани Тангри билур, эрмас мунажжим билмаги мумкин.

Шарҳи:

Юлдузлар ҳолати фойда ёки зарардан холи эмас, лекин уни Ҳақ билади, мунажжим билиши мумкин эмас.

Йигирма олтинчи фасл САВДОГАРЛАР АҲЛИ ЗИКРИДА

Савдогарнинг табиати саёҳатни севади ва дунё аҳволдан хабардор, ажойиботлардан афсона айтади ва нодир фаройиблардан сўзлайди. У тоғу тошлар ва сахро қумлари устида туя сурган, денгиз тўлқинлари ва сув тошқинларидан фойда ва зарар кўрган.

Ҳалол ризқ талабида узоқ масофаларни босиб ўтган. Кўринишидан осуда ҳаёт кечираётгандек туюлса-да, ичидаги паришонликлар унга етарлидир. Савдогарнинг бошида бирни юз қиламан деган савдо, бўзни шойига айлантираман деган истак бор.

Савдогар фақат фойдани ўйламаслиги ва бу фойда учун қаттиқ қайғурмаслиги керак. Савдо учун денгизга кема сурмаслиги ва дур учун наҳангнинг комига ўзини урмаслиги керак. Пул ва бойлик орттираман деб шу бойлик менинг обрўйим демаслиги, хизматкор ва гумашталарни ўз обрўсини ошириш сабаби деб билмаслиги, нафис матоларни ўзига ҳам раво кўрмай, оддий чопон киймаслиги, лаззатли таомларни ўзидан ҳам қизғониб, қаттиқ нон емаслиги керак. Унинг тортган машаққати ҳаётининг яхши ўтиши учун хизмат қилиши керак. Қанийди, сафардан муроди азизларнинг суҳбатига етишиш бўлса. Унинг саховати туфайли бева-бечоралар ҳам баҳра топса ва улар ҳам муродига етса. Шариат буюрган закот бўйнида қолмаса. Фақирларнинг ҳаққига хиёнат қилмаса ва уларнинг молларини азиз тутиб, ўзларини хор қилмаса. Савдогар лозим бўлган эҳсонларни бермай, ўз обрўсини тўкмаслиги ва топган бойлигини меросхўрлари совуриши учун сақлаб қўймаслиги керак. Ё молини бирор ножўя ҳодиса чиқариш учун жамғармасин. Акс ҳолда бундай киши хожа эмас, мардикордур. Ўзининг холислиги ва пасткашлигидан ҳамиша азобда бўлади.

Байт:

Мундоқ кишида йўқ хирад ва ҳушдин нишон,
Билгил гадо, агарчи, эрур Хожай Жаҳон.

Шарҳи:

Бундай кишида ақлу ҳушдан нишона йўқ,
Агар Хожай Жаҳон (Жаҳонни эргаштирувчи) бўлса
ҳам, уни гадо деб билгил.

Йигирма еттинчи фасл ШАҲАРДА ОЛИБ СОТАРЛАР ЗИКРИДА

Шаҳар савдогари хиёнатчи, ўз фойдасини кўзлаб, мусулмонларга қаҳатчилик тилайди. Элнинг зарари — унинг фойдаси, енгил олиб, оғир қилиб сотмоқ — мақсади. У олишда шойини бўз дейди, сотишда бўзни шойи дейди. Шолни тўрқа (канопдан тўқилган мато) ўрнида ўтказишда сустлик қилмайди, бўйрани зарбафт ўрнида сотишда ўйлаб ўтирмайди. Дўконида инсофдан бўлак ҳамма нарса бор, ўз айбига иқроор бўлишликдан бўлак, ноинсофликнинг барча тури топилади. Мусофир савдогар унга бамисоли хотин, балки бирини аскар, бирини хотини деса бўлади. Бозор олиб сотарга фойдалию, харидорга нуқсонли молга тўла. Олиб сотар ҳар икки томондан ёлғон онт ичган даллолдир.

Байт:

Бу хайл одам эмаслар, яхши боқ сан,
Эрур судинг алардин гар йироқсан.

Шарҳи:

Яхшилаб қарасанг, бу тоифадагилар одам эмаслар,
улардан қанча йироқ бўлсанг, ўзингга фойда.

Йигирма саккизинчи фасл БОЗОР КОСИБЛАРИ ЗИКРИДА

Бозордаги савдогар косиблар — Тангрига хиёнатчи ва ваъдасига вафо қилмовчидир. Улар бир пуллик нарсани юз баробарига сотиб, мақтанадилар. Минг сўмлик молни юз сўмга олишдан заррача уялмайдилар. Чунки тўғрилиқ билан савдо қилиш улар учун зарар келтиради, ваъдага вафо қилиш улар учун бадкирдорликдир. Улар савдо ишида охиратни унутадилар, адолат ва инсоф тарозисини тан олмайдилар. Буларнинг хунари ўғил отани алдаш, фикру ўйлари кўполикларини кироман котибайндан (елкадаги икки фариштадан) яширмоқликдир.

Байт:

Булардин кимки дер ўзни валийдур,
Агар билсанг яқин, бир доғулийдур.

Шарҳи:

Булардан қайси бири ўзини авлиё деса, агар аниғини билсанг, билки бир доғули (алдамчи, фирибгар, айёр) ёлғончидир.

Йигирма тўққизинчи фасл САЙЁР ҲУНАРМАНД ВА САНЪАТКОР УСТАЛАР ЗИКРИДА

Ҳунарманд ва санъаткор усталарнинг ёлғон гаплари кўп, чинлари оздир. Қилган ишларида дағаллик ҳаддан зиёда, ваъдалари эса гумон ва хаёл қилингандан ҳам ортиқроқ бетайиндир. Эр кишига юқори фазилат бўлган рост сўзламоқ — булар наздида катта айбдир.

Халойиққа катта айб бўлган ёлғон улар наздида — улкан, бебаҳо ҳунар.

Маснавий:

Тонгдин оқшомға ишда санъатсоз,
Ҳунар атворида фусунпардоз,
Айлабон бу тарийқни варзиш
Ки, бировга югуртгайлар иш.
Гар муаддий ғаний, йўқ эрса фақир,
Анга бози берурда йўқ тақсир.

Шарҳи:

Эртадан кечгача ишда санъатсозлик қиладилар, ҳунар ишлатишда найрангдан пардоз берадилар. Шундай йўлни ҳунар қилиб олиб, бировнинг ишини юритадилар. Буюртмачи хоҳ бой бўлсин, хоҳ фақир уни алдашда сустлик қилмайдилар.

Ўттизинчи фасл МИРШАБЛАР, ЗИНДОНИЙЛАР ВА ҚОРОВУЛЛАР ЗИКРИДА

Шаҳар ҳокими, миршаб ва қоровул ўғри ва каллаке-сарларнинг ҳимоячиси ва халоскоридир. Зиндондагилар гўёки дўзахга ташланганлар, зиндон посбонлари эса гўё азоб фаришталаридирлар. Гуноҳкорлар занжирбанд қилинган бўлиб, уларнинг оёқларида кишан, бўйинларида ғул (темир ҳалқа). Бу кишан ва ҳалқалар дўзах занжирлари ва ғулларини эслатади. Миршаблар бозор ва қиморхоналардаги киссабурлардан чўтал оладилар. Зиндон чоҳи ўғриларнинг кўнглидек қоронғидир. У ердаги жиноятчиларнинг паришон кўнгиллари ҳамиша хавотирда.

Гуноҳкорга у ерда умиддан кўра қўрқинч кўпроқ ва бадкирдорга қайсарлик қилишдан кўра таслим бўлмоғи яхшироқ.

Ҳар гал у ердан бировни тортиб чиқарганларида, қолганлар қўрқувдан беҳуш йиқиладилар. Омон қайтиб келганларнинг келтирган хабарлари даҳшатли ва ташвишли. Бири "дорга осилаётганда яхши турди", — деса, бошқаси "Бўйинини чопаётганда яхши ўтирди", — дейди.

Бири қатл қилинганнинг мардлигидан таъсирланган, бири эса қатл этилганнинг ўлими олдидан рубоий ўқиганидан ҳайратда. Бундай даҳшатли воқеалар беадад ва бу каби ажабтовур воқеалар беҳисоб. Амалга ҳирс қўйган миршаб гуноҳкорни тутишга ҳаракат қилади, аммо истаги ҳосил бўлгач, унинг қутулмоғи учун дуо қилади. Дунёда бу жой қиёматга ўхшайди ва маҳшаргоҳдан бир кўриниш саналади. Шаҳар зиндонидаги занжирбанд гуноҳкорлар худди ғам уйида ётган ошиқларни эслатади.

Тангри барчани бу жойларда тутқун бўлишдан асрасин ва бу манзилга тушиб қолишдан йироқ тутсин.

Байт:

Бир манзил эрур анда баче ранжу уқубат,

Тушган кишига анда ўкуш дарду суубат,

Вале ул ҳарам ичра бўлғонға хос,

Умид улки ҳам Тангри бергай халос.

Шарҳи:

Бу манзил ранжу азоб жойидир, унга тушган киши кўп азобу уқубатда қолади. Кимгаки ундай жойга тушишга тўғри келса, умид шулки, Тангри халоскори бўлсин.

Ўттиз биринчи фасл ДЕҲҚОНЧИЛИК ЗИКРИДА

Деҳқонки, дон сочар, ерни ёрмоқ била ризқ йўлин очар (ерга дон сочувчи деҳқон ерни ҳайдаш билан ризқ йўлини очади). Агар тўғри ва ҳалол бўлса, унинг ҳўкизи Солиҳ алайҳиссаломнинг туясидек номдор бўлади. Қўш ҳўкизи икки паҳлавон каби бўйсуниб, олдида равон юради. Иш қилмоқликда деҳқонга ҳамдам ва ҳамқадам бўлади. Деҳқон уларни худди Одам алайҳиссаломдек ишлатади. Олам ободлиги деҳқонлар туфайли, олам халқи шодлиги ҳам улар туфайлидир. Деҳқон ерга қилган ҳаракати билан элга озик-овқат ва баракат келтиради. Деҳқон ҳалоллик билан дон сочса, Тангри бирига етти юзни бе-

ради. Сочган дони кўкаргунча, уни ўриб, хирмон қилиб ҳосил кўтаргунча, қурту қушлар ундан баҳраманд, дашт ваҳшийлари эса бундан хурсанд бўладилар.

Чумолилар уйи ундан обод, ёввойи эшаклар бундан шод. Кабутарлар мастлигию тўрғайларнинг шўх наво-си ҳам шундан. Ўроқчининг тирикчилиги ҳам шундан. Бошоқчининг кўзи тўқлиги ҳосил бўлади, сомончи ҳам мақсадига етади. Гадойлар у билан тўқ, хонадон эса маъмур.

Мусофирга таом шундан, қўни-қўшнилар ҳам баҳраманд. Новвойнинг тандири у билан иссиқ, унфурушнинг бозори у билан қизиқ. Фуқаронинг ризқ-рўзи, ғарибларнинг куч-қуввати дон биландир. Уни еган зоҳид ҳузур билан ибодат қилади.

У билан тўйиб олган обид қаноатлилиги билан лоф уради. Дон туфайли гадойнинг халтаси нонга тўла. Шоҳнинг хазинаси эса дон туфайли инжу ва олтинга тўла.

Дехқон дон сепганида шунча ҳикмат бор. Бундан ортиғини таърифлаш маҳолдир. Унинг боғи жаннатни эслатади, полизидан руҳ озикланади. Дарахтининг ҳар бири кўк осмонидек улкан, у дарахтнинг мевалари юлдуз ва юлдузчалардек.

Фақирларнинг сирка ва шинниси ўша мевалардан. Бойларнинг шароби ва газаги ҳам шу мевалардан.

Турли-туман мевалар етилгач, боғда гўзаллик ва тартиб сезилади. Бундай кишилар бахилликдан йироқ бўлиши керак. Шоҳнинг солиғини тўлашдан бош тортмаса, ўз шеригига жафо қилмаса, шунда у сочган дон дурри саодат беради, сепган уруғи эвазига мева эмас, юлдуз теради.

Бундай деҳқон Одам Ато фарзанди, ундан ризқ еганлар эса шу деҳқоннинг фарзандию, унинг ўзи Одам Атодир.

Қитъа:

Кимки деҳқонлиғ айлади пеша,
Дағи нон бермак ўлди анга шиор.

Бўйла кимса улувви рифъатдин,
Одам ўлмаса одамий худ бор.

Шарҳи:

Кимки деҳқончиликни касб қилса, унинг иши нон улашмоқ бўлади.

Бундай кишининг даражаси юксаклиги Одам Аточа бўлмаса ҳам ҳақиқий одамлиги бор.

Ўттиз иккинчи фасл БЕЗОРИ ВА РАЗИЛЛАР ЗИКРИДА

Безори ва разилларнинг туриш-турмушлари мусулмонларники каби эмас.

Уларнинг табиатида инсонийликдан асар йўқ, ҳайвонлик ва ваҳшийлик — уларнинг шиори. Безорининг иши — пичоқ урмоқ, ўзи — телба ит, пичоқ у итнинг тишидир. Соғ пайтида қутурган ит, мастлигида эса ундан юзлаб итлар қочади.

Панжалари дашт йиртқичининг чангали каби ажал ништари, ўлар вақтида имон калимасининг ўрнига рубойи ўқийди, у яхшини ҳам, ёмонни ҳам сўкади.

Чаён каби ҳар нарсага ниш уради. Ундайларда на ақл ва на дин бор, на ҳаё ва на чидам бор. Ишларида ишончсизлик ва нопоклик бор, одатлари эса бемурувватлик ва бебошлиқдир.

Шаҳардаги бу разиллар ер юзи ҳашарот-газандалари бўлиб, улардан ҳазар қилмоқ вожиб, балки фарздир.

Байт:

Халойиққа ийзо оларға сифат,
Набий дедиким: "Уқтул ул-муъзиёт".

Шарҳи:

Уларнинг иши халойиққа озор беришдир, Пайғамбар (с.а.в.) дедилар: "Азият берувчиларни ўлдиринг".

Ўттиз учинчи фасл ҒАРИБ ВА БЕЧОРАЛАР ЗИКРИДА

Жут (ҳинду қабиласи) ва лўлиларнинг ҳаракати кулгили ва усуллари тўғридир. Уларнинг думалаб айланишларида хоксорлик бор, бошларини эгиб туришларида лоқайдлик бор. Эшаклари устига тезак ортилган бўлса ҳам, ўзлари мағрур, инсонийликларининг даражаси маймун кабидир. Инсонийликдан сакраб қочадилар, яхшилик ўрнига масхарабозлик қилиб, ўз юзларига маломат эшигини очадилар. Бугун топганларини еб, эртанинг ғамини емайдилар. Тиланганида уларга ҳеч нима бермаган кишилардан шикоят қилмайдилар. Ватан ва масканлари — хорлиқ вайронаси, манзил ва бошпаналари — хоксорлик кошонаси. Тонг отгач, эркагу хотини тириклик истаб, тарқаб кетадилар. Ўғил-қизлари кўча-кўйда изғиб юрадилар. Ҳар қайсиси топганини олиб келиб, оқшомда барчалари йиғилиб, топганлари тугамагунча уйқулари келмайди.

"Эртага нима еймиз?", деган сўзни билмайдилар. Эртасига қиладиган ишлари худди кечагидек. Бу ҳам тирикчиликнинг бир йўли, агар кишининг қўлидан келса. Аммо бундай хорлик инсон такаббурлигидан яхшироқдир ва бундай адашмоқлик инсон мақтанчоқлигидан яхшироқдир.

Байт:

Киши агар киши ўлса, ўзин киши демагай,
Қилурда ҳеч ишини ҳам, киши иши демагай.

Шарҳи:

Агар инсон чин инсон бўлса, ўзини инсон демасин, иложсиз ишни бажарса-да, мушкул ишни қилдим, демасин.

Ўттиз тўртинчи фасл
ОЖИЗ (ШИЛҚИМ) – НОТАВОН ГАДОЛАР
ЗИКРИДА

Тиланчи ва гадоларнинг кўпчилиги беғайрат ва беҳаёдир. Кундузи уйма-уй кезмоқлари шилқимлик билан халқдан бир нима ундирмоқ ва кечалари келиб ўғирламоқ учун халқ молига кўз солмоқдир. На олган неъматларига шукр қиладилар, на инъом олиб, саховат қилувчига миннатдорлик билдирадилар. Еганлари билан очкўзлардек меъдалари тўймайди, тилаган билан чанқоқ касалидек ҳеч чанқоқлари босилмайди. Қовоқ ва качкул (қовоқ идиш)лари бангилар хаёлидек тўла ва хилма-хил.

Тўрвалари эса риёкор сўфийлар кўнглидек нарсаларга мўл. Гадойнинг тутиб қўйган ақчасини ювғувчидан бўлак киши очмоғи маҳол. Кўмган нарсаларини тупроқдан бошқа нарса емоғи маҳол. Кўзлари ҳирс сўзидаги "сод" ва таъманинг "аъйн"и каби ва бу ҳирс ҳамда таъмадан кўнгилларида ваҳима бор¹. Булар орасида ўзига "қаландар" деб от қўйган малъун, одамийликдан маҳрум, дев ва шайтонлардан баттарлари ҳам бор. Улар инсонийлик ва мусулмонликдан узоқ, одамийликда булардан тўнғиз ва айиқ яхшироқ. Уларнинг ўз шаклини ўзгартириб туриши одамийликдан йироқлигини, пўстинини тескари кийиб олишлари йиртқич ҳайвонларга яқинлашганини билдиради. Гадойларнинг барча тури катта-кичikka хавф туғдиради, бузук хаёлдек соф кўнгилларга ташвиш келтиради.

Шеър:

Бермак бўлмас аларға инсон ҳукми,

Ё одаму мўъмину мусулмон ҳукми.

Фосид ахлотиғаки вожибдур дафъ,

Бўлғайму киши берай деса жон ҳукми.

¹ Бу ерда Ҳазрат Навоий сўз ўйини ишлатганлар: "ҳирс" сўзи охиридаги "сод" ҳарфи ёзилганда, бош қисми кўз шаклига ўхшайди. "Тамаъ" сўзи охиридаги "ъайн" – "кўз" деган маънони ҳам билдиради.

Шарҳи:

Уларни инсон зотидан деб бўлмайди. Ёки мўъмин, мусулмон одам деб бўлмайди. Фосиднинг ахлатларини дафъ қилмоқ вожибдир, чунки буларни тирик жон ўрнида санаб бўлмайди.

Ўттиз бешинчи фасл ҚУШЧИ ВА ОВЧИЛАР ЗИКРИДА

Қушчи овчиларга раҳбардир ва бу жамоат унга қарамдир. Шу боис унинг фармонига бўйсунди. Қўлидаги қуш эса кечаю кундуз машаққатда. Кечаси уйқуси ҳаром ва меҳнатдан ҳеч ороми йўқ. У ўз нафси учун бир гуноҳсиз махлуқнинг оёғига банд солади ва унинг кечалари азобланишидан хурсанд бўлади. Амал ипини таъма игнасида ўтказиб, у тилсиз махлуқнинг кўрар кўзини ҳам тикиб қўяди. Мақсади у қушни ҳам овчи қилиб, ўзга жонзотларга жаллод қилмоқдир. Қушчи овчи кундузи дашту водийларда чопиб, бир неча ожизни юз макр билан алдаб, қушини уларга солади ва шу йўл билан у бечорани овлайди.

Ушлатган қушининг тепасида ўтириб олиб, сўймасдан илгари қанотини кесиб, қўлтиғини ёради. Бундан ўша қотил қушчининг қорнини тўйдирди. Бундай қушларнинг бир нечтасининг қонини тўкиб, қанотини кесиб, қўлтиғини ёриб, қанжирғага (тасма) боғлаб, уйига қайтади ва ўзи билан қуши қилган ишлардан қувонади. Шум нафсини қондириш учун бир-икки қадах кўтариб, ўлжасини кабоб қилиб ейди. Қолган бир нечтасини эртаси куни бегига элтиб беради. Шунинг учунки, бекнинг илтифотидан унинг кўнглида таъма бор. Ўзининг қуши таърифида айтган гаплари барчаси ёлғон, ўзини мақтаб айтганлари ҳам ғирт ёлғон.

Шунча ёмонликларга сабаб бўлган хоҳ меҳнати бўлсин, хоҳ томошаси, хоҳ кабоби ва хоҳ бек инъоми бўлсин, барчаси нафс туфайлидир.

Маснавий:

Булар боиси барча нафсоният
Ки, анда эмас дохил инсоният.
Қўнолға олиб, қайда қўнса дирам.
От арпаси ҳам, қушиға тўъма ҳам.

Шарҳи:

Буларнинг барчаси нафсониятдандир, уларни инсон қаторига қўшиб бўлмайди. Қаерда қўноқ бўлиб ётиб қолса, пул ҳам, отига арпа ҳам, қушига озуқа ҳам ўша ердан олинади.

Ўттиз олтинчи фасл

ТАРБИЯТ ТОПИБ, ҲАРОМНАМАКЛИК (КЎРНАМАКЛИК) ҚИЛГАН НАВКАРЛАР ЗИКРИДА

Навкар ўз валинеъматидан эътибор кўрса, бек ва махдум (устоз, мударрис) идан тарбият ва иноят кўради, ҳақиқий эркаклик ва инсонийлик шуки, кўрган яхшиликлари эвазига нафақат қуллуқ ва хизматкорлик қилгай, балки ҳамжиҳатлик ва жонни фидо ҳам қилгай ва хоҳлагайким, унга жон фидо қилиб, кўрган яхшиликларининг ҳаққини адо қилгай. Ҳамиятли (ор-номусли, виждонли, инсофли) киши хўжайини бошқа бировга илтифот қилса, ундан шикоят қилмайди ва гина-кудурат билан гапни кўпайтириб куфрони неъмат қилмайди. Бу ишлар ҳақиқатини тушунмаслик натижаси можарога олиб бориб, бу одамийсизлик туфайли қочмоққа, охири душман эшигига боришга мажбур бўлади. Ўзини бировга қул қилиб сотган киши югурдақдир, балки ундан ҳам пастдир. У хўб тарбият кўрган бўлсада, ўхшовсиз лоф уриб, норози бўлади. Эр киши бир ердан бошқа ерга қочса, номардлик тупроғини ўз бошидан сочибди. Бундай киши эрлик сонидан йироқдир ва йигитлик доирасидан ташқаридадир. Зийрак, хушёр ҳоким олдида бундай кишилар эранлар (улуғлар —

А.Т.) ишин қила олармиди? Мабодо, эранлардан гуноҳ содир бўлиб қолса, айби бўйнига қўйилгандан кейин, қизил юзлик қилмоқ учун унинг бўйнига тиф урадилар. Аммо унинг юзи қизиллигига сабаб, упа-эликдир ва юзи оқлигига сабаб, оқ упадир. Қари муханнас (хунаса) унинг холазодасидир. Ўзига ўхшаган қари муханнаслар уни пардоз қиладилар ва бу "келин" зебу зийнатида сеҳр кўргузгайлар ва қошини териб, ўсма қўядилар. Соқолини қирқиб, икки қулоғи ёнига гажак қилгайлар. Аммо икки юзига ўнг ва чап тарафига икки хол қўядилар.

(Бу маломатлар валинеъматига хоинлик қилган навкарларга). Салласининг печини бошига рўмол қилгайларки, гўё мастура (ўранган, беркитилган) келинга ўхшайди, лекин ўзи номастурадир. Ва кашта тикилган нафис қийиқни бошига ёпгайлар ва бу янғелиф ораста қилганларидан кейин шохдор ҳўкизга тескари миндириб, шаҳар кўчаларида сазойи қиладилар. Томоша қилган одамлар таъна билан "Оламнинг тўрт иқлимига сипоҳгарлик қилиш — мол ҳайдашлиқдир", — деб киноя била фарёд қиладилар. Агар юзи қоралик уят бўлмаганида ва тили қоралик — ёлғончилик, алдамчилик, сотқинлик қилмаганларида, бўлмаганда, яъни мунофиқлик қилмаганларида эди, ҳозир улар айшу ишрат базмини қурган бўлур эдилар. Лекин бундай юзи қоранинг беобрўлиги, халқ уни янада ёмонлашни илтимос қилса-да, шунинг ўзи улар учун етарлидир.

Байт:

Бу навъ масхаралиқ элга бас дурур ҳайрат

Ки, ўлғай эшитибон кимга бор эса ғайрат.

Шарҳи:

Кимда ғайрат бўлса, бундай масхарабозликни эшитиб, ҳайратга тушади.

Ўттиз еттинчи фасл
УЙЛАНИШ СИФАТИ ВА ХОТИНЛАР ЗИКРИДА

Кадхудолик (оила бошлиғи) бўлиш қутулиб бўлмайдиган балога мубтало бўлмоқдир. Бу давосиз машаққатга ва иложсиз қийинчиликка гирифтор бўлмоқдир. Уйланиш бошдан-оёқ алам ва озордур, аммо унинг кайфиятида тафовутлар ҳам бордир. Агар келин яхши бўлса, барча ҳолатларда сенга ҳамдам бўлади. Уйнинг осойишталиги ҳам, хонадон орасталиги ҳам ундандир. Чиройли бўлса, кўнгилга ёқимлидир ва солиҳа бўлса, жонга ёқимлидир. Оқила бўлса, рўзфорда интизом бўлади, уй анжомлари тартибда ва саранжом бўлади. Бу навъ жуфт кишига қовушса, иқболли хотин қўлга тушса, у яширин ғамингга шерикдир ва пинҳон дарду машаққатингга ҳар қандай жафо тушса ҳам дардкашингдир. У кажрафтор фалақдан бошингга ҳар бало келса, кўмақдошинг бўлади. Кўнглингга ғам тушса, у ҳам ғам чекади, баданингга заифлик етишса, унинг ҳам жони ҳалак бўлади.

Агар ҳусну жамоли ўртача бўлса, унинг ҳамфикрлиги риштаси муҳолифатга (тескари, зид) айланмаслиги учун эҳтиётлик ва умид-ла, у билан яшаш керак ва шунда ҳикмат ва кўмак билан тириклик — ҳаёт ўтади.

Уйланган кишининг баъзи қийинчиликлари осонлик билан битади. Аммо қийинчиликлар осонлик билан битаверса, уларнинг ташвиши ҳам чиқаверади. Бундай ҳолда, ташвишларни бартараф этишда сабр қилса ва ҳар хил воқеаларга парво қилмаса, турмуш тинч-осойишта кечади. Лекин хотин шармсиз бўлса, кўнгил ранжийди. Хотин ёмон, қабиҳ ишлар қилувчи бўлса, ундан руҳ азоб чекади, тили аччиқ бўлса, кишилар кўнглини яралайди.

Ёмон ишларни қилса, эрига юзқоралик келтиради. Худо сақласинки, муросасиз жуфтлик хонадонга ҳалокат келтиради.

Майхўр бўлса, уй хароб бўлади, ахлоқсиз бўлса, оилага расволик келтиради.

Юқорида зикр этилган яхши хотин юз йилда бир

туфилади, юз минг кишидан битта чиқади.

Кимга шундай хотин йўлиқса, унинг тожига безак бўлсин ва бу саодат унга муборак бўлсин.

Аmmo бундай тоифани Тангри таоло ноқис (кам, камёб) яратиб, зотларидан ростлигу камолотини аритибдур. Феълларини ёқимсиз ва кўп эранларни (улуғ зотларни; авлиёларни) улар олдида соқов ва ҳаммол қилибдур.

Касблари — фитна ва макр, афсун ва найранг эса уларнинг ниятидир. Тангри таоло берган неъматларга норози бўлади ва халқ томонидан берилган яхшиликларга кўрнамаклик қилади.

Уларнинг динлари — қироат қилмаслик, ноинсофлик — қоидалари.

Ақлсизлигидан динида нуқсон бор, динлари йўқлиги учун ақллари барбод бўлган.

Либосларида нафсининг ифрослигидан нопоклик, кийимларидан зотининг нопоклиги билиниб туради. Ҳушёрлари жаҳолат майдан маст, мастлари эса майпа-раст ва маъшуқапараст.

Кўзлари нуқул кишиларнинг айбини кўради, ҳунарлари — айб қилиш. Макру фирибда сеҳргар. Бегуноҳларни гийбат билан ўлимгача олиб борадилар ва бегуноҳларга ёлғондан тухматни ростга ўхшатиб юборадилар. Ҳақликларини даъво қилишлари таъсирли, ботилдан қайтмоқлари мушкулдир. Тезлик билан юз қизартирмоқ уларга зийнатдир, сўз асносида юзига қора тиламаклик — уларнинг одати. Парисурат шахзода қарияга зулму бедод қилади, қоп-қора занги ўйнашларига эса муҳаббат изҳор қиладилар. Парда ортида ўтирмоқлари — ҳийлагарлик, ясаниб отланмоқлари эса сатанглиқдир. Ҳийлалари ўргимчак тўридан пардапўш қилишдир ва кишига шундай пардадор керакки, у эски мешга ғоза (упа) суртгай ва қалтирайдиган бошга жиға санчгай, аълоси шулки, тақдир бундай бошни ажал тоши билан янчгай.

Бу тоифадаги қари бир югурдакки, у ясанишга мойил ва арпа ҳам ея олмайдиган эшакдурки, шу ҳолида

нақшинкор тош ва жиғага талабгордир. Бундай хотинларнинг эрлари уларнинг юк тортадиган эшакларидур ва ожиз, қурумсоқ қулларидир, балки югурдакларидир. Бундайларнинг тавофутлари эса беҳисобдир. Бу тавофут уч қисмдур: бири авомдур (оддий халқ), бири хослардур, бири хосларнинг хосидур. Авомлари ҳайвонсифат ва йиртқичсифат; еб-ичиб ухласа, шунга хурсанд бўлади. Тоатлари — ясан-тусан, ибодатлари зийнатларини намоиш қилиш. Шиорлари — исломдан ғафлат ва мақсадлари фисқ-фасод билан шуҳрат қозониш. Хусусиятлари — иблислик ва девлик, одатлари — макр ва кудурат. Ўй-фикрлари — алдов ва маккорлик, тақволари — ситаму ғаждорлик. Ситаму жафо қилишда дев улар олдида занжирбанд, фасоду ҳийлада шайтон улар олдида соддалик қилади. Қариндошлар орасини бузмоқ улар учун гўё масжид қуришдек, ноҳақ қон тўкиш эса ўликни тирилтиришдек яхши ишдир.

Ишлари — юз яхшиликка минг ёмонлик, асал келтирганга найза урмоқ. Сабаби шуки, уларнинг иффат ва салоҳ (яхшилик, тузуклик) уйлари бузуқ, тинчлигу тақво уйлари вайрон бўлган. Уларнинг макри тўғрисида кўп олим ва донишмандлар кўп жидди китоблар ёзибдурлар. Ва ҳанузгача улар олдида ўзларини ожиз, деб биладилар. Шундай экан, бу бир неча паришон сўзлар билан уларнинг таъриф ва сифатларини тўла ёзиш имконсиздир.

Аmmo хоссал-хослар буларнинг бутунлай аксидирлар. Улар ҳақшуносдирлар, тилларида ҳам Ҳақ, кўнгилларида ҳам Ҳақ зикри. Ислом уламолари улардан фойда умид қиладилар. Авлиёлар уларнинг нафасидан фойда оладилар. Пайғамбарлар ва авлиёлар уларни мақтаганлар. Муқарраб (яқин) фаришталар уларни мақтаганлар. Иффат ипларидан бошларида ёпинчиқ ва исмат (гуноҳсизлик, поклик, маъсумлик) пардасидан юзларида ҳижоб, шу ҳижобни уларнинг юзларидан Ҳақ таоло йироқ қилмасин ва зарарли шамол туфайли бу ҳижоб у юздан тушмасин.

Ўттиз саккизинчи фасл РИЁКОР ШАЙХЛАР ЗИКРИДА

Риёкор шайх ўзини чиройли кўрсатишга уринади. Ўзи мис бўла туриб, олтинлик даъвосини қилади. Унинг ташқариси ёқимли бўлса, ичкараси ёқимсиздир. Сурати дарвешдек, лекин ичи тўла ёмонлик. Орасталиги — ёлғон, каромати эса ҳийладан иборатдир. Салласи — риёнинг юки, бошидаги ҳар бир тукда фосид хаёл бор.

Эғнидаги ямоқли тўни ранг-баранг товланиб туради. Ридоси (ридо — шайхлар, дарвешлар елкасига ёпиб ёки ташлаб юрадиган чойшаб каби нарса; дарвешларнинг устки қисми) — айбининг ёпинчиғи ва унинг ҳар бир ипини риё чархи билан йигирган. Мисвоки — таъма тишини чархлайдиган эгов, тароғининг филофида эса кишиларни масхаралаш асбоби яширинган. Кўзбўямачилик билан тасбеҳ ўтиради, намозни узун ўқишидан мақсад — элга тақводор бўлиб кўриниш. Кулоҳи салла учун пардоз ва салласининг узун печи — тулки думидан нишона. Бемаҳал қичқириви ёқимсиз, худди бевақт қичқирган хўроз кабидир. Фофилик билан ўқиган дуолари — шовқин-сурон, худди мастлар базмидаги каби таралла-ялло.

Барча айтганлари — ҳийла-найранг, барча ҳаракатларида ғараз бор, тушларининг барчаси — уйдирма, уйғоқликда деганлари барчаси ёлғондир. Само рақси (дарвешлар зикр пайтида тушадиган ўйин) усуддан ташқари бўлса, шавқи завқ жазаваси таъсиридан ташқаридир. Ташқи кўринишда шунчалик дабдабали, лекин маънавиятида тамоман бўшлиқ. Бу нокас зотнинг бундай ҳаракатларидан мақсад — ўзини пок кишилардек қилиб кўрсатиш. Ҳайхот-хайҳот, уят, юз минг уят. Қизиғи шуки, бу ярамасга қўл бериб, эргашганлар ҳам бор. Улар бунинг хизматида мухлису беқарор бўлиб юришади. Бу риёкор ўз дўконини тадбир билан юритади. Ёлғондакам йиғин уюштиради. Бунинг ишларидан шайтон ҳайратда, ҳаттоки, лаънати девлар ҳам нафратда.

Назм:

Фақр исми бирла мунча зарқу шайду бу риё,
Салтанатдекдурки, қилғай подшоҳи бўрё,
Бу агар дарвеш ўзин қилса гумон, ул подшо,
Йўқ ажаб, иккисида йўқ турур ақлу ҳаё.

Шарҳи:

Фақирлик номи билан бунча макру найрангу риё қилгани ҳолда, у бўйранинг устида салтанат сурган подшоҳга ўхшайди. Буниси ўзини дарвеш деса, униси ўзини шоҳ деса, бунинг ҳеч қандай ажабланадиган ери йўқ, чунки ҳар иккисида ҳам ақл ва ҳаё йўқ.

Ўттиз тўққизинчи фасл ХАРОБОТ АҲЛИ ЗИКРИДА

Харобот риндларининг вақти майхонада май ичмак билан ўтади, фикру ҳаёлида доим май ҳаваси, унинг бош қўяр жойи эса май қадахининг оғзи. У майхонанинг қайси бурчагида базм кўрса, май ташиш баҳонаси билан ўзини ўша ерга уради. Майпараст ўз бошидан ор-номус салласини ечиб олиб, бир қултум май учун майфурушнинг оёғи остига солади. У майхона туфайли уй-жойидан ажрайди. Майхўрликка берилганлиги учун бош-оёғи юпундир. У ҳар бир май қуювчидан қадах олса, ўзини Жамшиддан ҳам шавкатли ва бахтлироқ сезади. У муғбачалар (май ташувчи) ҳуснига бутпарастдек сажда қилади. Майхоначининг оёғига тупроқдек бош қўяди. Унинг ёқаси майпараст шўхлар қўлидан чок, яъни, йиртилган, кўнгли эса улар ишқининг тиғи билан тилинган. Унинг майхонадаги иши — май тилаш, қўлида эса майхонанинг синиқ сафоли. Оёғи расволик кўчасида, боши яланг, бадмастларнинг муштраридан боши яра-чақа, қошу қабоғи ҳам. Ўз вужудини ўзи ерга қориштиради. Мажлислар-

да энг қуйидан жой олади. Агар нафслари тупроқ билан тенг бўлса-да, лекин ҳимматлари олдида баланд осмон пастдек. Замон қайғуларидан кўнгли осуда, фалак ташвишларидан хоотири амалсиз. На ҳаётдан, на ўлимдан қўрқади, ҳиммати олдида бору йўқ бирдай. Май идишидаги майдек аччиқ-аччиқ йиғлашдан унга шодлик юзланади. Қадаҳга қуйилган майдек тубанга тушишдан хурсанд бўлади.

Майхонада бир дам хушёр турмайди, дунёнинг яхши-ёмонлигига кўз солмайди. Айтиш мумкинки, оламда бундай беғам киши йўқ. Майпараст, балки дунё зўравонлари зулмидан, шундай кун кечиришга ҳақлидир. Агар шундай бўлса, у Ҳақнинг афв ва марҳаматига лойиқдир. Вужуди майхона тупроғида фоний. Умиди — Ҳақнинг карамидан абадий ҳаёт саодати. Ринд ва гадолар етишган давлат ва саодатга шоҳлар орзу ва ҳасрат билан қарайдилар.

Рубоий:

Риндеки, фано жомини тортар пайваст,

Дунё била охиратқа эрмас побаст.

Ҳақ раҳмати умиди била тун-кун маст,

Кўп ортуқроқки, зоҳиди зарқпараст.

Шарҳи:

Йўқлик жомини пайдар-пай кўтарган ринднинг дунё билан охиратга майли, қизиқиши йўқ. Чунки у Ҳақ раҳмати умиди билан туну кун маст. У фирибгар зоҳиддан кўп ортиқдир.

(Бу бобдаги майпараст риндни аҳли сулук, яъни пири муршидга байъат қилган ва шу йўлда камолга етган аҳли тариқат вакили, деб тушунса бўлади. — А.Т.).

Қирқинчи фасл ДАРВЕШЛАР ЗИКРИДА

Дарвеш шундай кишики, у қазои қадарга рози бўлади ва агар ичида юз тикан бўлса ҳам сиртига чиқармайди. Дарвеш сидқу фано (сиддиқлардан ва аҳли фано, дунё роҳатидан кўнгил узган) йўлини тутган бўлиши керак. Ва ўзи қандай бўлса, халқ кўзига ўшандай кўрингай, унда риё бўлмагай. Такаббурлик илатидан қаттиқ риёзатлар (нафсга қарши кураш; нафсни тарбиялаш) билан халос бўлиши керак. Нафснинг шиддатидан улуғ жиҳод қилиб қутулиши керак ва фақр (тариқат) йўлига кириши керак ва фонийликнинг омонлик уйи жамоатхонасига етиши керак.

Ҳиммати назарида барча нарсалар мосуво (нишонсиз, йўқ) бўлувчи ва биргина Тангрининг ўзи қолувчи.

Унинг ичи ташқарисига мувофиқ бўлса, ботини зоҳири билан мутаносибдир.

Агар зоҳирида ботинини яширишга ҳаракат қилса ва ундан муроди бўлса, у маломатга лойиқдир. Чунки ботиннинг софлиги зоҳирнинг қоралигини ҳам рад қилади.

Тўни йиртиқ дарвеш шунга ўхшайдикки, унинг хазинаси сақланадиган макон вайронадир. Сафо аҳли жаҳонда шунга ўхшайдиларки, Фаридуннинг хазинаси вайронада тургандай. (бу ўринда "хазина" деганда дарвешнинг маънавиятга тўла қалби назарда тутилади — А.Т.).

Маъно аҳлининг ҳақиқати махфий ва аҳли суратнинг ҳақиқати даъво қилиш (яъни — дарвешлик даъвоси)дир. Даъво қилиш эса бемаънилиқдир.

Эранлар маънавий бойликларини яширибдурлар ва маломатга қолиш учун тесқари қадам урибдурлар ва зоҳир биносин бузиб, ботин биносин қурибдурлар. Қазои-қадардан нима келса, рози бўлибдурлар ва олам аҳлининг қаттиқ ранж ва маломатига қолибдурлар ва чидабдурлар. Емак ва ичмақдан кечибдурлар. Ҳақ розилиги хусусида ғам чекиб, қон ютибдурлар. Уларнинг ризо ва таслим мақоми — манзиллари, фано саҳроси

— оромгоҳлари. Адабу тавозе уларнинг одатларидирки, дўсту душманга яхши муомалада бўладилар. Мана шу сифат ва одатларга эга кишини дарвеш деса бўлади.

Рубоий:

Ё Рабки, фано қушин ромим айла,
Ромим демайинки, сайди домим айла.
Ҳам фақр тариқида хиромим айла,
Ҳам зовияи фано мақомим айла.

Шарҳи:

Ё Раб, менга фано қушини тобе қилгин, тобе эмас, тузовимга илинтиргин. Ҳам фақр (тариқат) йўлида юришни насиб этгин ҳамда фано (йўқлик; бақосизлик) бурчагини менинг мақомим қилгин.

A decorative border with intricate floral and scrollwork patterns in a dark grey color, framing the central text. The border has a scalloped, cloud-like shape.

Иккинчи қисм

*Яхши феъллар ва ёмон
хислатлар пайғамбариди*

**Бу қисм
ўн бобдир**

Биринчи боб ТАВБА ЗИКРИДА

Ҳақиқий тавба ёмон феъллар туфайли келадиган балонинг олдини олмоқдир ва Тангри берган тавфиқ (ёрдам, мадад, иноят) туфайли у феъллардан қутулмоқдир. Тавба гуноҳкор банданинг кўнгил кўзгусини гуноҳ зангидан тозалайди, афв сайқали билан ўша кўзгу юзини ёритади. Тавба бахтсизлик йўлининг охири ва ҳидоят йўлининг бошланишидир. Тавба такаббурлик ғафлатидан сесканмоқ ва башарият уйқусидан уйғонмоқ ва ўзининг нолайиқ аҳволини англамоқ ва беҳуда феълларини ташламоқ ва кўзга кўринмас ярамасликларни ҳис қилмоқ ва нокерак даъволардан кечмоқ ва қабиҳ амаллар шармандалиги ва расвогарчилик туфайли келадиган хижолатдан огоҳ бўлмоқдир. Тавба — инсонга хос саркашлиқдан воқиф бўлмоқ. Инсонни тўғри йўлдан оздирувчи нафс фасодидан (ёмонлигидан, бузуқлигидан) ва кўнгил итоатсизлигидан нафратланмоқдир.

Тавба — Ҳақдан нажот тилаш вақти келганидир ва банда нафсига тобеъ бўлишни тарк этганидир.

Бу гавҳар шабчировига ҳар ким ҳам лойиқ эмас ва бу тавфиқ шамъини ҳидоятга бошловчи Зот ҳар кимга бермас. Қайсики, соф табиатли киши йўлдан озса ва пок зотлардан бири нотўғри йўлга кириб қолса ва қилар ишин билмай қолса, унга ғариб ҳолат бўлиб ва ул ҳолатга шум нафс сабаб бўлиб, унга Тангри таолодан ҳидоят ва тавфиқ етгай ва уни хатосидан огоҳ қилади. Огоҳ бўлгандан кейин ҳаётидан сиқилгай ва димоғидан уят тутуни чиқиб кетгай, узрхоҳлик билан қилган ишларидан ибо қилгай ва номаъқул ишларини тўхтатгай ва нотўғри йўлидан чиқиб, ҳақиқат йўлига киргай. Бу мартаба тариқат аҳлининг аввалги ҳолатидир ва мақсад водийсининг аввалги манзили томон қадам ташлашдир. Бу саодат Тангрининг фазлидир ва уни хоҳлаган бандасига беради (Ҳаза золика фазлуллоҳ, юътиҳи

манйаша'у). Қайси соҳиби давлатга бу огоҳлик етишса, ҳар саодатманд бу иқболни бир восита билан касб қилиб олади.

Рубоий:

Ҳақдин ангаким етти иноят вақти,
Кўнглига ёмон феъли сироят вақти,
Исёнифа фош ўлури ниҳоят вақти,
Бу бўлди ҳидоятқа бидоят вақти.

Шарҳи:

Кишига Ҳақдан иноят вақти етса, ёмон феъллари кўнглига таъсир қилади. Гуноҳ исёнлари фош бўлиб, уларни тўхтатиш вақти келади, мана шу ҳидоятнинг бош манзилдир.

Ҳикоят:

Тангри таолонинг яратиғи Шайх Абдуллоҳ Муборак, Тангри унинг сиррини муқаддас қилсин, тавбасининг аввалида тўғри йўлга киришининг сабаби шу эканки, ёшлигида бир париваш ишқига дучор бўлиб, ўзи халқ орасида мажнунсифат, кўнгли ўша париваш ҳуснига мубтало, ақл кўнгил мулкидан жудо бўлиб қолган экан.

Бир қиш кечасида маъшуқасининг девори тагида ёрининг васли умидида турар ва юзида ёрнинг хаёли билан беҳудлик аломати ва маст эдики, ҳавони тун қировининг ҳарир пардаси қоплаган ва тун қоронғулигини тонг ёруғлиги эгаллай бошлаган ва қиш шамоли билан қор кўнгли мулкига ишқ лашкари босқинидан нишона кўргизар эди ва совуқ таъсирида дарахт япроқларини совуқ урган, лол бўлиб қолган тиллар ҳолидан афсона айтур эди (дарахт япроқлари лол қолган тилга ўхшатишмоқда — А.Т.). Абдуллоҳ ишқ ўтининг ҳарорати туфайли бу ҳолдан хабарсиз ва уст-боши юпунлигидан қор ва қировнинг таъсирини сезмас эди.

Шу қадарки, хўроз қичқирғи ва азон овози эшитилгунча турди. Азон овозини эшитгач, хуфтон намози

вақти бўлди, деб ўйлади. Тонг ёришганини кўриб, ичига қуёшдек изтироб ва кўрқинч тушди. Субҳи содиқ (чиннакам тонг, тонг отиш пайти) нуридан кўнгли ёришди ва ҳидоят илҳоми уни огоҳ этди. Ўзига дедик: — Эй Муборакнинг номуборак ўғли ва Тангрининг қочган ва беадаб қули! Хуфтон намози қироатида агар имом узунроқ сура ўқиса, малол бўласан ва фосид хаёл кўнглингдан ўтади (малолланасан), лекин қишнинг узун тунини шум нафсинг хоҳишига шайдо ва ёмон табиатинг хоҳишига мағлуб бўлган ҳолда ўтказмоқдасан, на хуфтон бўлганини биласан, на саҳар вақти бўлганидан хабардорсан.

Бу ҳолатдан унинг ичида ғалаён бошланди ва уятдан руҳи баданидан чиқиб кетай деди. Инояти Илоҳий қўлади ва тавба ҳидоятига йўлладики, риёзат ва сулукка шу даража билимдон бўлдики, Макка ва Мадинада шайх ул-машойих бўлди. Умид шуким, Ҳақ субҳонаҳу ва таоло барча йўлдан озганларни огоҳлик билан азиз қилсин.

Қитъа:

Тавбаеким, анинг саодатидин,
Бир қул ўғли бу поя касб этгай
Ким, анга шоҳлар қул ўлғайлар,
Мунга ўзлук била нечук етгай?!

Шарҳи:

Тавбанинг саодатидан бир қул шундай баланд даражага етди. Унга шоҳлар қул бўладилар, агар у ўзлигидан кечмаганда (Аллоҳнинг инояти бўлмаганда), бу мақомга етармиди?! (Абдуллоҳ ибн Муборакнинг оталари Хоразм туркларидан бўлиб, Марв қозисининг қули бўлган. Тақвоси туфайли қозини лол қолдиради ва қози қулликдан озод қилиб, қизини никоҳлаб беради. Шундан Абдуллоҳ дунёга келадилар — А.Т.).

Иккинчи боб ЗУХД ЗИКРИДА

Зухд кишининг дунё орзуларидан кечмоқлиги ва нафси уларнинг ўлими захрини ичмоқлигидир. Ва бойлик ва мансаб хаёли риштасини кўнгилдан узмоқлигидир ва орномус бутларини синдиришга ўзини чоғламоғи ва қабул (даргоҳи Илоҳийга) умидида риёзат йўлига кирмоғидир. Ва нафснинг барча муддаоларини унутмоқлигидир. Ва шариат йўлида маҳкам турмоқлигидир. Ва тариқат водийсига дардманлик (ошиқлик) билан қадам қўймоқлигидир. Ва бошини риё билан саждага қўймаслиги, балки риёлик тоатни хаёлидан чиқариб ташламоғидир. Барча номахрамлар юзидан кўзини асрамоғи ва тилини барча номашруъ (шариатга хилоф; бемаъни) сўзлардан тиймоғидир. Ва қулоқни барча эшитиладиган нарсалардан беркитмоғи ва барча ношаръий сўзларни эшитмаслигидир.

Бундай киши оёғини ножоиз жойлардан тортади ва эл шиддат қилганда (озор берганда, қийнаганда) тилини гунг қилади. Оғзига рўза билан муҳр босгай, чунки рўза нафс хоҳишлари ва табиат тақозоси билан бўлган нафсга тааллуқлиги бор нарсаларни сўндиради. Таомнинг озлиги шунчаликки, муяссар бўлганича, қудрати етганича ибодат қилур. Ҳамиша ва давомли хилватда ва узлатда сўзсиз давом этади. Тунги намозга пайдар-пай киришади ва зикрни ҳам узлуксиз қилади. Қайси бир солиҳга бу мақом насиб этса, риёзат нури ундан нафс васвасасини аритади. Кўнгил уйига дўстлик шамъидан нур етгай ва ул нур шуъласи унинг кўнглини масрур этгай. Ибодат натижаси билиниб, риёзат фойдаси уни бахраманд эта бошлайди. Ундай ҳолат соатдан соатга кучлироқ бўлади ва лаҳзадан лаҳзага манзил томон яқинлаша боради. Бу файз қадаҳларидан ичиб қоникмайди ва бу завқ қадаҳларидан қултум-қултум ичиб зерикмайди. Ё Раб, унинг жомидан бир қултум ичишдан махрумларни кам қилгин ва бу водийда оғзи қуруғонларни ул жомдин қондиргин, ё Карим, ё Раҳим.

Байт:

Бу талабда кимки бўлса, анга рўзи этма хирмон,
Бу таабда кимки бўлса, анга қил васл ила дармон.

Шарҳи:

Кимки буни талаб қилаётган, сўраётган бўлса, уни маҳрум этма, кимки бу машаққатни тортаётган бўлса, унга васл билан дармон бер.

Ҳикоят:

Аҳдуллоҳларнинг етакчиси Мавлоно Шамсуддин Муидди Уча, сири муқаддас бўлсин, Жом вилоятида зикр қилинган кентда бўлар эди. Ўттиз йилдан бери зоҳир неъматларидан бебаҳра эди, кечалари қоим (бедор, ибодат билан машғул), йил бўйи рўза тутар эди. Бир масжидда узлатга чекинган, таҳорат қилиш учунгина ташқари чиқар эди. Одамлардан ҳеч нима олмас эди. Ҳазрати Рисолат соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг Уҳуд жангида икки муборак тишлари синган эди, шу боис Мавлоно Шамсуддин ўттиз икки тишини синдириб, суғуриб ташлаган (Пайғамбарга сидқу садоқат ва муҳаббат туфайли. — А.Т.) ва ўттиз йилдан бери бир бўйра устида, бир ғиштга бошини қўйиб ётар эди. Кичик Мирзо (Ҳусайн Мирзонинг синглиси Оқобегимнинг ўғли, дарвеш бўлган — А.Т.) алайҳир-роҳма шу вилоятдан ўтаётганида бу азизнинг мазкур сифатини эшитиб, у кишини зиёрат қилиш учун келган эди. Мавлоно шу масжидга кирганда эгнидаги хирқа ва бошида эски бўрк билан эди ва бу бўрк ўнгиб, рангини аниқлаб бўлмайдиган ҳолга келганди. Кичик Мирзонинг кўнгли юмшаб, бир ҳовуч дирҳам (пул) бериб, у шу пулларни олишини илтимос қилди. Мавлоно дебдурки:

— Мен шундай ҳаётга ўрганиб қолганманки, энди ҳеч нимага эҳтиёжим йўқдир. Агар сизни розилигингиз учун олсам, менга бу пулни нима қилиш ёки уни қаерга қўйишни, нимага сарфлашни ўргатинг. Сиздан миннатдорман. Сиз қарам қилиб, мени маъзур тутинг.

Кичик Мирзо бу сўзга жавоб топа олмай, йиғлаб қулоқ солиб, ер ўпиб чиқиб кетибди.

Кичик Мирзонинг ўзи менга бу воқеани сўзлаб берди. Бир неча вақтдан кейин бу фақир (яъни Навоий — А.Т.) ҳам Мавлононинг хизматига мушарраф бўлиб, у зотнинг сийрати эшитганимдан ҳам ортиқроқ эканини кўрдим.

Ҳақ субҳонаҳу ва таоло барча талабгорларга ва орзумандларга шу гулистондан хушбўй ҳидлар ва шу райҳонлардан озгинасини бўлса ҳам насиб қилсин.

Байт:

Кимки кўнглидин анинг фақр орзуси кетмагай,
Будурур уммедким, Ҳақ они навмид этмагай.

Шарҳи:

Кимнингки кўнглидан фақр (тариқат, сўфийлик. — А.Т.) орзуси кетмаса, умид шулки, Тангри таоло уни ноумид қилмайди.

Учинчи боб ТАВАККУЛ ЗИКРИДА

Таваккул Ҳақ йўлида восита сабабини олиб ташламоқ, васила ҳижобини дафъ қилмоқдур. Ва далил-ҳужжатлар воситачилигига узр айтмоқ ва сабаб ва узрсиз мусаббига (сабабларни муҳайё қилувчи Аллоҳга) қул бўлмоқ. Тақдир ўйини олдида сабаб ипи чирик ва қазо машъали шуъласи олдида восита учқуни ўчиқдир. Тақдир ва қазои қадар олдида инсоннинг тадбири иш бермайди.

Таваккул аҳликим, мақсад водийсига қадам қўйибдилар, йўл озуқаси Ҳақнинг дастурхонидан деб библибдурлар. Чинакам таваккул қилган кишининг емаги Ҳақнинг дастурхонидан ва ичмаги Ҳақнинг шарбатхонаси жомидан ва киймаги Ҳақнинг эҳсон ва икром хазинасидан. Бас, бу нарсалар унга муяссар бўлганда хушҳол ва нобуд бўлгандан малоллик келади. Дарёдан ўтишга сабабчи кема десанг, товони сувга тегмай, сув

устида юриб кетувчиларга нима дейсан ва биёбонни босиб ўтишда улов восита деб ўйласанг, бир зумда ер юзини айланиб чиқувчиларга уловнинг нима аҳамияти бор?! Шундай экан, сенинг насибангни бошқа биров емайди ва бошқа бировнинг насибасини сен ея олмайсан. Сенинг насибанг ўзинггадир ва бошқанинг қисмати ўзигадир. Насибангни ўзинг хоҳламасанг ҳам етказилади, емасанг едиради.

Буни англаганлар ризқ учун ташвиш чекардан холи бўлдилар ва фароғат учун дон экишдан қутулдилар. Касбни ризқ учун восита деб билиш хатодир ва таваккали қусурлидир ва маишат учун саъй қилиш аниқ ҳалокатдир.

Тангрининг Раззоқлигини (ризқ берувчи эканини — А.Т.) билган ризқ учун ҳам емагай ва Аллоҳ ризқни тақсим қилувчи эканлигини билган озу кўпига парво қилмайди. Тангри ваҳший ҳайвонлару қушларга ризқ берган, сенга бермай қўярмиди? Ғайрат қилиб, азалда белгиланган қисматини ўзгартирай деган киши худди ёмғирни қўрқитмоқчига ўхшайди. Қазои қадарни қалам билан қайтарай деган, қуруқ ерда кема сурмоқчи бўлган киши кабидир. Бу ишлар кўнгил уйи ҳидоят нуридан бебаҳралар ишидир ва ботин кўзи ҳақиқат қуёшидан хиралар одатидир. Таваккул аҳли барча сабаблар воситасидан кўз юмибдурлар ва "Фалятаваккал алаллоҳ" (Оллоҳга таваккул қилсин)¹ дарёсига чўмилибдурлар ва Ҳақнигина ризқ берувчи эканини билибдурлар. Ризқни едирувчи ҳам Ўзи деб билибдурлар. Шак ва шубҳани хотираларидан бутунлай чиқариб ташлабдурлар. Ва ҳеч қандай воситасиз таваккул биёбонига қадам уриб, мақсад Каъбасига етибдурлар.

Байт:

Кимки қатъ этса таваккул қадами бирла тариқ,
Ёғину сел анга музий эмас ва барқ-ҳарик.

¹ Ҳадиси шариф.

Шарҳи:

Кимки таваккал билан қадам босса, ёғину сел унга мушкулчилик туғдирмайди, чақмоқ эса куйдирмайди.

Ҳикоят:

Шайх Иброҳим Ситнаба (сирлари муқаддас бўлсин) бир муридани олиб таваккул қадами билан Каъба томон йўлга тушдилар. Шайх муридга дедиким, сенда бирор нарса борми? Мурид деди:

— Мен таваккул қадами билан бу йўлга чиққанман.

Шайх муридга яна дедики:

— Сен ўзингни эҳтиёт қилгин. Бирор нарсанг бўлса, ташлагинки, менинг оёғим оғирлик қияпти. Мурид дедики:

— Ковушим бор, уни боғлаб оёққа соладиган тасма бор, биёбонда ковушининг тасмаси узилса, боғлаб олиш учун керак бўлади. Шайх деди:

— Ковушининг тасмаси бутун, узилмайди. Шундай экан, ортиқча тасмани ташла.

Муриднинг ташламай чораси қолмади, заруратдан ташлади. "Қўрқувда борар эдим, — деди у. — Йўлда ногоҳ ковушим тасмаси узилди. Узилган тасмани ковушимдан олиб ташлаб, кейин шайхга таъна қилмоқчи бўлдим. Кўрдимки, ерда ковушимнинг ёнида бир тасма ётибди. Тасмани ковушимга бойлаб, шайхимга етиб олдим ва қачон тасма узилса, қарасам ўша ерда бошқа тасма ерда ётар эди. То Каъбага етиб боргунча шу ҳолат қайтарилар эди. Бу ишда менинг таваккулим дуруст бўлди". Таваккул аҳли Ҳақ йўлини шу тариқа ёритибдурлар ва бошқа нарсани восита қилишни бутунлай кўнгилдан чиқарибдурлар.

Қитъа:

Таваккул чун дуруст эрмас муҳолдур,

Анга наълайннинг ортуғ широки.

Дуруст ўлғач, йиғилса ганжи Қорун,

Йўқ ул дам роҳравнинг ҳеч боки.

Шарҳи:

Таваккулинг дуруст бўлмаса, ковушнинг ортиқча тасмаси ҳам зарарлидир. Таваккулинг дуруст бўлса, ёнингда Қорун хазинаси бирга бўлса ҳам зарари йўқдир.

Тўртинчи боб ҚАНОАТ ЗИКРИДА

Қаноат ибодатга етгудек қувват ҳосил бўлгунча ебичиб кун ўтказмоқдир ва бошқа барча ҳою ҳавасларни хаёлдан чиқармоқликдир. Ва бенаволик билан нафсни қийнамоқ ва шаҳвоний ҳисларни рад этиш билан чалажон қилмоқ. Қаноат бир чашмадурким, суви олинган билан қуримайди ва бир хазинадурки, сочилган билан камаймайди. У бир экинзорки, уруғи иззат ва шавкат ҳосилини берар ва дарахтдурки, шохи эҳтиёжсизлик ва ҳурмат келтиради. Қаноат инсон кўнглига равшанлик келтиради ва кўз ундан ёруғлик касб этади.

Қаноатли дарвешнинг қуруқ нони, таъмагир шоҳнинг ноз-неъмат тўла дастурхонидан яхшироқдир.

Қаноатли фақирнинг ёвфон умочи (умоч — қаттиқ хамирни сувга увалаб пиширилган суюқ овқат), олғир бойнинг новвоту ҳалвосидан яхшироқдир. Шоҳ шундай кишики, олмайди, лекин беради. Гадо шу кишики, сочмайди-ю, лекин теради. Кимки қаноатни одат қилиб олса, шоҳлик-гадолик ташвишидан қутулади. Гарчи унинг тирикчилик уйи тор бўлса ҳам, ҳар қанча муболаға қилсанг, ўринлидир. Қаноат бир қўрғонки, унга кирсанг, нафс ёмонлигидан қутуласан ва тоғ чўққисидурки, унга чиқсанг, дўсту душманга муҳтожликдан қутуласан. Қаноат хоксорликдурки, натижаси баландлик ва муҳтож бўлмасликдир, натижаси эҳтиёжсизлик. Қаноат экиндир, унинг уруғи — бойлик, дарахтдир, меvasи эса муҳтож бўлмасликдир. Қаноат аччиқ майдир, лекин нашъаси шодлик; қаттиқ йўлдир, аммо манзили қувончли.

Қаноатда қанча аччиқ роҳат ва фароғат бўлса, унинг акси — тамаъда шунчалик разолат ва тубанлик бор.

Хасис кишининг дўсти тиланчи ва нокасдир (паст, пасткаш; бахилдир), разолат уларнинг феъл-атворига мосдир. Уларнинг муносабатида кишиларни камситиш ва енгилтаклик бордир. Кимдаки бу сифат мавжуд бўлса, бундай кишини халқ ёмон кўради.

Тамаъ туфайли нокаслик ва разиллик авж олади, одамийлик эса завола топади. Қаноатсиз кишилар ор-номус уйини куйдирувчи бир ўтдир, иззат-ҳурмат хирмонини совургучи ва улуғворлик шамъини ўчирувчи бир едир. Тамаъгир кишиларнинг бирор нима олишга ўчлиги, худди еб тўймаснинг таомга очкўзлигига ўхшайди. Бириники тубанлар ҳаракати бўлса, бириники ҳайвонлар одатидир.

Қаноат бир жавоҳирким, элни бу икки балодан қутқаради ва халқни бундай офатдан халос этади.

Тамаъгирлик ва нокаслик шундай ёмон феълки, гўёки икки ёқимсиз эгизақдир, иккаласи эса ёмонларнинг ёмонидир. Буларнинг бири нокас ва бирининг иқболи паст, шунинг учун иккаласининг моҳияти бирдир.

Мухбири содиқ (рост хабар олиб келувчи) Муҳаммад (с.а.в.) шундай дебдурлар: **"Оллоҳ қаноатни азиз қилган бандасига, тамаъни эса хор қилган бандасига берибдур"**.

Рубоий:

Ҳар кимки қаноат тарафи нисбати бор,

Барча эл аро тавозуъу иззати бор,

Улким тамаъу ҳирс била улфати бор,

Яхши-ямон ичра зиллату накбати бор.

Шарҳи:

Кимнинг "қаноат" деган хислати бўлса, унинг барча эл орасида иззату ҳурмати бор. Кимнинг тамаъу ҳирс билан ошнолиги бўлса, яхши-ёмон ичида хорлигу бахтсизлиги бор.

Ҳикоят:

Илоҳий сирлардан воқиф Шайх шоҳ Зиёратгоҳий (Оллоҳ сирини муқаддас қилсин) ибодат фароғати учун қаноатни одат қилиб олди ва Зиёратгоҳ қасабасида маскан тутди. Ва халойиқ назр-ниёзига парво қилмади ва султонлар инъом ва эҳсонига назар солмади. Ҳақирлик мероси бўлган ҳовлисига дарахт ва экин эқди. Ўз муборак қўли билан экин суғорар ва дарахтларни теша ва арра билан бутар эди. Шу тариқа қаноат билан кун кечирар ва Тангри ибодатига машғул эди. Бу қаноатнинг натижаси "азза ман қонаа" ҳукми билан (қаноат қилган азиз бўлади) шу ерга етдики, Ҳирот доруссалтанатидан султонлар ва дин уламолари ва тариқат машойихлари ул бузруквор ҳузурига борар эдилар ва остонасининг тупроғини ўпиш билан фахрланар эдилар ва унинг эккан буғдойидан бўлган нонни ва унинг дастурхонидаги мевалардан нимаики қўлларига тушса, кўзларига суртиб, қўйинларига солиб, табаррук билиб, шаҳардаги аҳли аёллари ва болаларига берар эдилар ва ундан еганлар жаннатдан умидвор бўлур эдилар. Қаноат натижаси бундан ортиқроқ бўлмайди ва хурсандлик боғчасининг райҳони бундан тароватлироқ бўлмайди.

Қитъа:

Жаҳон ичра кўп сунъ кўргузди Сонеъ,
Эмасдур киши турфа андоқки қонеъ.
Кишидин талабсиз ғино ҳосил этмак,
Яна жудға бўлмамоқ ҳеч монеъ.

Шарҳи:

Яратувчи Парвардигор жаҳонда кўп ажойиб нарсаларни яратди. Лекин қаноатли кишидан кўра ажабтовурроқ киши йўқдир. Зеро, қаноатли киши меҳнат қилмасдан, талаб қилмасдан бой бўлади, ҳатто саховат қилишига ҳам ҳеч монеълик бўлмайди.

Бешинчи боб САБР ЗИКРИДА

Сабр нафсоний истаклар ва жисмоний лаззатлардан ўзини чиқармоқ ва ибодат машаққати билан нафсини ҳибс қилмоқ ва риёзат қаттиқлигида қадамни собит қўймоқликдир. Ҳақ йўлида кескин ҳаракат қилмоқ ва яхши-ёмондан ҳар нима эшитса, чидам билан сабр қилмоқлик керак. Сабр аччиқдир, лекин фойдали, қаттиқроғдир, лекин у зиён-заҳматни дафъ қилгувчи. Қайси номурод сабр этагига қўл уриб, муродига етмади экан? Ва сабр туфайли қайси гирифтор кўнгилнинг мушкули ечилмади? Сабр — роҳат-фароғат калити ва тугунлар ечими. Сабр дўстдир, лекин суҳбати зерикарли, аммо муродга еткизувчи. Сабр узоқни кўзлаган улфатдир, аммо у охирда истакка етказувчи. Сабр секин юрадиган уловдир, аммо манзилга элтувчидир. Сабр оғир қадам босувчи туядир, лекин бекатга олиб борувчи.

Сабр — аччиқ сўзлаб, таъбни хира қилувчи насиҳатчи, лекин у туфайли охирида мақсад ҳосил бўлади. Дориси аччиқ табиб, бемор ундан озорланади, аммо охирида сиҳат топади. Ишқ аҳли сабр ҳақида гап кетса чўчийдилар, лекин ниҳояти васлдан умидвор бўладилар, ҳижрон азобидагилар ундан нафратланадилар ва охири васлга эришадилар. Сабрнинг қафасида жон булбулига на хомушлик фойда беради, на наво, на нола. Сабр мажлисида руҳ тўтисига на сукут фойда беради, на фарёду на фиғон. Сабр саҳросида фароғату изтиробнинг фарқи йўқ. Биёбонида дам олиш нимаю, югуриш нима — бари бир. Ёрнинг фироқида куйганлар сабр туфайли ўлимдан ҳам ғам емайдилар, куймоқдан ҳам ғам емайдилар. Сабр ҳажр шамидек қоронғи ва узун, аммо охири висол тонги, ҳаж йўлидек оғир ва йироқ, аммо ниҳояти иқбол Каъбасига олиб боради.

Ҳар балога гирифтор бўлган, жони хавф остида қолган одамнинг ҳаёти сабр туфайли озод, ҳар ноумиднинг тушкун руҳи сабр туфайли қувват топади. У —

ошиқларга мараз (касаллик, дард, иллат) ва беморларга ҳалокатли заҳар. Соғлом одам унинг азобидан бемор, ҳис-туйғулар унинг уқубатидан бекор. Руҳ сабр туфайли иллатли, кўнгил унинг қаттиқлигидан тоқатсиз, беҳаловат. Йўли саҳросида зулмат ва офат, Хизрдек уни босиб ўтганга охири оби ҳаёт чашмаси насиб этади. Сабр шиддатини тотиб кўрганлардан бири ҳазрат Аюб алайҳиссаломдирлар ва қийинчиликларга бардош берганлардан бири Муҳаммад алайҳиссаломдирлар.

Байт:

Ажаб ранжеки андин саъб йўқ ранж,
Вале чеккан кишининг баҳраси ганж.

Шарҳи:

Сабр шундай ажиб қийноқки, ундан ортиқ азоб
бўлмайди,
Лекин у азобни чекканнинг мукофоти бойлиқдир.

Ҳикоят:

Бир нотавоннинг кўнглига бир гулюзнинг ишқи тушди ва у тухмат билан зиндонга гирифтор бўлди. Тухматни бўйнига олиши учун тортмаган азоби қолмади. Аммо у кўнглидаги махфий сирни тилига чиқармади. Охири бир кун аскарлар арқон билан зиндондан судраб чиқардилар. Уни бошдан оёғигача шунчалик урдилар, бир қучоқ ўтин майдаланиб кетди. Бошдан оёғигача жароҳат бўлди. Барча аъзоларининг териси ёрилди. Таёқ аъзосини шу ҳолга келтирдикки, унинг бадани қон туфайли лолазор бўлди. Мазлум асло гапирмади ва иқрор ҳам бўлмади. Ниҳоят, у золимлар азоб беришдан чарчадилар ва ўртадан судраб чиқариб, ноилож қўйиб юбордилар. Инсоф билан айтганда, тўғри қилдилар. Зулм қилганлар йироқлашгандан кейин у йигит оғзидан майдаланиб кетган танга чиқарди. Одамлар уни кўриб, сабабини сўрадилар. Унинг жавобидан маълум бўлдики, золимлар калтаклаётганда одамлар ичида унинг ёри ҳам бор экан. Бир чеккада унинг ҳолига

қараб турган экан. У азоб чекаётганда, танга тишлари орасида экан. Калтак зарбидан тишлари қисилганда, танга майда-майда бўлиб кетибди. Ёрнинг қараб турганини сезиб, бу азобларга сабр қилган экан. Ёр бу аҳволни билди ва меҳр ва шафқат билан бошига келиб, ширин сўзлар айтиб, яраларига малҳам қўйди. Ширин сўзлар билан мажруҳ танига жон киргизди. Йигит ҳеч хаёлида йўқ, тушига ҳам кирмаган давлатга муяссар бўлди ва хаёлига келмаган саодатга эришди. Бу бахт барча қийинчиликларни сабр-чидам билан енггани туфайли эди ва бунга азоб-уқубатга сабр қилиш туфайли эришди.

Байт:

Кимки ҳар шиддат аро сабру таҳаммул айлади,
Бахт анинг нишини нўшу хорини гул айлади.

Шарҳи:

Кимки мусибатларга сабру тоқат қилса, бахт унинг захрини болга, тиканини гулга айлантиради.

Олтинчи боб ТАВОЗЕ ВА ОДОБ ЗИКРИДА

Тавозе (камтарлик) кишини халқнинг муҳаббатига сазовор қилади. Ва одамлар уни дўст тутадилар. Тавозе дўстлик гулшанида тоза гуллар очиради ва у гулшандан дўстлик ва улфатчилик гулларини сочади. Тавозе мутақаббир душманга мулойимлик томон йўл кўрсатади, гердайган душман кўнглида инсонийлик завқини кўзғатади. Қайта-қайта кўрсатилган тавозе ҳаёсиз манманни уят чегарасига бошлайди ва инсофсиз душманни ёмонликдан қайтаради. Тавозели киши барчадан яхши ва барча халойиқдан ёқимли, аммо мансабдорлардан яхшироқ ва беҳожатлардан ёқимлироқдир. Ундай киши ўз тенгдошлари ичида таҳсинга лойиқ, каттаю кичикни ром қилади. Саховат қилмай элни шод этади ва эҳсон қилмай кишини ғамдан озод қилади.

Адаб кичик ёшлиларни улуғлар дуосига сазовор қилади ва у дуо барокатидан умрбод бахраманд бўлади.

Кичиклар меҳрини улуғлар кўнглига солади ва у муҳаббат кўнгилда абадий қолади. Кичикларни кўзга улуғ қилиб кўрсатади. Ва феъл-атворидан халқ улуғворлик кўради. Халқ томонидан беҳурматлик эшиги ёпилади ва одамни ҳазил-мазаҳдан ва масхараланишдан сақлайди. Одоб одам табиатига инсонийлик ва шу манзилдан унга ором бахш этади.

Одобдан кичикларга шунча манфаат бўлса, катталарга нечоғлик эканини тасаввур қилинг. Одоб ва тавозе муҳаббатга зеб-зийнатдир, акси эса дўстликка путур етказади. Одоб ва тавозе дўстлик ойнасига жило беради ва икки томондан ёруғлик бағишлайди.

Тавозе ва одоблиларга халқ таъзим ва ҳурмат билан қарайди ва одоб уруғини эккан жавоҳир ҳосилини олади. Халқ билан муносабатда яхши хулқли бўлишнинг ҳосиласи шундай ва акси бўлса, ўртадаги муҳаббатга халал этади. Икки томондан ҳам хулқ чиройли бўлса, адаб ва тавозе муқобилида иззат ва ҳурмат ҳосил бўлади. Қандай яхшики, дўстлар орасида шу каби суҳбат ва суҳбатдошлар орасида меҳрибонлик бўлса. Бундай аҳил, иттифоқ, муҳаббатли, одобли бўлиш дўстлар учун саодатдир.

Агар зоҳирда дўстлик соф бўлса, дунёда бу бахтиёрликдир. Агар дўстлик Тангри ризоси учун бўлса, умид улки, охират азобидан қутулса. Тангри учун бўлган дўстликда "Ат-таъзиму ли амриллаҳ" — "Таъзим — Оллоҳ амрига" давлатига восил бўлади. Агар халқ дўстлиги учун бўлса, "Аш-шафқату аъло холқиллаҳ", яъни "Шафқат Оллоҳнинг яратикларигадур" давлати восил бўлади.

Бундай олий мартабага лойиқ зотлар шундай бўлиши керакки, фақр давлатига мувофиқ (аҳли тариқат) ва мулойим бўлиши керак. Аксинча, мутакаббир, худбин ва ақдсиз жоҳил бўлса, бундай саодатдан маҳрумдир.

Байт:

Ақлу ҳикмат ишидур бўйла маошу ойин,
Қайда топқай муни ҳар нафспарасту, худбин.

Шарҳи:

Бундай ишлар ақл ва ҳикмат эгалари насибасидир.
Нафспараст худбинлар бунга қайдан ҳам эришсин-
лар?!

Ҳикоят:

Хабар берувчи ровийлар ва тарихдан хабардорлар шундай ривоят қилибдурларки, бир ов чоғида елдек от чоптирган Хусрав Парвезнинг шоҳлик тожидан қимматбаҳо гавҳар йўқолди. Ҳамманинг хаёли овда бўлгани учун буни ҳеч ким сезмай қолди. Овдан кейин Мадойинга қайтдилар. Шунда тожнинг гавҳари тушиб қолганини билдилар. Халойиққа жар солдилар ва гавҳарни қидира бошладилар. Чунки у гавҳарнинг баҳоси мамлакат хирожига тенг эди. Шунинг учун уни топганга катта инъом ва мукофот ваъда қилинди. Халқ бу инъом ва мартабага эга бўлиш орзусида уни ахтарар эдилар. Иттифоқо, бири ғофил ва бири огоҳ икки ҳамроҳга учрадилар. Ғофил жоҳиллиги туфайли кеккайган, огоҳ эса одоб ва тавозе туфайли улуғвор эди. Улардан бирининг оти жаҳонгашта Мудбир ва иккинчисининг оти йигитлар марди Муқбил эди. Улар шу биёбондан ўтиб, шаҳарга кириш ниятида борар эдилар. Булар ҳалиги гавҳарни ахтариб юрганларга йўлиқдилар ва уларнинг бошлиғи билан учрашдилар. Мудбир такаббурлик билан гердайиб, ўтиб кетди. Муқбил эса инсонийлик юзасидан у бошлиққа одоб ва тавозе билан энгашиб, салом берди ва шу ондаёқ оёғи остида ётган гавҳарни кўрди ва дарҳол олиб, ўпиб, ҳурмат билан бошлиққа тақдим этди. У эса ваъда қилинган мукофотнинг мутасаддиси эди. У Муқбилни ўзи билан олиб, шаҳарга қайтди ва бўлиб ўтган воқеани Хусравга айтди. Хусрав Парвез хушҳол бўлиб, Муқбилга ташаккурлар айтди ва ҳаддан зиёда эҳсон билан уни мукофотлади.

Адаб кичик ёшлиларни улуғлар дуосига сазовор қилади ва у дуо барокатидан умрбод баҳраманд бўлади.

Кичиклар меҳрини улуғлар кўнглига солади ва у муҳаббат кўнгида абадий қолади. Кичикларни кўзга улуғ қилиб кўрсатади. Ва феъл-атворидан халқ улуғворлик кўради. Халқ томонидан беҳурматлик эшиги ёпилади ва одамни ҳазил-мазахдан ва масхараланишдан сақлайди. Одоб одам табиатига инсонийлик ва шу манзилдан унга ором бахш этади.

Одобдан кичикларга шунча манфаат бўлса, катталарга нечоғлик эканини тасаввур қилинг. Одоб ва тавозе муҳаббатга зеб-зийнатдир, акси эса дўстликка путур етказади. Одоб ва тавозе дўстлик ойнасига жило беради ва икки томондан ёруғлик бағишлайди.

Тавозе ва одоблиларга халқ таъзим ва ҳурмат билан қарайди ва одоб уруғини эккан жавоҳир ҳосилини олади. Халқ билан муносабатда яхши хулқли бўлишнинг ҳосиласи шундай ва акси бўлса, ўртадаги муҳаббатга халал этади. Икки томондан ҳам хулқ чиройли бўлса, адаб ва тавозе муқобилида иззат ва ҳурмат ҳосил бўлади. Қандай яхшики, дўстлар орасида шу каби суҳбат ва суҳбатдошлар орасида меҳрибонлик бўлса. Бундай аҳил, иттифоқ, муҳаббатли, одобли бўлиш дўстлар учун саодатдир.

Агар зоҳирда дўстлик соф бўлса, дунёда бу бахтиёрликдир. Агар дўстлик Тангри ризоси учун бўлса, умид улки, охират азобидан қутулса. Тангри учун бўлган дўстликда "Ат-таъзиму ли амриллаҳ" — "Таъзим — Оллоҳ амрига" давлатига восил бўлади. Агар халқ дўстлиги учун бўлса, "Аш-шафқату аъло холқиллаҳ", яъни "Шафқат Оллоҳнинг яратикларигадур" давлати восил бўлади.

Бундай олий мартабага лойиқ зотлар шундай бўлиши керакки, фақр давлатига мувофиқ (аҳли тариқат) ва мулойим бўлиши керак. Аксинча, мутакаббир, худбин ва ақлсиз жоҳил бўлса, бундай саодатдан маҳрумдир.

Байт:

Ақлу ҳикмат ишидур бўйла маошу ойин,
Қайда топқай муни ҳар нафспарасту, худбин.

Шарҳи:

Бундай ишлар ақл ва ҳикмат эгалари насибасидир.
Нафспараст худбинлар бунга қайдан ҳам эришсин-
лар?!

Ҳикоят:

Хабар берувчи ровийлар ва тарихдан хабардорлар шундай ривоят қилибдурларки, бир ов чоғида елдек от чоптирган Хусрав Парвезнинг шоҳлик тожидан қимматбаҳо гавҳар йўқолди. Ҳамманинг хаёли овда бўлгани учун буни ҳеч ким сезмай қолди. Овдан кейин Мадойинга қайтдилар. Шунда тожнинг гавҳари тушиб қолганини билдилар. Халойиққа жар солдилар ва гавҳарни қидира бошладилар. Чунки у гавҳарнинг баҳоси мамлакат хирожига тенг эди. Шунинг учун уни топганга катта инъом ва мукофот ваъда қилинди. Халқ бу инъом ва мартабага эга бўлиш орзусида уни ахтарар эдилар. Иттифоқо, бири ғофил ва бири огоҳ икки ҳамроҳга учрадилар. Ғофил жоҳиллиги туфайли кеккайган, огоҳ эса одоб ва тавозе туфайли улуғвор эди. Улардан бирининг оти жаҳонгашта Мудбир ва иккинчисининг оти йигитлар марди Муқбил эди. Улар шу биёбондан ўтиб, шаҳарга кириш ниятида борар эдилар. Булар ҳалиги гавҳарни ахтариб юрганларга йўлиқдилар ва уларнинг бошлиғи билан учрашдилар. Мудбир такаббурлик билан гердайиб, ўтиб кетди. Муқбил эса инсонийлик юзасидан у бошлиққа одоб ва тавозе билан энгашиб, салом берди ва шу ондаёқ оёғи остида ётган гавҳарни кўрди ва дарҳол олиб, ўпиб, ҳурмат билан бошлиққа тақдим этди. У эса ваъда қилинган мукофотнинг мутасаддиси эди. У Муқбилни ўзи билан олиб, шаҳарга қайтди ва бўлиб ўтган воқеани Хусравга айтди. Хусрав Парвез хушҳол бўлиб, Муқбилга ташаккурлар айтди ва ҳаддан зиёда эҳсон билан уни мукофотлади.

Мудбир гердаигани туфайли ўша шаҳарнинг ҳаммомига гўлаҳ (ўт ёқувчи) бўлди.

Муқбил эса одоб ва тавозе шарофатидан мақсад гавҳарини топди ва шоҳ гулзоридан баҳра олди.

Байт:

Мутакаббир кезибон шаҳрда хору мардуд,
Мутавозиъни ғаний айлади дурри мақсуд.

Шарҳи:

Мутакаббир шаҳарда хору зор кезади,
Тавозеълини эса мақсад гавҳари бадавлат қилади.

Еттинчи боб ЗИКР ШАРҲИДА

Зикр — кўнгилда Ҳақ ёди билан машғул бўлмоқ ва тил билан Ҳақнинг муборак исмини айтмоқ. Баъзилар тил билан айтиш шарт эмас, лекин кўнгил Унинг ёди билан машғул бўлмоғи ва Ундан бошқанинг ёдидан холи бўлмоғи керак, дейдилар. Ва у машғуллик "Ма холақаллоҳ" яъни, "Оллоҳнинг яратиги" фаносидир ва яратилган нарсалар — Холиқининг боқийлигидир. Нафий калимаси "Ла илаҳа" бўлибдур, мосиваллоҳни (Оллоҳдан ўзгани) унутмоқ ва исбот калимаси "Иллаллоҳ" билан кўнгилни овутмоқдир ва машғул тутмоқдир. Ва бу машғулликнинг охири зикр этувчининг зикр этилган Зот қаршисида йўқ бўлмоғидур ва бу пайтда на тилга ҳожат на баён этишга зарурат бор. Тил сўзлашдан беҳабар, сўзда эса оҳангдан асар ҳам йўқ. Бундай ҳарамга бутунлай маҳрам бўлмоқ ҳар қандай хаёлни инкор қилмоқ ва (Ҳақдан ўзга) бору йўқ барча нарсани, узоқдаги ғойибни ҳам яқиндаги ҳозирни ҳам фоний деб билмоқдир. Ўзини бору йўқлик хаёлидан қочирмоқдир ва асл мақсад йўлида қадам урмоқ, ўзидан ҳам, бегоналардан ҳам ёт бўлмагунча, бу асл мақсуд билан ошно бўлмоқ имконсиздир. Ва бору йўқидан холи бўлмагунча бундай ҳаёт зилолига тўйиб бўлмас. Бу дарёга кириб, гавҳар из-

ламоқчи бўлса, нафасни асрамоқ керак ва бу ҳарамга (хос жойга) йўл топиб, маҳрамлик (хизматкорлик) хоҳласа, дам урмаслик керак.

Шоҳ сирини асрай олмаганнинг боши кетади ва ғайрат ва сиёсат тиғи унинг вужудидан тутун чиқариб юборади. Бу эса май ичиш туфайли кайфияти ўзгариб, кўнгили бетоб бўлиши ва бу хилдаги мастликнинг ёмонлигидандир.

Рубоий:

Майхона жамъики эрур бодапараст,
Зоҳир май ичгандин ўлурлар бадмаст.
Мингдин бир эмас бу ҳақиқат майидин,
Ичган ани охсум ўлса тонг йўқ пайваст.

Шарҳи:

Барча бодапарастлар майхонада бўлурлар,
Зоҳирий май ичиб маст бўладилар.
Бу мастлик Ҳақиқат майининг мингдан бирича ҳам эмас.
Ҳақиқат майини ичган ҳақиқий маст бўлса ажаб эмас.

Ҳикоят:

Тангри таолога яқин зотлардан Хожа Абдуллоҳ Ансорий (сири пок бўлсин) дедиларким: Мансур Ҳаллож айтган сўзни мен ҳам айтдим. У ошкор этди, мен эса яширдим. Яширганим учун менга тождорлик, ошкор этгани учун унга дорга тож бўлмоқлик насиб этди. У ҳануз хом эди ва шу боис авж қилиб, ошкор этиши ноўрин эди. Мен ул сўзни анжуманда изҳор этаман ва изҳор этишда қатъий тураман ва такрор этаман. Ҳеч ким менга ҳеч нима дея олмайди, чунки сўзимни маъноси ўша бўлса ҳам, аммо айтилиш услуби бўлакча. Аҳли суратлар суратга назар соладилар ва аҳли маънилар маънодан баҳра оладилар. Илоҳо, бу огоҳлар оёғи тупроғидан биз гумроҳларнинг қоронғи кўнглига ёруғлик ва хиралашган кўзларига равшанлик етказ.

Байт:

Ҳамул куҳдул-жавоҳирни кўзимга тўтиё айла,
Ул иксири саодатдин вужудим кимиё айла.

Шарҳи:

Мана шу жавоҳир сурмасини кўзимга тўтиё қил, у
оби ҳаёт саодатидан вужудимни кимиё қил.

Саккизинчи боб ТАВАЖЖУҲ ЗИКРИДА

Таважжух Ҳақ субҳонаҳу таолога юзланмоқ ва У томонга бурилмоқдир. Ва халқдан тааллуқ (боғлиқлик) ипини узиб, Ҳаққа юзланмоқликдир. Ҳақдан ўзгага боғлайдиган барча орзулардан юз ўгиргай ва Ҳаққа боғлиқ ишлар билангина шуғуллангай. Шундайки, дунё ва охираат саодатини таклиф қилсалар, сиддиқлар ва пайғамбарлар мартабасидан хабар берсалар ҳам, солиқ (дарвеш) у томонга асло назар ўқини отмагай ва кўнглига у мартабаларни қабул ёки рад қилишни келтирмагай. Агар Ҳаққа таважжух вақтида юзига ўқлар келса, асло кўзини юммагай. Агар у ўқлар бир кўзига келиб тегса, иккинчи кўзини ҳам тутгай. Агар шу туришда тош ёғса, бошини яширмагай ва бошига муҳофаза қалқонини тутмагай. Агар унга даҳшатли шер юзланса, бир чумолича бўлмайти ва агар маст фил учраса, унинг учун фил ҳам бир, пашша ҳам бир. Бало сели келса, унга нам етмагай. Ва офат шамоли эсса, бир тола мўйини ҳам эголмайди. Ғаддор чархнинг фитналик юлдузлари унинг учун зар билан безалган бир кўк варақдир. Ҳодисалар чақмоғи унинг учун ел учирган сариқ гулнинг япроғига ўхшаш нарса.

Заррин қуёш унинг учун заррадан ҳам кичик ва хоксор, тўлқинланиб турувчи денгиз эса унинг назарида бир қатрадан ҳам кичик ва унинг таважжухига ҳеч қандай тўсиқ йўқ, унинг назари тушган дарёлар суви сокин бўла олмайди. Ва бу мақом солиқнинг сиддиқ-

лигига (ростгўйлигига) далилдир ва ихлосига гувоҳдир. Ва ошиқлиги йўлида яқдил эканига шубҳасиз далилдир ва бир сўзлигига гувоҳ ва шавқи чексиз эканига содиқ гувоҳ ва муҳаббати ниҳоятсиз эканига мувофиқ далил.

Маснавий:

Таважжух бирла ҳинду саъй этар чоғ,
Тушурур кўк ёғочдин тоза яфроғ.
Кашаф айлаб таважжух байзасиға,
Ёрар кўз бирла босмай косасиға.

Шарҳи:

Таважжух билан саъй этган ҳинду,
Кўк ёғочдан тоза баргларни туширади.
Тошбақа тухумига таважжух айлаб
Кўзи била косаси томон босмай боради...

Ҳикоят:

Бир меҳнаткаш гулханий (ҳаммомга ўт ёқувчи) кўнглига хуршидваш (офтобжамол, қуёш каби) бир шаҳзоданинг ишқи тушди ва бу ишқ ҳароратида қони қуруқшадди ва руҳи танасидан чиқиш ҳолатига яқинлашиб қолди. Ақл-у ҳуши ихтиёридан чиқди ва Мажнуни шайдолик ҳолатига тушди. Ёш болалар тош отиб уни қувлар эдилар. Унинг оғзидан шаҳзоданинг исми тушмас ва унинг кўнгли шаҳзоданинг зикри билан шод бўларди.

Болаларнинг тош отишидан безор бўлиб, қочиб, ўзи ёққан гулханга юз қўяр эди.

Шаҳзоданинг ишқи бу гўлаҳини халқ орасида машҳур қилди. Бу ҳолат шаҳзоданинг қулоғига етди. Шундайки, пок ишқнинг хосияти шаҳзоданинг кўнглини жазб этди. Шаҳзодаи паривашда девонасини кўришга рағбат пайдо бўлди. Сайр қилиб юриб, отини ўша гулхан томон бурди. Муродига етолмай ётган девона истагини кўрди. Назар солиш ва таважжух (юзланиш) туфайли гўлаҳи шундай беҳудликка етдики, гулхан ўти бошидан оёғига-ча куйдирди.

Бундай таважжуҳ (юзланиш)нинг асл моҳиятидан бе-
хабар одамлар етиб келиб, ўтти ўчиргунча ундан на ха-
бар қолди, на асар.

Қотил шаҳзода девонанинг ҳолига йиғлаб ғуссага бот-
ди. Қизифи шундаки, ўзи ўлдириб, ўзи аза тутди.

Байт:

Мажозий ишқда шундоқ таважжуҳ айла хаёл,
Гар ўлса ишқи ҳақиқийда кўр не бўлғай ҳол!?

Шарҳи:

Мажозий ишқ одамни шундай аҳволга солган бўлса,
ҳақиқий ишқда не ҳол бўлишини ўйлаб кўр.

Мусаннифлар иловаси

Ҳазрат Навоий Ҳақ таолога бўлган таважжуҳ (юзла-
ниш), муҳаббатнинг нақадар юксак маънавий мартаба
эканини тушунтириш мақсадида бу ҳикоятни келтир-
ганлар. Ҳикоятда инсоннинг инсонга бўлган покиза, са-
мимий муҳаббатидан сўз юритилмоқда.

«Тасаввуф таълимотига кўра, маъшук яъни илоҳий
мазҳар, моддий жисмдан холи деб қаралади, унинг жин-
си ва ёши (аёл ёки эркак, кекса ёки навқирон эканлиги)
аҳамият касб этмайди. Шу ўринда буюк сўфий Шамс
Табризий ва соҳир нафас шоир Жалолиддин Румийлар-
нинг муҳаббатини эсга олиш кифоя» (Қаранг: Дилнавоз
Юсупова. Ўзбек мумтоз ва миллий уйғониш адабиёти
(Алишер Навоий даври). — Тошкент: «Тамаддун», 2016).

Тўққизинчи боб РИЗО ЗИКРИДА

Ризо — ўз хоҳиши ва нафси ризосидан кечмоқ ва
Ҳақ субҳонаҳу ва таоло ризоси жомидан қултумламай,
бир йўла сипқориб ичмоқдир.

(Ризо — ўз нафси хоҳишидан қутулиб, Тангри рози-
лиги учун саъй қилиш. — А.Т.)

Ўз кўнгли хоҳишларини ўлдириб, ҳақиқий маҳбуба ризоси билан тирилмоқдир. Бу мақом солиқнинг улус мақоми ва энг юксак даражаси шу сабабданки, солиқ йўлнинг аввалида фақирлик ва ҳақирлик (ҳурматсизлик) мақомида бўлган, ҳақирнинг талаби ҳам, ризоси ҳам ҳақир бўлур. Ўз нафси розилигини бутунлай фано (йўқлик) ўтига отди ва Ҳақ субҳонаҳу ва таоло ризоси билан ўзини тузатди. Мосиваллоҳ (Оллоҳдан ўзга, чалғитадиган нарсалар) ифлослигидан халос бўлди, «вал мутахаллиқу биахлоқиллоҳ» (Оллоҳнинг хулқларини ўзлаштирганлар) сифати билан сифатланди. Бу мақом ажойиб мақомдурки, агар бу дунёда хоҳ хитой нақшини кўрсин, хоҳ исломийни кўрсин, буларнинг барчасини Наққоши азалнинг яратиб деб билгай ва ҳар бирини, ўз ерида назар солмай, тасаввур қилгай.

Жаннат боғларидан шод бўлиб, дўзах тутунидан табииати хира бўлгай. Мусо алайҳиссалом таърифида муболаға қилмайди. Иброҳим Халилуллоҳ билан Намруди Мардуд (рад қилинган) ораларидаги муҳолифат эшигини берк кўргай. Яратилиш боғида хоҳ бошига гул ёғилсин, хоҳ оёғига тикан санчилсин, бу ишлар чаманзор боғбони ихтиёридан деб билиб, бошини ҳам яширмагай, оёғини ҳам тикандан олиб қочмагай. Ва дўст розилиги учун жонини фидо қилгай ва агар яна жон тиласа, тирикликни унинг ризоси учун тилагай ва агар унинг ризоси учун ўлиш керак бўлса, унинг ризоси учун жон бергай. Ҳақ ризоси учун ўзининг истагини йўқ қилмоғи керак ва ўзлигидан нишона қолмаслиги керак ва ўзида ўз ризосидин асар қолмаслиги керак. Ҳақдан агар ғаффорлик (кечириш) ҳосил бўлса, унга ёқимли ва агар қаҳрига қолса ҳам барибир — Ҳақни дўст тутаверади. Ярасига найза санчилса, малҳам деб билади ва малҳам етса, бағри ярасига ғанимат билади.

Байт:

Рози ўлса, гар ёмон, гар яхши бўлса жилвагар,
Сунъи килкидин мусаввардур чу ҳар янглиф сувар.

Бундай таважжух (юзланиш)нинг асл моҳиятидан бе-
хабар одамлар етиб келиб, ўтни ўчиргунча ундан на ха-
бар қолди, на асар.

Қотил шаҳзода девонанинг ҳолига йиғлаб ғуссага бот-
ди. Қизиғи шундаки, ўзи ўлдириб, ўзи аза тутди.

Байт:

Мажозий ишқда шундоқ таважжух айла хаёл,
Гар ўлса ишқи ҳақиқийда кўр не бўлғай ҳол!?

Шарҳи:

Мажозий ишқ одамини шундай аҳволга солган бўлса,
ҳақиқий ишқда не ҳол бўлишини ўйлаб кўр.

Мусаннифлар иловаси

Ҳазрат Навоий Ҳақ таолога бўлган таважжух (юзла-
ниш), муҳаббатнинг нақадар юксак маънавий мартаба
эканини тушунтириш мақсадида бу ҳикоятни келтир-
ганлар. Ҳикоятда инсоннинг инсонга бўлган покиза, са-
мимий муҳаббатидан сўз юритилмоқда.

«Тасаввуф таълимотига кўра, маъшук яъни илоҳий
мазҳар, моддий жисмдан холи деб қаралади, унинг жин-
си ва ёши (аёл ёки эркак, кекса ёки навқирон эканлиги)
аҳамият касб этмайди. Шу ўринда буюк сўфий Шамс
Табризий ва соҳир нафас шоир Жалолиддин Румийлар-
нинг муҳаббатини эсга олиш кифоя» (Қаранг: Дилнавоз
Юсупова. Ўзбек мумтоз ва миллий уйғониш адабиёти
(Алишер Навоий даври). — Тошкент: «Тамаддун», 2016).

Тўққизинчи боб РИЗО ЗИКРИДА

Ризо — ўз хоҳиши ва нафси ризосидан кечмоқ ва
Ҳақ субҳонаҳу ва таоло ризоси жомидан қултумламай,
бир йўла сипқориб ичмоқдир.

(Ризо — ўз нафси хоҳишидан қутулиб, Тангри рози-
лиги учун саъй қилиш. — А.Т.)

Ўз кўнгли хоҳишларини ўлдириб, ҳақиқий маҳбуба ризоси билан тирилмоқдир. Бу мақом солиқнинг улур мақоми ва энг юксак даражаси шу сабабданки, солиқ йўлнинг аввалида фақирлик ва ҳақирлик (ҳурматсизлик) мақомида бўлган, ҳақирнинг талаби ҳам, ризоси ҳам ҳақир бўлур. Ўз нафси розилигини бутунлай фано (йўқлик) ўтига отди ва Ҳақ субҳонаҳу ва таоло ризоси билан ўзини тузатди. Мосиваллоҳ (Оллоҳдан ўзга, чалғитадиган нарсалар) ифлослигидан халос бўлди, «вал мутахаллиқу биахлоқиллоҳ» (Оллоҳнинг хулқларини ўзлаштирганлар) сифати билан сифатланди. Бу мақом ажойиб мақомдурки, агар бу дунёда хоҳ хитой нақшини кўрсин, хоҳ исломийни кўрсин, буларнинг барчасини Наққоши азалнинг яратиги деб билгай ва ҳар бирини, ўз ерида назар солмай, тасаввур қилгай.

Жаннат боғларидан шод бўлиб, дўзах тутунидан табиати хира бўлгай. Мусо алайҳиссалом таърифидида муболаға қилмайди. Иброҳим Халилуллоҳ билан Намрудди Мардуд (рад қилинган) ораларидаги муҳолифат эшигини берк кўргай. Яратилиш боғида хоҳ бошига гул ёғилсин, хоҳ оёғига тикан санчилсин, бу ишлар чаманзор боғбони ихтиёридан деб билиб, бошини ҳам яширмагай, оёғини ҳам тикандан олиб қочмагай. Ва дўст розилиги учун жонини фидо қилгай ва агар яна жон тиласа, тирикликни унинг ризоси учун тилагай ва агар унинг ризоси учун ўлиш керак бўлса, унинг ризоси учун жон бергай. Ҳақ ризоси учун ўзининг истагини йўқ қилмоғи керак ва ўзлигидан нишона қолмаслиги керак ва ўзида ўз ризосидин асар қолмаслиги керак. Ҳақдан агар ғаффорлик (кечириш) ҳосил бўлса, унга ёқимли ва агар қаҳрига қолса ҳам барибир — Ҳақни дўст тутаверади. Ярасига найза санчилса, малҳам деб билади ва малҳам етса, бағри ярасига ғанимат билади.

Байт:

Рози ўлса, гар ёмон, гар яхши бўлса жилвагар,
Сунъи килкидин мусаввардур чу ҳар янглиғ сувар.

Шарҳи:

Кишининг бошига хоҳ ёмон, хоҳ яхши иш келса, ўша ишга рози бўлсин, чунки оламдаги барча сувратлар Яратувчининг қалами билан чизилган.

Ҳикоят:

Авлиёлик дарёсининг гавҳари ва ҳидоят осмонининг ёруғ юлдузи, Оллоҳнинг шери ва ғолиб Амир ул-мўъминун Али ибн Абу Толиб розиёллоҳу анҳу ва каррамаллоҳу ваҷҳаҳу (Оллоҳ ундан рози бўлсин ва юзини мукаррам қилсин) ризо мақомининг таърифиди ва солиқнинг розилик билан сифатланиши тўғрисида қоғоз юзига орифларча қалам урибдур ва нозик маънолар ёзибдур. Ризо мақомидаги комил инсон ўз ризосини Ҳақнинг ризосига мувофиқ қилганининг шарҳи шудурким, агар десаларки, чап кўзининг хонаси Хайбар эшигининг остонаси бўлсин ва эшик очилиб, ёпилганда одамлар ўша ердан юрсинлар. Эшиттувчи ризо туфайли ўзининг фикрича иш тутмагай ва ғоятда тавозе учун чап кўз ўрнига ўнг кўзини тутмагай. Агар шундай қилса, унга насиб қилган қазога қаршилиқ қилган бўлур ва ризо мақомига мос келмас. Ризо мақомида ўзини ва ўзлигини нобуд қилган кишига чап кўзни хор, ўнг кўзни азиз тутмоқлик тўғри эмас. Ва буни хору буни азиз қилиш борасида яхши ёмоннинг фарқига боргай. Ризо шартини шуки, амрига итоат қилгай ва бу ширин мева валийлик боғининг дарахтидан бўлиб, бу лазиз мева (ризо мақоми) ҳидоят шажараси (дарахти)нинг меваси бўлгай.

Байт:

Валоятларда бўлғай мевалар кўбу таъму ҳолатлиғ,
Вале қайси валоят ичра бўлғай мунча лаззатлиғ.

Шарҳи:

Авлиёликнинг мевалари кўп, таъми ҳам турли-туман, лекин ризо мақомидаги солиқ ўз нафси розилигидан Оллоҳ тақдир этган нарсаларни устун қўяди ва бошига тушган мусибатлардан лаззат олади.

Ўнинчи боб ИШҚ ЗИКРИДА

Ишқ порлоқ юлдуздир, башарият кўзининг нури зиёси шундан ва товланиб турувчи гавҳардир, инсоният тожининг зийнати ва баҳоси шундан. Ишқ толе қуёшидир. Қайғули кунлар тиканзори ундан гулшанга айланади. Ва тўлин ойдир ва қоронғи кўнгилларни ёритувчи. Ишқ кенг денгиздир, ҳар тўлқини юзлаб ақлу ҳуш кемасини фарқ қилади, у баланд тоғдир, ҳар чўққисининг ўткир қирраси минг зуҳду тақво бошини учиради. Куйдирувчи шуъладир, кўп кўнгил ва жонларни хашақдек ёқади ва ўтли чақмоқдир, кўп дилларни алангаси билан кул қилади. Қонхўр аждаҳодур, оламни домига тортмоқ нияти ва қаҳрли подшоҳдур, мақсади ҳар доим олам аҳлини қатлиом қилмоқ. Ва ҳар қанча қон тўкса-да, чарчамайди. Ва ҳар қанча қон ютгани билан қоникмайди. Ишқ яшиндур, ақлу дин хирмонини куйдиради, у бўрондур, куйганларнинг кулини кўкка совуради. Шунчалик ўжарки, унинг олдида шоҳ ҳам, гадо ҳам тенг. Шундай золимки, зулми олдида фосиқ ҳам, покдомон ҳам бир хил. Ошиқнинг кўнглига маъшуқанинг севгисини солгувчи ҳам ишқ ва бир жилва билан ҳаётини барбод қилгувчи ҳам ишқдир. Ва ошиқ шундай балонинг гирифтори ва шундай офатга беихтиёр йўлиққан, шундай тўфонда фарқ бўлган ва шундай чақмоқнинг оловида куйган, шундай ҳийлагарга енгилган ва бу янглиф девкирдорнинг (шафқатсизнинг) мафтунни. Ошиқ шундай қотилнинг найрангига учган ва бу янглиф қонхўрнинг қўлида ҳалок бўлувчи ва турлик бало қўзғатувчи йўлида дарманд.

Ишқ тоғининг зулмидан азобланганларнинг бири Фарҳоддир ва жунун саҳросининг бечораларидан бири Мажнундир.

Қоронғи кеча девоналаридан бири — парвона ва гулистон ҳавосининг тўзимсизларидан бири девона булбулдир. Юраги яхшилик ўти билан ёнувчиларнинг бири

— Хусрав Дехлавий ва ишқ майхонасининг дардманд намояндаларидан бири — Абдурахмон Жомий бўлиб, уларнинг қабрлари нурли бўлсин. Уларнинг йўлидан юриш бизга ҳам насиб этсин ва биз ҳам уларнинг ортидан борайлик.

Байт:

Ки то бўлғай булар бир-бирлари бирла қарин бўлсун,
Самандарлар киби ишқ ўти ичра ҳамнишин бўлсин.

Шарҳи:

Тоабад булар бир-бирларига яқин бўлсинлар,
Самандарлар (афсонага кўра оловдан пайдо бўлган, ўтга чидамли ҳайвон) каби ишқ ўти ичра бирга бўлсинлар.

Бу таъриф қилинган ишқ ва бу баён этилган ошиқлар Маъшук туфайлигина тириқдурлар ва зикр қилинган ҳолларга мансубдирлар. Ва ул Маъшук хусндан иборатдурким "Инналлоҳа жамилун юҳибб ул-жамола" (Батаҳқиқ Оллоҳ гўзалдур ва гўзалликни севади. — Ҳадис) бундан хабар бергай, ишқ бу эътибору улуғворлик, ирода ва ихтиёри мавжудлигига қарамай, ҳусннинг ҳашаматли ва назокатли саройида бир ночор хизматкор ва заиф бир қулдир. Ҳар қачон ҳусн султони гўзаллик ниқобларидан чиқиш тараддудини кўрса ва ўз юзини очиб, жилва билан табассум қилса, ҳижрон азобида қийналиб ётган ошиқнинг кўзи ёр нури акс этган ойнадек чарақлаб, ҳайронлик билан боқиб қолади. Ишқнинг жасур сеҳргари, у ойна орқали ўзини кўнгили уйига ташлайди. У кўнгили уйини хароб этиб, ақлу ҳуш каби нарсаларига қўзғолон солади.

Шуниси маълум эмаски, ҳусн султонининг золим ясовули аҳволи нима кечади ва аҳволлари унинг шиддатли азобидан қаергача боргай? Шунга қарамай, ўша мамлакат асирлари ва у диёрнинг ўлим ва талон-торож кўрган халқи унинг гўзаллиги майидан ўзларидан кетиб, маст-аласт ва Маъшук жамолининг томошасидан волаю

ҳайрон бўлиб, унинг завқи билан ақлдан озиб, мафтуну таслим бўлаверадилар.

Ҳусн шоҳи у мамлакатни сеҳр билан эгаллагач ва у мулк аҳлини зулм ва талон-тарож билан асир этгач, ҳусн султони ўзининг жилваланиб турган жаннат фазосидан қоронғи хилват ҳарамхонасига кирса, нур зулмат пардаларига томон юрса ва жамоли қуёшини қораниқоб булути билан яширса, мулк аҳлининг уни кўриш ва томоша қилиш умиди барбод бўлса, шундай дод-вой солиб, тўполон кўтарадиларки, гўё қиёмат бўлгандек.

Уларнинг фарёдлари золим фалаккача чиқади ва айланувчи осмонга етади. Бу даҳшатли аҳвол азобини сўз билан тушунтириб, ёзмоқ билан тасвирлаб бўлмайди. Бу азобни ўзи кўрмаган киши билмайди ва бу даражага етмаган одам ишонмайди.

Ҳижрон ва фиरोқ деб шуни айтадилар.

Ишқ уч қисмга бўлинади.

Биринчи қисми оддий одамлар ишқи бўлиб, халқ орасида машҳур ва кенг тарқалган. Дейдиларки, - фалон киши фалончига ошиқ бўлибди. Бу хилдаги одамлар кимгадир ошиқ бўлиб, изтироб чекиб, шунинг хаёли билан юрадилар. Бу тариқа ишқ жисмоний лаззат ва шаҳвоний нафс билан чегараланиб, олий даражаси шаръий никоҳ билан хотима топади. Ва барча мусулмонлар учун шаръий никоҳ суннатдир ва рухсат этилгандир. Ва пастроқ даражасида паришонлик ва ташвишланиш ва кўнгилсизлик ва нохушликлардирки, уни сўзлаш беодоблик ва баён этиш беҳаёликдир.

Иккинчи қисм. Бу хослар ишқи бўлиб, бу хос ишққа мансуб кишилар пок кўзни пок ният билан пок юзга соладилар ва у пок юз воситаси билан пок ошиқ ҳақиқий Маҳбубнинг жамолидан баҳра олади.

Ишқ аҳлининг покбозлари (истараси иссиқ, ёқимлилари; садоқатли ошиқлари) ва завқ-шавқ аҳлининг назм битувчи ва афсонага пардоз берувчилари, қадимда ўтган шеърят ўрмонининг арслони ва ишқ оташхонасининг

самандари ва завқу шавқ водийсининг пок йўловчиси Амир Хусрав Дехлавийдурким, унинг нафаси пок, ҳар бир сўзию лафзи пок ва ундаги маънолар ҳам пок.

У ўзининг шеърлари билан ишқ аҳлининг орасига ғавғо, завқу ҳол анжумани даврасига ҳаяжон ва можаро солди. Яна сўзи поку, кўзи пок ишқ аҳли ичра ягона ва бу тоифанинг беназир ва миллат ва диннинг фахри бўлиши Шайх Ироқийдурким (шайх Фахриддин Иброҳим Ироқий) ишқ билан сифатланган ва "Ламаъот" китоби пок маънолар таркибига киради.

Ва булардан кейин икки дунёни бир дов (қиморга пул тикиш) билан ўйинга тиккан қиморбоз тахлит покбоз (истараси иссиқ, ёқимли; чин, ҳалол ошиқ; ҳалол ўйновчи) ва ишқнинг фонийлик майхонасида ҳақиқат майдан маст бўлган риндлар (аҳли диллар) сирдоши, миллат ва диннинг қуёши хожа Ҳофиз Шерозийдур.

Дунё ва охиратни бир "оҳ" билан ўртаган пок ошиқлар имоми ва ерда ва фаришталар оламида сайр қилувчиларнинг шайх ул-исломи ҳазрати пири муршид, миллат ва диннинг нури ҳазрат Абдурахмон Жомийдур (Олоҳ қабрини мунаввар қилсин). У кишининг васфи шеъриятдан юқори бўлса ҳам, лекин шеъриятнинг ҳар бир услубида беназир эдилар. Назмларида ҳар бир байт билан оламга ўт солган эдилар. Шеърларида ҳар бир байт билан дард аҳлининг жони ва кўнгил оламини куйдирган эдилар. Яна у ҳазратнинг муҳаббат жомидаги қуйқумни ичганлар ва у кўрсатган йўлдан юриб, фонийсифат бўлганлардан бири, дарду ишқ ҳақида туркий тилда ифодалаб, турклар орасида ҳароратомиз ва сортлар орасида офат кўзғатган бир киши ҳам бор (Бу ўринда Ҳазрат Навоий ўзларини назарда тутмоқдалар. — А.Т.).

Юқорида номлари зикр қилинганларнинг сўз айтиш ва шеър ёзишдан мақсади ишқни таърифлашдир. Барчаларининг шавқи ва дарду ҳасратининг алангаси, ожизлик билан ёлворишлари, ишқнинг дарду бало чақмоғи тафти билан куйиб-ёнишларидан мурод ўзларини ҳам шу ишққа мансуб қилмоқ, балки ишқ йўлида мағлуб

бўлганини билдирмоқ. Буларнинг мақсадлари ишқ оламида ошиқликнинг оғир азобини, маъшуқининг ҳаддан ортиқ гўзаллигини таърифлашдан иборат. Ҳар бирида ошиқ ва маъшуқнинг ажиб ҳолатларига, ғариб хаёлларига, чексиз қизиқ воқеаларга, ниҳоясиз ранж-машаққатларга дуч келинадик, буни тасвирламоқ, албатта, зарурдир. Масалан, маъшуқ ҳусни жамоли тенгсизлиги, нозу истифноси беҳадлиги ва бошқа шунга ўхшаш ҳолатлар. Ошиқнинг аҳволи шунга мувофиқ бўлиши керак. Ошиқнинг дарду шавқи бепоён, ожизлиги куйиб-ёнинининг чексизлиги ва шунга тааллуқли бор воқеаларни ҳам тасвирлаш керак.

Ошиқ билан маъшуқнинг бир-бирига муносабати ва яқинлиги, касб-ҳунарининг соҳаси ва тарбиятидан юзага келган ҳол ва натижаларни ҳамда юз берган қийинчиликлар тўғрисида ёзиш жоиз бўлиб, булар ҳақида китоблар ва жилд-жилд асарлар яратилганда ҳам, ишқни тўла тасвирлаш ва бу ҳақдаги мақсадни бошдан-оёқ қаламга олиш имконсиз, балки узрлидир.

Ва жаҳон бозорининг ғавғоси ҳам, дунёда бор ҳамма нарсаларнинг савдохонасидаги шовқин-сурони ҳам ишқ туфайлидир. Бусиз инсон камоли жонсиз танага, башариятнинг лафзу иборалари гул ва райҳонсиз чаманга ўхшайди. Агар сўзнинг назм лаззатидан ҳарорати бўлмаса ва шеърнинг ишқ ҳароратидан куйиши бўлмаса, уларни нурсиз шам ва бошлиқсиз тўда, деб билинг. Хулоса шуки, шеърин сўз — шу мазмунда тараннум қилиши лозим. Бундан ўзгача бўлса афсонадир. Асл сўз — ишқ ҳақидаги сўз. Кўнгилда ҳаёт нашъаси бўлса, бу ишқнинг ўзидир.

Байт:

Сўзки маънисида ишқ ўти нишони бўлмағай,
Бир таҳарруксиз бадан онглаки, жони бўлмағай.

Шарҳи:

Сўзнинг маънисида ишқдан нишон бўлмаса,
Уни ҳаракатсиз қолган жонсиз бадан деб билгин.

Ҳикоят:

Мажнуннинг ишқ ўти ҳижрон туфайли аланга олди. Заиф баданини бу ўтнинг ҳарорати куйдирди. Ҳар хил муолажа қилдилар, фойда бермади. Касали кучайиб, иситма пасаймади. Мажнун ўлар ҳолатга келганда, кимдир Лайлини бундан хабардор қилди. Лайли бу хабарни эшитиб, паришон бўлиб, ўз девонасининг ҳолини билиш учун хат ёзди. Бир киши хатни Мажнунга етказганида, унда жон асари қолмаган эди. Шу пайт Лайлининг номасини ўқиётганларида бемор уни эшитаётганини ва таъсирланаётганини сездилар. Ҳар гал нома қайта ўқилганда, жон киргандек бўлар эди. Мажнуннинг аҳволига ҳар қандай дуо ва тумор, дори-дармоннинг таъсир қилиш даври ўтган эди. Лекин Лайлининг хати Мажнунга дуо ва тумор ўрнини босди.

Бемор сиҳат топиб тузалгунча, хатни такрор ўқиб турди. Софайгач эса тумор қилиб, бўйнига тақиб олди.

Ишқ ўтидан Мажнуннинг касали тузалди ва у сўз такроридан бадани қувватга кирди.

Байт:

Ошиққа гарчи заъфу маразликдурур мизож,
Маъшуқ зикри ул маразиға эрур илож.

Шарҳи:

Агарчи ошиқнинг мижози заиф ва бемордир,
Аммо маъшуқни эслаши унинг касалига даводир.

Учинчи қисм — сиддиқлар ишқи бўлиб, улар Ҳақнинг жамолини очик кўриш истаги билан куйиб ёнадилар. Талаблари шудир. Улар Ҳақни кўз билан мушоҳада қилиш умиди туфайли ўзни унутиш даражасига етган ва бундан ҳам ўтиб, фано мақомини ҳосил этгандирлар (ҳалок бўлиш даражасига етгандирлар). Агар ҳодисалар шамоли осмон гулшани варағини учирса, улар бундан беҳабар ва агар юлдузлар гулбаргларини ҳар томонга совурса,

уларга заррача таъсир қилмайди. Уларнинг ҳислари (сезги аъзолари) Маъшуқ жамолининг тажаллиёти ташвиши билан, завқлари беҳисоб ишқнинг ҳужуми туфайли ишдан чиққан. Ўзлари етишган ҳолдан уларнинг назарларини авлиёю анбиёлар (набийлар, пайғамбарлар) етган мақом ҳам қайтара олмайди ва муқарраб фаришталар томон назарларини солмайдилар. Ҳоллари Маъшуқ жамоли мушоҳадаси (кўриш) талабида ва машғулотлар ҳам унинг мулоҳазаси билан ва кўнгиллари висол майи насибасидан беҳуш ва маст. Кетма-кет тажаллий нуридан аъзолари шикастланган. Рухлари висол бодасидан бошқа нарсани хоҳламайди ва Ҳақ мушоҳадасидан бошқа нарса билан кўнгиллари ором олмайди. Мана шулар ишқда аввалдан муродига етган ва "Инда маликин муқтадир"¹ (қудратли подшоҳ ҳузурида) мақомида ором топдилар ва бу тоифани восиллар (эришганлар, етишганлар) дебдурлар, ишқдан мақсади ҳосил бўлганлар.

Ҳикоят:

Ҳаж шарафига етишган машойих ва авлиёларки, дуоси ижобат бўладиганлар Арафотда муножот қилиб, ҳар қайсилари ўз истагини изҳор қилар ва ҳаммаларининг ўз тилаклари бор эди. Барчаларининг дуоси шу эдики: "Илоҳо, бизга тавфиқни ҳамроҳ қил ва Ўз ҳақиқатингдан огоҳ қил".

Ва солиқлар қутби ва орифлар султони, ирфон тариқида авлиёларнинг сарбаланди Шайх Абу Саид Харроз (Оллоҳ сирини азизу муқаддас қилсин) оғзида сукут муҳри бор эди ва жамоли тажаллиётга фарқ бўлган ва ҳайратда турар эди. Кўзини осмонга қаратиб эди. Биров дедики:

— Ё Шайх, бу маҳал дуо қилиш маъқулдир ва барча машойихлар дуога машғулдирлар. Сен нечун дам урмайсан ва дуо отини ижобат майдонга сурмайсан? Шайх дедики:

— Бу халойиқ сўраган нарсанинг барчасини Ҳақ менга

¹ Қамар сураси, 55-оят.

берибдур ва бундан ортиқроғини кўнглим уйида берибдур. Ундан нима сўраб дуо қилай?! Улар огоҳлик тилайдилар, менга эса у сифат берилган. Бир вақтлар ғафлат ғолиб бўлиб, ўз ҳолимга келгани бир оз муҳлат бор эди, тўсатдан Ҳақнинг тажаллийси таъсиридан бетобу ожизман (Тажаллий — Ҳақ жамолининг акси, жилваси — А.Т.) ва у офир юкнинг остида хасдек ожизманким, ёрнинг жамоли ҳайратидан ўз ҳолимдан хабарим йўқ ва ўзлигимдан асар йўқ эди.

Ишқнинг юқори даражаси шу ергачадур ва ошиққа васлнинг ниҳояти шу сўзни дейишчадир. Булар ошиқлардурким, Ҳақ таолонинг даргоҳида қабул аҳлидурлар, буларни Тангрига ошиқ деса бўлади, маҳбуб деса ҳам бўлади, Ҳақ жамолига талабгор деса ҳам бўлади, матлуб деса ҳам бўлади.

Рубоий:

Бу ерга етурса бандасин лутфи илоҳ,
Таҳқиқ билур ҳар кишиким бор огоҳ,
Ким, топмас анинг олдида мавжуд сивоҳ,
Ул қолдию, Тангри қолди, Аллоҳ-Аллоҳ!

Шарҳи:

Бандасини шу даражага Тангри еткизса,
Қаршисида Оллоҳдан ўзгани кўрмайди.
Ўзи қоладию, Тангри қолади, Оллоҳ-Оллоҳ,
Киши огоҳ бўлса, буни тасдиқлайди.

Учинчи қисм

*Ҳар хил фойдали
маслаҳатлар ва мисоллар
(хикमतлар, танбехлар)*

Салтанат аҳлларининг ўринсиз мағрурланишига даво Тангри таолонинг ҳокими мутлақ эканлигини мулоҳаза қилмоқ ва кибрга мубталоликнинг иложи Унинг улуғлиги ва азамати ҳақида фикр юритиш бўла олади.

Агар киши саодатманд олим бўлса, нодонлар сўзлари ҳам унинг учун аҳамиятли ва ибрат бўлади. Агар у бесаодат жоҳил бўлса, олимнинг сўзини эшитишдан ор қилади.

Ҳақиқатан, жоҳилликдан ҳам бадбахтроқ нима бор дунёда? Ўзига бино қўйиш нақадар аҳмоқлик, ўз сўзига бино қўйиш нақадар бахтсизликдир. Оламдаги барча одамлар ўзларини ўзлари севадилар ва ўз сўзлари ўзларига жуда ёқимли туюлади. Ва башарият жинсида бўлган бу сифат — уларнинг жоҳиллигига далилдир ва нафслар эса беихтиёр шу даъво билан машғулдирлар.

ТАНБЕҲЛАР

1-танбеҳ

Олам ва одам

Шундайки, нафсига бўйсунган кишининг манзили нафсониятдир. Ҳеч ким ўз кўнглига ғам тиламайди ва ўз нафсини қийнашни истамайди. Аммо ўзга бир азиз зотни беҳад хор бўлганини кўрса, ўзига озгина қийинчилик бўлганча ҳам таъсирланмайди. Бир азизнинг шаънига қаттиқ етганчалик ҳолни ўзига раво кўрмайди. Барча учун ўзи ўзгадан азизроқ, ўз сўзи ўзгаларникидан маъқулроқ. Одам оламдаги яхшиликларни ўзига раво кўради, аммо бунини ўзгаларга раво кўрмайди.

2-танбеҳ

Сурат ва сийрат

Ўзини кўрсатмоқ учун ясанган эркакларнинг намоёйиши хотинларнинг безанмоқ учун оройиши кабидир. Гарчи бу ҳолат иккаласига ҳам номуносиб бўлса-да, лекин эркаклар учун безанмоқ кўпроқ шармандалиқдир. Ҳар ким ўзини кўрсатиш ва безаниш касалига мубтало, бу эса уларнинг ўз-ўзларини яхши кўришларига далилдир.

Тутуриқсиз сўзлари билан кулгига қолган шоир ўзини Саъдий ва Хусравдан ортиқ деб билади.

Котиблар борки, уларнинг ёзган хати қарғанинг хунук оёғидан ҳам хунукроқ бўлгани ҳолда, ўз хатини Жаъфар ва Азҳар (машҳур хаттотлар) хатидан гўзал, деб билишади. Солган суратидан одам қўрқадиган сувраткаш ўзини Абдулҳай ва Монийдан кам эмас деб ҳисоблайди. Китоб безовчининг хитойча нақши хато ва фарангчаси бесўнақай, лекин ўзини Аторуд (китобат аҳлининг ҳомийси, юлдуз номи)га ўхшатади. Ҳар ҳунарманд ўз ҳунарини мақтаб, муболаға қилади, бу эса ўз нафсининг хоҳиши туфайлидир. Тортишувчиларнинг мадрасада қий-чув қилишлари ҳам манманлик белгисидир. Униси бунинг сўзини рад қилса, буниси унинг даъвосини қайтаради. Ҳар қайсиси ўз сўзини ўзи маъқуллайди.

3-танбех

Нажот йўли

Ўзига бино қўйган киши — ақлсиз. Ўзига оро берувчи — беор, сатанг. Истиғно қилувчи киши — алданган, мутакаббир — малъун. Шаҳватпараст — нафсига мағлуб. Фақат ўзини ўйловчи — бутпараст. Бу балолардан нафсни фақат фано (нафсни ўлдириш) қутқаради ва у кишини бу ҳалокатлардан эсон-омон олиб ўтади.

4-танбех

Кўп гапирган кўп адашади

Фано аҳли (нафсининг фолиблари) кўп гапиришни рад қиладилар ва кўп эшитишни истайдилар ва маъқул кўрадилар. Эшитмоқ ақлни бойитади ва кўп гапирмоқ саёзлатади. Кўп гапирган кўп адашади ва кўп еган эса кўп йиқилади. Тан беморлигининг сабаби — кўп емоқ ва қалб беморлигининг сабаби эса кўп сўзламоқдир. Кўп сўзлаш — сўзга мағрурлик, кўп емоқ эса нафсга бўйсунмоқдир. Одам учун бу сифатлар бефойда ва барчаси худпарастликка оиддир.

5-танбех

Худбинлик хунук қилиқ

Ўзига бино қўйиш — бадбахтлик ва бунинг фарқ ва даражалари бор. Худбиннинг ҳар бир қилган иши ўзига яхши кўринади. Лекин бу хунук қилиқда фарқ кўпдир. Лекин биз қисқартириб уч қисмга бўламиз.

Биринчи қисм:

Ўзининг аҳволи ва феъли, ҳар бир қилган иши ўзига маъқул кўринади.

Иккинчи қисм:

Шундайки, худбиннинг барча хаёли ва аҳволи, қилган ёқимсиз ишлари ўзига маъқул, ёқимли ва чиройли кўринади. Ўз ярамас ишларини яхши деб мақтайди. Ўз хунук башарасини Ҳазрати Юсуф алайҳиссаломга тенглаштиради. Ва "анкар ал-асвот" — энг ёқимсиз овоз бўлган ўз овозини Юсуф Андигонийга (шоир, машҳур созанда хонанда. — А.Т.) ўхшатади. Ўзининг мазмунсиз байтини Салмон (форс шоири. — А.Т.)нинг гўзал байтларига тенглаштиради. Бемаъни ва беҳуда гап-сўзларини буюк аллома Замахшарийнинг "Кашшоф" номли Қуръон тафсиридан ортиқ, деб гумон қилади.

Ҳақ таолонинг ҳеч бир амрига бўйсунмайди ва шайтоннинг барча буйруғини бажо келтиришдан чарчамайди. Ўз хаёлида ўзи доно ва чечан ва ҳар номаъқул иши ўзига маъқул ва яхши, май ичишга ўч, бадмастлик — унга одат, унинг суҳбатига гирифтор бўлганнинг қутулмоғи осон эмас. Унинг номуборак базмига дучор бўлган унинг ёқимсиз ҳаракатларидан безор бўлиб жонидан тўяди. Мажлисида ўринсиз буйруқлар берганида унинг буйруқларини бажариш ҳам бир машаққат бўлса, ўзини кўриш минг азоб. Унинг мажлисига гирифтор бўлган туриб кетмоқчи бўлса, унинг бир тўда муттаҳамлари бунга тўсқинлик қилади. Улардан бир амаллаб қутулиб чиқса, дарвозабони тўсқинлик қилади. Бунинг тузоғига илинган шундай балога қоладики, бундан қутулиш учун ўлимни

кўзига тўтиё қилади. Шунда агар биров "сени ўлдириб, шундан қутқараман" — деса, жонини фидо қилади. Агар қутулса Румда ҳам, Фарангда ҳам тўхтамай қочади.

Шугина эмас, агар ўша худбин жаннатда базм қурадиган бўлса, ўша жаннатга ҳам қадам босмайди. Бу бадкирдор мутакаббир ва ярамас ифлоснинг палид мажлисида ўтиргандан кўра зиндонда ўтирган яхшироқ. Унинг бадбўй мажлисидан ҳожатхона яхшироқ ва покизароқдир. Бу худбин кекириб юборса ёки орқасидан ел чиқариб юборса, бу қилиғи ўзи учун ниҳоят гўзал, унинг уятсиз қилиқлари шундай завқли кўринадики, унинг бад ахлоқини кўрганлар ва эшитганлар, унинг овозини ёқимли ва ҳиди фойдали деб, унга миннатдорчилик билдирадилар. Бу бадахлоқликни унга ҳеч ким айтолмайди, мабодо айтса ҳам, у одамга қулоқ солмайди. Бордию эшитса ҳам, ҳақ гапни нотўғрига чиқаради. Бу "шариф зот" ўз қилиғи хунуклигини тан олмайди. Аксинча, унинг камчилигини айтган одамни изза қилади ва қасд олишни ният қилади.

Шундай ярамас хулқли киши шу даврда ҳам, ҳозир ҳам бор. Шу каби ўзини азиз билувчилар ора-сира кўриниб турадилар, замон аҳли сабр қилсалар, уларнинг барчасини билиб оладилар. Уларнинг баъзиси мазкур шарҳдан кичикроқ ва баъзиси улўғроқ. Баъзилариники кўпроқ. Буларнинг кўпчилигига бу эзилган камина ҳисобсиз яхшиликлар қилганман. Эвазига эса беҳисоб зулм ва беҳад озорлар кўрганман. Лекин кўрмасликка олиб, айбларини кечирганман. Тангри уларга инсоф берсин. Мен мазлумни ва менга ўхшаган бечораларни уларнинг зулмидан халос этсин. Бу зикр қилинган феъл ва ёзилган иллатлар худбиннинг кўпчиликка нисбатан ўзини устун ва қилиқларини ёқимли деб билганидан ҳамда ўз жоловини шайтоний нафснинг қўлига бериб, нафсига қурбон бўлиб қолганининг касофатидир. Барча ёмон феъллар шунинг натижасидир. Бу феъллардан қутулиш учун камтарин ва фоний бўлиш (нафсни ўлдириш — А.Т.) талаб қилинади.

Қитъа:

Кишики топса фано кўраси ўтиға гудоз,
Агарчи зотида юз навъ қалби ғашлик бор,
Вужуди олтуни ул қалбу ғашдин айрилибон,
Не жавҳарий ани кўрса топар тамом иёр.

Шарҳи:

Агар киши фонийлик кўраси (ўчоқ, оташдон) ўтида эриса, зотида юз хил ғашлик бўлса ҳам вужуд олтини қалбдаги ғашликдан айрилиб, жавҳаршунос-заргар кўрса, унинг соф олтин эканини кўради.

Учинчи қисм:

Бу навъ ишда ҳаддан ташқари беқарорликдур. Бу ҳам уч хил бўлади.

Биринчи хили бу зикр қилинган ишда ҳаддан ташқари беқарорлик қилмоқ ва ғоятда чегарадан чиқмоқки, бундай кишининг бошида салтанат даъвоси пайдо бўлгай ва у бош бу ният билан барбод бўлгай. Шу каби ақли қисқа нодонлар ўзларини шарифу азиз тасаввур қилиб, бу калтабинлар ҳақиқий азизу шариф умрни тарк қилдилар ва хорлик билан сиёсат дорига осиддилар ва тож хаёли билан бошларини тарк этдилар ва йўқлик мамлакатни тахтгоҳига (охиратга. — А.Т.) кетдилар.

Иккинчи хили бу жамоатдан худписанд (манман, худбин) ва мутакаббирроқ. У гуруҳларким, нубувват (пайғамбарлик) даъвоси майдонига от сурдилар ва бу фосид (бузуқ) ҳаёт билан хаёл қалъаси буржиги байроқ тикдилар ва мўъжиза кўрсатиш даъвосини қилдилар ва бемаъни ёлғонларга ваҳий либосини кийгизиб, жило бердилар. Ва ҳар хоин ва каззобки, бу даъвони қилдилар, пайғамбарлар арвоҳларидан уларга жазо ва расволик етишди. Дўзахга етмасдан бурун баъзиларини куйдирдилар ва баъзиларини сўйдирдилар ва кулини кўкка совурдилар ва уларнинг фитнаси ўтини ўчирдилар.

Учинчи хили булардан ҳам ғафлатлироқ ва лаънатга лойикроқдирларки, улар нотўғри даъво йўлини тут-

ган эдилар. Мададсиз Фиръавн ва рад қилинган Намруд шундайлар тоифасидан.

Яна шуларга ўхшаш беадаб ва беҳаёларки, саҳву хатоларни қилдилар, офизларига тош бўлсин ва тупроқ бўлсин. Мумкин эмас ишни даъво қилдилар ва даъволари устида ёлғон сўз қилдилар. Охири тенги йўқ Тангри таоло (унинг шериги ҳам йўқ, ўхшаши ҳам, туғилмаган ҳам, фарзанди ҳам йўқ, яккаю ягонадир, бешубҳа) ғайрати илоҳий ва чексиз ғазаби билан уларга ҳам кўп расволиклар насиб этди ва асфаласофилинга кетиб, ишлари шу ерга етди.

Байт:

Заррадин минг қатла камракким, қуёшлиқ урса лоф,
Кимки бўлса заррае ақли билурким, дер газоф.

Шарҳи:

Қуёшлиқ лофини урган асли заррадан минг
қатла камроқдир,
Кимнинг заррача ақли бўлса, бу даъвони
ёлғон деб билади.

6-танбех

Икки илоҳий тамойил

Субҳаноллоҳ, Унинг даргоҳи на қадар кенг ва юксакдурким, у ерда филнинг хартуми пашшанинг хартумига бас келолмас. Не ажабки, саркаш ақл ҳайрон ва илмнинг боши эгикдирки, бир кишининг юз бош фили бор эди, яримта пашшанинг нишидан забун бўлди (енгилди, мағлуб бўлди). Бу даъвога Қуръондаги "Асҳоби фил" воқеаси ва "Абобил қушлари" далилдир.

(Мусаннифлар иловаси. Ўқувчиларга Ҳазрат Навоий назарда тутган воқеа тушунарли бўлиши мақсадида "Тафсири Ҳилол" китобидаги қуйидаги иқтибосни беришни мақсадга мувофиқ деб билдик.)

ФИЛ СУРАСИ

Маккада нозил бўлган. 5 оятдан иборат.

«Фил» сураси машхур Фил воқеаси ҳақида сўз юртади. Бу қиссани ҳамма яхши биларди, ҳатто, араблар тарихларини ҳам ушбу ҳодиса бўлиб ўтган йил билан белгилашарди.

Қиссанинг мухтасари қуйидагича: Ҳабашистон (Эфиопия) Яманни босиб олгандан сўнг, Ҳабашистон подшоси Яманга Абриҳа ал-Ашрам исмли шахсни ҳоким этиб тайинлади. Абриҳа барча ҳабашистонликлар қатори насроний динида эди. У Яман пойтахти Санъо шаҳрида жуда дабдабали, серҳашам черков қурдириб, унга «ал-Қалийс» деб ном берди. Арабларни Каъбадан буриб ўз черковига ҳаж қилдирмоқчи бўлди. Барча уринишлари пучга чиққандан сўнг, ниятига куч ишлатиш йўли билан эришмоқчи бўлди. Каъбани бузиб ташлаб, ҳаммани ўз черковига буришни қасд қилди. Шу мақсадда катта аскар тўплади, урушга керак бўладиган барча нарсаларни олди, арабларнинг қалбига даҳшат солиш учун кўплаб филларни ҳам олди ва Маккага қараб юрди. Йўлда ҳеч қандай қаршиликка учрамай Тоиф шаҳри тарафидан Маккага яқинлашиб, ал-Мифлас деган жойга аскар билан келиб тушди. Сўнгра, Маккага одам юбориб, у ернинг улуғини олиб келишга буюрди. У бориб Қурайш қабиласи раҳбари, улуғи Абдулмуттолибни етаклаб келди. Абдулмуттолиб гавдали, хушбичим, серсавлат, виқорли одам эди.

Абриҳа уни кўриб қойил қолди ва тахтидан тушиб унга пешвоз чикди. У билан бирга гилам устида ўтирди ва таржимонга:

«Сўрагин, менда нима ҳожати бор экан?» — деди. Абдулмуттолиб: «Аскарлар менинг икки юзта туямни ҳайдаб кетишибди, шуларни қайтариб берсанг», — деди. Абриҳа таржимонга:

«Унга айт! Келганигда сени кўриб қойил қолган эдим. Сўзингни эшитиб ҳафсалам пир бўлди, сенинг ва

ота-боболарингнинг дини бўлган Каъбани бузгани келиб турибман-у, сен уни сўрамай, ўзингнинг икки юзта туянгни сўраяпсан», деди.

Абдулмуттолиб:

«Мен туянинг эгасиман, Каъбанинг ҳам ўз эгаси бор, ҳимоя қилиб олади», деди.

Абриҳа:

«Мендан ҳимоя қилолмас», деди.

Абдулмуттолиб:

«Ўз билганингни қилавер», деди. Унга туяларини қайтариб беришди. Абдулмуттолиб Маккага қайтиб, одамларни тоққа чиқиб кетишга буюрди. Ўзи бир неча киши билан Каъбага борди ва ҳалқасини ушлаб туриб, илтижо қилиб дуо қилди. Сўнгра улар ҳам тоққа чиқиб кетишди.

Абриҳа аскарларни филларини тўплаб, Каъбани бузишга юрмоқчи бўлди. Лекин филлар ётиб олиб, ҳеч ўринларидан турмади. Бошқа тарафга буришса, фил тезлаб борди, лекин яна Макка тарафга буришса, ётиб олаверди. Шу пайт Аллоҳ таолонинг иродаси билан тўп-тўп қушлар учиб келиб, душманлар устидан тош ташлай бошлади. У тошлар кимга тегса, шу жойида ўлаверди. Аскар қирилди. Абриҳанинг жасади узилиб-узилиб туша бошлади. Уни кўтариб Санъогача олиб боришди ва у ўша ерда вафот этди.

Аллоҳ таоло бу сурада барчага ўз қудратини ва мўъжизасини эслатмоқда. Кимки Аллоҳга, Унинг динига қарши чиқса, оқибати нима бўлишини таъкидламоқда.

Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм

1. Роббинг фил соҳибларини нима қилганини билмадингми?

Яъни, албатта, яхши биласан.

2. Уларнинг макру ҳийласини зое кетказмадими?

3. Ва уларнинг устига тўп-тўп қушларни юбормадими?

4. Лойдан пиширилган тошларни отадиган.

5. Бас, уларни қурт еб ташлаган ўсимликка ўхшатиб юбормадими?

Уламолар ривоят қилишларича, бу улкан ҳодиса Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам дунёга келишларидан элик кун олдин бўлиб ўтган экан. Бўлган барча мўъжизалар шу зотнинг шарофатларию баракотларидандур. Кўпгина тарих китобларида, Муҳаммад алайҳиссалом «Фил йили»да туғилганлар, дейилишининг сабаби ҳам шу.

7-танбех

Оллоҳнинг сифатлари

Ҳар нарсаки боқий эмас экан, у мақтовга лойиқ эмас. Ҳар нарсаки, ўзига ўхшашга муҳтож бўлса, у илоҳликдан ташқаридир. Тангри таоло ҳеч кимга ўхшамас ва ҳеч ким Унга ўхшамас. Шундайки, Тангри одамга ўхшамайди ва одам Тангрига ўхшамайди. Ҳар соҳада инсоннинг иши Тангрининг ишига ўхшамас. Унга на замон ва маконнинг дахли бор ва замону макон Ундан холи эмас. Яъни Тангрининг макони йўқ ва у ҳамма вақт ҳамма ерда мавжуд. На холи ер ва на тўла ер Унинг макони. Лекин холи ерда ҳам, тўла ерда ҳам мавжуд. Кибриёлик ва улуғликнинг асоси Холиқи (яратувчи) Жаббордур. Бу сифатга у лойиқ ва бу сифатга У сазовордур (Буюклиги юксак ва неъматлари умумий бўлган бир Оллоҳдан ўзга Илоҳ йўқдир.)

8-танбех

Худпарастлик ва будпарастлик

Такаббурлик — шайтоннинг иши ва манманлик — нодоннинг иши. Мутакаббир Тангрининг дўстлари олдида таънага қолган ва Тангри қошида рад қилинган ва лаънатланган. Худбиннинг иши элга маъқул эмас. У ўз илмига мағрур, аммо олимлар олдида айбдор. Тангрининг қаҳрига учраган, худпарастликдан бутпарастлик яхшироқ.

9-танбех

Эҳсон — улуғ неъмат

Яна бир улуғ амр борки, у эҳсон ҳақидадир ва бу ҳақда кўп гапирилган. Масалан, "Инсон яхшилиқнинг

қули" дейилган ҳадис шулар жумласидандир ва "Эҳсоннинг мукофоти ҳам эҳсон" ояти ҳам бунга далил. Барча мазҳабларда ва барча миллатлар қошида собитдурким, яхшиликка мукофот яхшиликдур. "Оллоҳ сенга қандай яхшилик қилган бўлса, сен ҳам шундай яхшилик қил" деб Ҳазрат Расулуллоҳ (с.а.в.) айтибдурлар. Инсон учун бундай сифатга эга бўлмоқдан улуғ мартаба йўқдур. Пайғамбар ва авлиёлар, ҳақимлар ва уламолар барчалари шуни таъкидлаганлар ва ҳеч ким буни инкор этмаган ва одамлар бундан яхшироқ йўлни билмайдилар.

Эҳсон сифатини охират саодати деб билгин, уни фитна ва офат яъжуж-маъжужидан сақлайдиган девор, деб бил.

Инсоният боғининг энг гўзал дарахти эҳсондир ва одамийлик хазинасининг энг бебаҳо гавҳари ҳам эҳсондир. Барча ёқимли сифатлар ва таҳсинга лойиқ хислатлар эҳсон туфайли юзага келади. Барча яхшиликларнинг жамъи эҳсондур ва ҳақиқатан эришилдиган барча яхшиликлар эҳсон туфайлидир.

Қитъа:

Ажаб сифат эрур эҳсонки, ҳар шариф сифат —

Ки, келса жинси башардин анга эрур дохил.

Жавоҳир англа сифот они жавҳарий қафаси —

Ки, бордур анда қаю бирни истасанг ҳосил.

Шарҳи: Эҳсон шундай ажойиб бир сифатдурки, инсониятдан ҳар қандай яхшилик келса, унга дахли бор.

Уни жавоҳирлар қафаси деб билгинки, у ердан қайси бирини изласанг топилади.

10-танбех

"Жафоларким, менинг жонимга етмиш..."

Аммо бу замон ва давронда ё замон ўзгариши ва унинг нуқсонлари ёки давр ва замон аҳлидаги ақл ва инсонийликка етишган ёриқ туфайли бу варақ тескари ўтирилган ва бу ҳукм акс-тескари натижа бергандир. Яхшиликнинг жавоби — қўполлик, одоб билан қилинган

хушмуомаланинг жавоби — кеккайиш, такаббурликдан бошқа муносабат кўрмайсиз.

Бировга бир хизмат (яхшилик) қилсанг, жавобига ўн зарба ейишга тайёр турмоқ керак. Кимгаки бир тавозе кўрсатсанг, сен минг кўполлик ва дилсиёҳликка ҳозир бўлмоғинг керак. Бировни олқишлагудек бўлсанг, унинг кўп қарғишига учрайсан. Бировни бир мақтасанг, ўн марталаб ёмонлаб ҳам қутулмайсан. Бировга бир қадах май тутсанг, қадах-қадах қон ютмоғинг керак. Ҳар қанча хизмат қилиб, эвазига жабр-жафо кўрганинг ҳолда, яна сендан хизмат кутадилар, ҳар қанча вафодорлик кўрсатиб, кўз олдида ранж-машаққат тортсанг, сендан яна қуллуқ тамаъ қиладилар. Ҳар вафо эвазига юз жафо чекмасанг, сен гуноҳкорсан ва ҳар меҳр-муҳаббатингга минг дарду амал кўрмасанг, сенг хонавайронсан. Уларга жон фидо қилсанг, сендан яна жонинг билан ташаккур изҳор қилишингни кутадилар. Агар бу ишни адо қилсанг, яна такрор жон фидо қилишини талаб этадилар.

Уларнинг юз муддаоларини бажарсангу, биттаси қолса, бошдан оёқ айбдорсан. Минг-минглаб орзуларини юзага чиқарсангу, биргина узр орага тушса, бутунлай бебахтсан. Ёмонлик қилганларида минг карра ёлвориб илтижо қилсанг, улар учун сендан ёмонроқ киши йўқ. Дўст сифатида жонингни бермасанг, уларнинг кўнгли учун ноҳақ қон тўкишга рози бўлмасанг, улар сенинг қонинг тўкилишига розилик берадилар. Доим истаган ишларини ўз вақтида қилсангу, бир қатла нуқсон рўй берса, сенинг умр бўйи қилганларингни ҳаммаси пучга чиқади. Ҳар доим олмоқ — улар учун ҳунар, олганларидан юздан бирини қайтармоқни эса хаёлга келтирмайдилар.

Меҳнат ва машаққатларига чидасанг, отинг бефаросат, буюрганларидан бир озини унутсанг, зоти паст, деб тухмат қиладилар. Барча молингни уларга фидо қилсангу, бир гал эсдан чиқарсанг, лақабинг — бемурувват, қилган жабру жафоларинг эвазига жон бермасанг, номинг — беномус. Бошларидан гул сочсанг, улар юзингга тикан санчадилар. Агар гул сочишни тўхтат-

санг, бағрингга чўкиртак ёғилур. Ҳамиша ёлворганларга муомалалари — нозу фиروق, ситамлари эвазига эса ҳар замон лутфу карам қайтишини истайдилар. Қайси бечора бу зулмкашлар қўлига тушса, ва бу жабр-ситамчиларга хизматкор бўлса, булар жафосини ўша жафокашлар жонидан сўра ва ситамларининг жароҳатини ўша мажруҳларнинг бағридаги захмлардан кўр.

Қитъа:

Жафоларким, менинг жонимга етмиш даҳр халқидин,
Бири куффордин келмас асир ўлғон мусулмонга.
Не бедодиким, истарлар қилиб сўнгра ўкуш тухмат,
Дағи юкларлар охир бу жафокаш зору ҳайронга.
Бу бедод аҳлидин гар жон бериб махлас эрур мумкин.
Қилиб жонни фидо, биллаҳқи, миннат қўйғамен жонга.

Шарҳи:

Замон халқидан менинг жонимга етишган
жафоларнинг
Бириси ҳам кофирларга асир бўлган мусулмонга
етишмас.
Қанчалар зулм қилиб, сўнгра тухматлар тўқиб,
Охирда уларни бу зору ҳайрон жафокашга юклайдилар.
Бу золимлардан агар жонни бериб халос бўлиш
мумкин бўлса,
Худо ҳаққи, бажонидил бу жонни фидо қилардим.

11-танбех

Саховат ва ҳиммат бобида

Саховат инсоният боғининг серҳосил дарахти, балки у дарахтнинг фойдали мевасидир. Саховат одамийлик мулкининг мавж уриб турган денгизи, балки у сермавж денгизнинг бебаҳо гавҳаридир. Саховатсиз одам — ёмғирсиз баҳор булутига ва ҳиди йўқ мушки анбарга ўхшайди.

Мевасиз дарахт ҳам биру, ўтин ҳам бир. Ёғинсиз булут ҳам биру тутун ҳам бир. Саховатсиз одамдан гавҳарсиз

садафнинг фарқи йўқ. Дурсиз садаф билан қуриб қолган тошбақанинг фарқи йўқ. Бахил жаннатга кирмас, ҳатто, қурайшларнинг саййиди бўлса ҳам ва сахий дўзахга кирмас, қора ҳабаш бўлса ҳам. Сахий гўё булутдир, унинг иши хирмон-хирмон дон, балки хазина бойлигидир; бахил эса гўё чумолидир, дон-дун териб, ташигани-ташиган.

Саховат фақат ҳиммат аҳлида бўлади ва бу улуғ сифат покиза кишиларга хосдир. Одам бир бадан бўлса, ҳиммат унинг жонидир. Ҳимматлилардан олам аҳли учун юз минг шараф ва шукуҳ етишади. Ҳимматсиз киши — эр сониди эмас. Жонсиз баданни ҳеч ким тирик демас.

Олий ҳиммат одам — баландпарвоз лочин. Беҳиммат эса сичқон овловчи калхатдир. Шунқорнинг маскани шоҳнинг билегидир. Калхатнинг жойи ўлимтикнинг сассиқ бадани ва суягидир. Арслоннинг мақсади ов қилиб, оч йиртқичларни тўйғизмоқ, сичқоннинг ҳаракати эса дон ўғирлаб, тугун ахтармоқ. Ҳиммат эгаси қашшоқ бўлса ҳам тубанлик қилмайди. Ҳимматсиз одам хазина топса ҳам буюкларга тенг келмас. Чинор дарахти мевасиз бўлса ҳам унинг юксаклигига нуқсон етмайди. Ер остида яширин хазинанинг тупроққа фойдаси тегмайди.

Ҳимматли кишиларнинг даражаси юксакдир, аммо сахийликнинг даражаси бир неча баробар юксакдир.

Исроф қилиш саховат эмас, ўринсиз совуришни ақли кишилар сахийлик демайдилар. Ҳалол молни куйдирганни девона дейдилар, ёруғ жойда шам ёққанни ақдан бегона дейдилар. Мақтаниш учун мол бермоқ — ўзини ўзи кўз-кўз қилмоқ ва бу билан ўзини сахий деб аташ беҳаёлик. Кимки халққа кўрсатиб эҳсон қилса, у — пасткаш, сахий эмас. Тилагандан сўнг бериш ҳам саховатдан эмас, қистов натижасида бергандан кўра бермаган яхшироқдир. Битта кулчани иккига бўлиб, ярмини оч одамга берганни сахий деб, ўзи емай ҳаммасини муҳтож одамга берганни ахий (ошна, биродар, дўст)¹ деб билгин.

¹ Ахийлар — XII-XIII асрларда Онадўлида вужудга келган “ахийлик” диний-ижтимоий ҳаракати аъзоси бўлиб уларнинг олий мақсади одамларга хизмат қилиш, муҳтож ва мискинларга ёрдам беришдан иборат бўлган.

12-танбех

Саховат қандай қилинади?

Ҳунарларни (яхшиларни) топмоқ, едирмоқдир ва айбларни ёпмоқ, эса кийдирмоқдир.

Зарур вақтида берилган эски чопон ва бўз тўн — саховат, бемаҳал берилган зарбоф чопон — ярамаслик. Таомим увол бўлмасин, десанг — едир, либосим эскирмасин, десанг — кийдир.

Саховат қилиш йўлини шу айтилган гаплардан англа, аммо олижаноблик ва мардлик расмлари бундан бўлакчадир.

13-танбех

Карам ва мардлик тўғрисида

Карам — бир жафокашнинг оғир юкини кўтармоқ ва юкни машаққатидан уни қутқармоқ. Карам — бировнинг тиканлик юкини кўтармоқ ва тикан санчилишидан гулдек очилмоқ ва шу қилган иши ҳақида қайта оғиз очмаслик. Ҳеч қачон миннат қилмаслик ва асло юзига солмасликдир. Карам сифати "Акрам ул-акрамин", яъни карамлиларнинг карамлиси Тангри таолодир. Соҳиби карам киши Ҳақнинг бу сифатига тобеъ кишидир.

Ҳозирги пайтда карам сабзавоти сабзавотфурушнинг дўконидан бошқа ерда топилмайди ва меҳр гули (қуёш) осмон гулшанидан ўзга ерга очилмайди. Карам инсон табиатида ноёб ва балки йўқдир, шу боисдан карам аҳлини кўз илғамайди, ҳатто, тополмайди.

14-танбех

Ажиб жавҳар

Карамдаги "к" ҳарфини гўё "кимё" сўзининг бошланишидан олибдурлар ва "р" ҳарфини "симурғ" сўзи орасидан ва "мим" ҳарфини хўблар (яхшилар) оғзидан тутибдурлар. Бу жавҳарни олам аҳлидан тилаш, қуёшни заррадан тиламак билан баробардур, энг кичик Суҳо юлдузидан осмонни тилаш билан баробардур.

15-танбех

Мурувват тўғрисида

Камёблиқда мурувват карамнинг уруғ-аймоғидир. Балки эгизак туғишганидир. Буларнинг иккиси ҳам одамийлиги йўқ халқнинг бевафолигидан хабардор бўлгач, булардан қочиб, йўқлик дунёсига сафар қилибдурлар. Соҳиби карам у гўзал, қимматбаҳо бойликдан айрилишини тўғри иш деб билмайди.

Ва мурувват соҳиби у шариф хулқидан айрилмайди.

Карам билан мурувват иккаласи қаерда бўлса ҳам Тангрининг паноҳида бўлсин, иззат ва ҳурмат маконидан ўрин олсин.

16-танбех

Вафо тўғрисида

Вафо шундай сифатдурким, карам ва мурувват уни халқ орасида тополмай ахтариб, йўқлик мамлакати томон кетибдурлар. Жаҳон гулшани вафо гули зийнатидан маҳрум бўлиб қолган ва башарият гули вафонинг муаттар ҳидларидан айрилган.

Дунёнинг қоронғи тупроқхонасини вафо шамъи ёритмай қўйди ва замон эса бевафолар кўнгли билан улфатлашмоқда.

Вафонинг наргис гули давр чаманига кўз солмайди ва кишиларнинг кўнгил ғунчасида кўролмаслик ва ҳасаддан ўзга нарса топилмайди.

Вафо шундай бир покиза маҳбубки, у табиати ва кўнгли пок бўлмаган кимсага ром ва улфат бўлмайди. Вафо шундай бир пок зот матлубки, у зоти тоза, табиати пок бўлмаган одамга яқинлашмайди ва унга рағбат кўрсатмайди. Вафо — шундай асл гавҳарки, у инсоният тожини безайди.

Лекин дунёда вафога лойиқ инсон йўқдурки, бу унинг бошидаги тожида гавҳар бўлиб, порлаб турса. Аммо олам элида одамийлик йўқдир, шунинг учун керакки, вафо ҳаё билан пайваста, ҳаё ҳам вафо билан вобастадир.

17-танбех

Вафо билан боғланган ҳаё зикрида

Карам билан мурувват ота ва онадирлар. Вафо ва ҳаё икки эгизак фарзандлардир. У иккисида қанча равшанлик ва софлик бўлса, бу икковида ҳам шунчалик жипслик ва яқинлик бор. Ҳар бир юракда ҳаё бўлса, у ерда вафо ҳам бор ва ҳар масканда агар униси топилса, буниси ҳам топилади.

Вафосизда ҳаё йўқ, ҳаёсизда вафо йўқ. Агар кимда бу икки сифат бўлмаса, унда имон ҳам йўқ. Агар кимда имон бўлмаса, унда одамийлик ҳам йўқ. Умр вафосиз бўлса, ундан умид кўзини ёритиб бўлмас. Маҳбуб бевафо бўлса, ундан абадий висол тамаъ қилиб бўлмас. Эранлар (авлиёлар) аҳли вафодор ва хотинлар бевафо. Комилларда ҳаё бўлади ва ноқислар — беҳаё. Вафо билан ҳаё оламнинг қоронғи жойидан ўтиб, йўқлик оламидан ўрин олганлар. Шундай қилиб, улар ўзларини бир-бирлари билан овутибдилар. Қолган вафосиз ва бевафолар уларни унутибдурлар. Кимга вафо кўрсатган бўлсам, ундан юз бевафолик кўрмагунча қутулмадим. Ким билан бир меҳр-муҳаббат ила муомалада бўлдим, минг жабру жафо тортмагунимча ундан халос бўлмадим.

Байт:

Кимга қилдим бир вафоким, юз жафосин кўрмадим,
Кўргузуб юз меҳр, минг дарду балосин кўрмадим.

Шарҳи:

Кимга бир вафо қилсам, ундан юз жафодан бўлак нарса кўрмадим,
Кишиларга юз меҳр кўрсатиб, улардан минг дарду балодан бошқа нарсани кўрмадим.

Давр бевафоларининг жабридан дод!

Ва замон беҳаёлари зулмидан фиғон ва фарёд. Токи олам бор экан, бу ўтда ҳеч ким менчалик ўртанмас. То бевафолик бор экан, ҳеч ким мен каби бу алангада

ёнмас. Замон кишилари бевафолигидан бағримда тиканлар бор ва давр халқи беҳаёлигидан кўксимда жароҳатлар бор. Булар ҳақида ёзай десам, бардош менга вафо қилмайди. Барчасини қаламга олай десам, бунга Нух алайҳиссаломнинг умри ҳам етмайди. Ҳақ уларга инсоф ва раҳмни восил қилсин (насиб айласин, етказсин), ё бу маҳрум жафокашга (яъни, Навоийга) сабр ва чидам ато қилсин.

Байт:

Ё марҳамат ул хайли ситамкораға бергил,
Ё сабру таҳаммул мени бечораға бергил.

Шарҳи:

Ё у ситамкорларга раҳм-шафқат ҳиссини бергин,
Ё мен бечораға сабру бардош бергин.

18-танбех

Ҳилм зикрида

Ҳилм (мулойимлик; жазо беришга қодир бўлатуриб ўзини босиш, ғазаб вақтида вазмин бўлиш, офир босиқлик) инсон вужудининг хушманзара мевалик боғидир ва одамийлик оламининг жавоҳирга бой тоғидир. Ҳилмни ҳодисалар дарёсида одамийлик кемасининг лангари, деса бўлади ва уни инсоният тарозуси тошига посанги, деса бўлади. Ҳилм Оллоҳ бандасининг қимматбаҳо либосидир ва у либос эгасининг энг чидамли кийимидир. У ёмон нафсни дайди шамол учиршидан асрайди ва иккиюзлама мунофиқларнинг беҳуда ҳаракатидан ҳимоя қилади. Ҳилм туфайли инсон халойиқнинг иззат-ҳурматига сазовор бўлади. Ҳилм туфайли катталардан кичикларга илтифот ва марҳамат етишади. Катта кишилар ёшларни масхара ва кулги қилса, улар қошида ўзи шунча обрўсиз ва бачкана туюлади. Ёшлар ҳам катталарга нисбатан ҳазил ва енгилтаклик қилса, уларнинг олдида уятсиз ва эътиборсиз бўлади. Бу давр боғининг хас-хашак каби одамлари, шамолдек бетайин, енгилтак

кишилари олдида ҳилм аҳли гўё оғир табиатли ва ёмон феълли деб камситилади. Уларнинг ўзлари эса қуюндек тупроқни ҳавога тўзитадилар ва енгил табиатлари билан гўё бошлари кўкка етади. Тоғ жуссасини оёқ ости қилмоқ — одатлари, дала-даштлардаги зарраларни ҳавога совурмоқ — буларнинг салобатлари. Бундай одамлар ел каби ҳар бир эшикка киришдан ор қилмайдилар, ўтдек куйдиришдан ўзга ишни билмайдилар. Ел гарчи лоланинг тожини учирса ҳам, у тоғнинг қоялари камарига қандай таъсир қила оларди? Ўт тоғ этагидаги хашакларни куйдириши мумкин, лекин у қуёш алангасига бас кела олармиди?

Ҳаққушнинг босиқлик билан зикр айтиши олдида қалдирғочнинг бемалол сайрамоғи малоллик келтирур. Донишманд киши Қуръонни тиловат қилиб турганда пасткаш кишининг елпигич билан варақни совурмоғи хафалик келтирур. Ел агар кўкка етса ҳам, барибир у енгил ва қадрсиздир. Тоғ агар тупроққа ботса ҳам салобатлидир. Ел-тўзон орасида ўтда ёнадиган хас-хашаклар бор. Тоғнинг ичида эса шоҳ тожига қадаладиган чўф каби қизил лаъл бор.

Байт:

Оғирлик вазнидиндур селдин ғамсиз Ҳирий тоғи,
Енгиллик фартидин барбод эрур қомғоқ яфроғи.

Шарҳи:

Ҳиро тоғи оғир бўлганидан, уни сел босса ҳам ташвиш чекмайди.

Камғоқ (ёйиқ) ўсимлигининг япроғи енгил бўлгани учун у шамолда тўзғиб кетади.

19-танбех

Яхшиларга эргашмоқ шарофати

Тангри дўстларининг ҳикоят ва ахлоқларининг ривояти шундай афсонадурким, улар ухлаган кўнгилни уйғотади ва шундай таронадурким, қотган кўзни йиғлата-

ди. Яхшиларга эргашмоқ итни поклар чегарасига элтди (асҳоби Каҳфнинг ити — А.Т.) ва ёмонларга яқинлашмоқ — пайғамбар авлодини жаҳаннамга тортди (Нух, алайҳиссаломнинг тўртинчи ўғли — А.Т.)

20-танбех

Ботин кўзи кўр бўлса...

Кимнинг ботин кўзи кўр бўлса, у Тангрининг дўстларини кўра олмайди. Кимнинг тавфиқ оёғи чўлоқ бўлса, у Тангри йўлига югура олмайди. Агар киши подшоҳнинг амалдори бўлса ҳам, унинг иши юришиши Оллоҳнинг иноятига боғлиқдир.

21-танбех

Ҳақдан иноят бўлса...

Агар Ҳақдан иноят бўлса, қулларнинг қули шоҳларнинг шоҳи бўлади, агар Тангри қўлламаса, шайхларнинг шайхи ҳам оламнинг қора сиёҳидир. Луқмони Ҳаким бир қул эди. Оллоҳ ҳикмат ва пайғамбарлик билан унинг бошини кўкка етказди. Шундай қуллардан Жолутда мингларча бор эди, Оллоҳ ғазаб ва сиёсат тиғи билан уларнинг бошини ерга туширди.

22-танбех

Зарар кўрмайин десанг...

Мазлумга яхшилик қилсанг, золимдан омонликда бўласан. Агар зўрлардан зарар кўрмайин десанг, кучсизларга фойда етказ. Ақли бор одам кишилар билан душманлашишдан қочади ва одамлар билан дўстлашиш учун келишувчилик эшигини очади.

Арининг ғувиллашида найза санчиш хавфи бор, асаларининг ғувиллашида эса асалга муяссар бўлиш имкони бор.

23-танбех

Саодатманд йигит

Саодатманд шундай йигитдурки, у шаҳватга майл қилмайди. Ёмонликка берилган қарининг қўлидан эса ҳеч иш келмайди.

24-танбех

Дард аҳлининг нафаси

Дард аҳлининг нафаси бир ўтдирки, қаттиқ кўнгилни юмшатади ва дийдаси қаттиқ одамни йиғлатади. Куйганларнинг дами шундай елки, у манманлик хашагини совуради ва жаҳолат тупроғини супуради. Ошиқнинг вазифаси — ялиниш-ёлвориш, ишқнинг далили эса куйиш, ёнишдир.

Парвонанинг одати — куймоқ, ўртанмоқдир. Булбул эса зору нола билан таскин топади. Кечаси ялтирайдиган қурт, росмана ёруғликни бермайди. Капалак парвона ишини қилолмайди.

Байт:

Киши ўзни ясағон бирла бўлурму ошиқ,
Субҳи козиб ёрумас, ўйлаки субҳи содиқ.

Шарҳи:

Киши ўзини зўрлаган билан ошиқ бўлармиди?
Алдамчи тонг ёруғи чин тонг ёруғидек бўлармиди?

25-танбех

Фонийни унут

Бебақо нарсаларга кўнгил боғлаш хатодир. Ундан ўзга барча нарсалар завол топадиган Зот, Биру бор "Лам язал ва ло язал" дур (Азалий ва абадийдур), шунинг учун Унинг ишқини маҳкам тут. У Боқий зотдан (Оллохдан) бошқа барча фонийларни (йўқ бўлувчи, битувчиларни) унут.

Байт:

Анинг ишқин берк тутмоқ керак,
Яна бору йўқни унутмоқ керак.

Шарҳи:

Унинг ишқини маҳкам тутмоқ керақдир,
Яна ундан ўзга барча нарсини унутмоқ керақдир.

26-танбех

Ошиқнинг ҳоли

Мажозий ишқда бир маҳбуб бўладики, киши унинг ишқда ўзидан айрилиб мағлуб бўлади. Ҳақиқий ишқда беқарор бўлган ва унинг таажаллиёти зарбаларидан беихтиёр бўлган киши эса ҳаяжон ва изтиробда шунга яраша бўлиши лозим. Ўзидан айрилиш ҳам шундоқ бўлмоғи керак.

Байт:

Саҳонинг ошиқи чун нола этгай,
Қуёшнинг ҳолиға кўрким, не етгай.

Шарҳи:

Суҳо (Ҳулкар)нинг ошиғи нола қилганда, Қуёшнинг ҳолини кўрким, нима ҳолда экан? (Суҳо қуёшдан кичик бўла туриб, унинг ошиғи шунча нола қилганда, шундай қуёшнинг ошиғи ҳолини айтмаса ҳам бўлаверади.)

27-танбех

Ишқ бир ўтдир...

Дўст дийдорини кўришни истасанг, ошиқ бўл ва агар ўзлигинг бунга йўл қўймаса, сен Унинг ошиқлари атрофида бўл. Агар сенда ишқ ўтини кўриш ҳаваси бўлса, ишқнинг бир учқуни сен томон учса, басдир.

Қитъа:

Ишқ бир ўтдурки, онинг шуъласидин бир шарар,
Тушса гардун пардасида ўртар андоқким ҳарир.
Сенки, жисминг парда торидин дағи бўлғай наҳиф,
Тушса ул янглиғ чоқин тургайму ул тори ҳақир.

Шарҳи:

Ишқ бир ўтдирки, агар унинг шуъласидан бир учқун Осмон пардасига тушса, уни майин ҳарирдек ўртайди, Сенинг жисминг тори эса ана шу парда ипидан ҳам нозик. Агар унга ўшандай чақин тушса, бечорагина жисм торинг турармиди?

28-танбех

Боқий умр эгалари

Кимки эранлар (авлиёлар) хизматига умрини сарфласа, бу дунёда умри ўтса ҳам, абадий ҳаётига — охиратига етарли захира бўлади. Ўзингни шундайлардан узоқ тутма, бошинг кетса ҳам, шу муддаони унутма. Умр бевафодир, лекин эранлар ҳаёти (абадий ҳаёт) боқийдир.

Назм:

Эранлар хизматидин чекмагил бош,
Агар бошингга гардундин ёғар тош
Ки, гар ул тош била бошинг ушалғай,
Саодат хаттидур, гар захми қолғай.

Шарҳи:

Эранлар хизматидан бош тортма
Агар бошингга осмондан тошлар ёғса ҳам.
Гарчи у тошлар билан бошинг ёрилса ҳам,
Бошингдаги жароҳат изи саодат белгиси бўлади.

29-танбех

Хатарли йўл

Валинеъматини (яъни соҳиби, хожаси, эгаси)нинг айбини ахтарувчи қул, гўё пирига муртад бўлган муриддур ва отасига ҳаромзода ўғилдур. Муридга пир ҳаққи бор. Ўғлида отанинг, талабада устознинг ҳаққи, бамисоли бандаларга Қодири Қаюм ҳаққи кабидир.

Маснавий:

Кимки ато амрига қўймас бўюн,
Пир ила махдум ишин дер ўюн,
Билки, чекар Тенгри йўлидин оёқ,
Тенгри била оқ бўлар, пир-ла оқ.

Шарҳи:

Кимки ота амрига бўйин товласа, у пир билан устоз ўртасидаги ишни ҳам ўйин дейди. Кимки Тангри кўр-

сатган йўлдан тойса, билгинки, у Тангрига ҳам оқ бўлар, пирга ҳам.

30-танбех

Чин дўстликнинг шарти

Кимки биров билан дўст бўлса ёки дўстлик даъвосини қилса, у ўзига раво кўрмагани, дўстига ҳам раво кўрмаслиги керак. Баъзи нарсаларни ўзига раво кўрса ҳам, дўстига раво кўрмаслиги керак. Кўп машаққатларни чеккан одамнинг руҳига, албатта, алам етади. Аммо у бундай машаққат дўстининг бошига тушишини асло раво кўрмайди. Мабодо хаёлига келтиргудек бўлса, даҳшатдан у кишининг ҳаёти сўнади.

Қитъа:

Ёл улдурки, ҳар нечаким ўзига
Истамас, ёрига ҳам истамагай.
Ўзи истарки, ёр учун ўлгай,
Ани мунда шарик айламагай.

Шарҳи:

Ёр улдирки, ўзига раво кўрмагани
Ёрига ҳам раво кўрмагай.
Ўзи ёри учун ўлмоққа тайёр эса-да,
Лекин ёрини бу ишга шерик қилмагай.

31-танбех

Тан мулкининг султони

Кўнгил — бадан мулкининг подшоҳи. Кўнгилнинг саломатлиги баданнинг ҳам саломатлигидир. Унинг нотоблиги эса бунинг ҳам нотоблигидир. Демак, кўнгил бадан мулкининг эгаси, шоҳлар шоҳидир.

Баданнинг соғлиги ва касаллиги кўнгилнинг соғ ёки касаллигига боғлиқдир.

Мамлакатнинг обод ва харобалиги эса шоҳнинг адолати ёки зулмига боғлиқдир.

Подшоҳ — мамлакат баданининг жони, кўнгил — бадан мулкининг султони.

Байт:

Мулк учун солим керактур хусрави кишварпаноҳ,
Тан учун ул узвким, бўлди бадан мулкида шоҳ.

Шарҳи:

Мамлакат осойишталиги учун соғлом подшоҳ керак.
Тан учун бадан мулкининг шоҳи бўлган аъзо (кўнгил) керак.

32-танбеҳ

Шоҳга хос хислатлар

Шоҳ лутф ва марҳаматли ҳамда қаттиққўл сиёсатдон бўлиши керак. Аммо ҳар бири ўз ўрнида яхшидир. Шоҳга дўст билан душманни фарқлаш учун кўп мулоҳаза ва ўткир фаросат керак. Ёрни ағёрдан (бошқалардан, бегоналардан) ажратмоқ учун кўп тажриба ва зийраклик керак. Зеро, шоҳнинг сиёсатидан ҳамма хавфда ва Унинг марҳаматидан барча умидвор бўлиши керак. Шоҳ ўзини халойиққа камтар бир одам сифатида кўрсатмоғи лозим.

Дўст ва душманнинг асл башараси кўрингунча, номуносиб ишлар содир бўлиб қолиши мумкин.

Байт:

Ногаҳон гар бетааммул сурса бир ҳукми аниф
Ким, заиф андин қавий ёхуд қавий бўлғай заиф.

Шарҳи:

Агар шоҳ ўйламасдан бирор нотўғри ҳукм чиқариб қўйса,

Кучли заифлашиб, заиф эса кучли бўлиб қолиши мумкин.

33-танбех

Аввал ўйла...

Тутуруқсиз ҳукм бировни нобуд қилса, кейин бундан пушаймон қилгандан нима фойда?

Ёки ўйламасдан бировни олий даражага кўтарса, кейин унинг номуносиблигини билиб қолиб, яна пастга туширса, бу ўз шаънига зарарлидир.

Байт:

Тааммул мунда вожибдур бағоят
Ки, бўлмағай бу навъ иш бериоят.

Шарҳи:

Бунда ўйлаб иш қилиш ғоятда вожиб (шарт, муҳим)дир, Токи бу хил иш риоясиз (юз-хотирсиз, эҳтиётсиз, андишасиз) бўлмағай.

34-танбех

Душманга муносабат

Подшоҳ душманга шундай сиёсат қилиши керакки, дўст ҳам ундан ҳайиқиб турсин.

Ва мухолифларга шундай сиёсат кўрсатиши керакки, маслақдошлар ҳам хотиржам бўлишмасин.

Байт:

Керакмас мухолифга анча инод
Ки, қилғай мувофиқни безътимод.

Шарҳи:

Душманга қаттиқ зулм қилмаслик керак,
Токи тарафдорлар ҳам ноумид бўлмасинлар.

35-танбех

Умри беҳуда ўтувчилар

Фосиқ олим, билгинки, ўзига золим донишманддир. Бахил бой эса нодондирки, у ўз зиёнини кўзловчи. Бу икки тоифа умрини бекорга ўтказида ва гўрга ҳасрату

армон олиб кетади. Чунки буларнинг бири илм ўрғаниш учун қанча машаққат тортса-да, лекин илмига амал қилмади. Иккинчиси мол-дунё йиғиш учун кўп овора бўлди-ю, уни нимага сарф қилишни билмади.

Қитъа:

Олимеким, илми эрди беамал,
Ё фанийким, молиға бухл эрди ёр.
Ўдилар юз ҳасрату армон била,
Элга бўлди ишларидин эътибор.

Шарҳи:

Илмига амал қилмаган олим,
Ёки молиға бахиллик қилган бой
Юз ҳасрат ва армон билан ўлади.
Уларнинг ишлари халқ учун ибрат бўлади.

36-танбех

Озорнинг бир тури

Ёмонларга лутфу карам қилмоқ, билгинки, яхшиларга зарар етказмоқ ва озор бермоқдир. Мушукни парвариш қилмоқ кабутар учун офатдир. Шоқолнинг ёнини олмоқ, билгинки, товукни тухумини қуритмоқдир.

Байт:

Бўрини қўзи била қилган семиз,
Кийик жамъу хайлигадур раҳмсиз.

Шарҳи:

Бўрини қўзи билан семиртирган одам кийик тўдаларига ҳам раҳмсиздир.

37-танбех

Илм ва бойлик

Илм ўрганмоқ — динни мустаҳкам қилмоқ учун, аммо бойлик орттирмоқ учун эмас. Саховатсиз бой бамисоли ёмғирсиз булутга ўхшайди. Илмига амал қилмаган олим эса устига китоб ортилган ҳайвонга ўхшайди.

Байт:

Ҳаммол нафис рахт ила гар урса қадам,
Йўқ нафъ анга ғайри музд бир-икки дирам.

Шарҳи:

Ҳаммол қимматли юк ташиса ҳам, унга бундан иш ҳақи сифатида бир-икки чақадан бошқа наф, яъни фойда тегмайди.

38-танбеҳ

Бахил ва ҳасадчи

Бахил одам молини асраш учун қаттиқ азоб чекади. Ҳасадчи эса ўз ярамас феъли туфайли тинч яшай олмайди. Униси ўзига ўзи берган азобдан қийналади. Буниси эса ўз қилиғидан дард чекади.

Байт:

Анга молининг ҳифзи ранжу ано,
Мунга феълининг зишти дарду бало.

Шарҳи:

Унисига молини сақлаш — азобу уқубат,
Бунисига ярамас феъли дарду балодир.

39-танбеҳ

Баҳам кўрилган бойлик

Киши ўз молидан қанча фойдаланса — ўзиники. Қанча асраса, ўзганикидир. Шундай экан, заҳмат билан топганингни ўзингдан аяма. Дўстлар билан меҳнат қилиб, топганингни душманлар учун асрама.

Байт:

Мол улдурким, эл андин топса баҳр,
Душман андин топса, тенгдир нўшу захр.

Шарҳи:

Мол шуки, эл ундан баҳра олгай,
Душман ундан фойдаланса, заҳару асал тенг бўлиб қолгай.

40-танбех

Оқил одамлар

Ақлли одамлар подшоҳлар марҳаматига ишонч билдирмайдилар. Донишманд кишилар тентакларнинг гап-сўзларига ишонишни ўринли демайдилар. Зеро, подшони ма қилса, ихтиёри унинг ўзидадир. Тентак эса беихтиёрдир. Шундай экан, ақлли одам иккисидан ҳам эҳтиёт бўлиши яхшидир.

Байт:

Ул чу соҳибихтиёр ўлди-ю, бу — беихтиёр,
Иккисида жазму ҳикматнинг хилофи ошкор.

Шарҳи:

Униси — ихтиёр эгаси, буниси эса ихтиёрсиз,
Лекин иккисида ҳам ақл билан ҳикматнинг
тескариси бор.

41-танбех

Фурсатни ғанимат бил

Ҳар бир қийин иш, мол сарф қилиш билан осонлашади. Агар шуни қилмасанг, жонинг хатардадир. Мол сарфлаш билан қутулишни ғанимат бил ва ҳар қачон саломатлик томон юриш қил.

Қитъа:

Дирам била бўла олса зарарни қайтармоқ,
Хато эрур киши ул ишда айламак таътил.
Анинг паноҳиға кир, Тенгрини паноҳ айлаб,
Ва лек айла бу хайр иш қилурда кўп таъжил.

Шарҳи:

Пул билан зарарни қайтариш мумкин бўлса, бундай ишда киши сусткашлик қилиши хатодир. Тангрини па-

ноҳ айлаб, айна вақтда бу хайрли ишни бажариш учун тез ҳаракат қилгин, шошилгин.

42-танбех

Алдама ва алданма

Ҳар бир ишдан фойда кутганинда, уни бажариш чоғида машаққат тортасан. Агар таъбингда иккиланиш пайдо бўлса, сен шундай йўлни тутки, машаққати озроқ ва озори камроқ бўлсин. Дунёга алоқадор ишни бўшроқ тут, охираат иши фойдани тасаввур қилиб, ўзингни овут. Нодон насиҳатида хато бўлиши аниқдир ва душман насиҳатида фириб бўлиши аниқдир. Ундан алданиб қолма ва бунисига ўзингни алдатма.

Байт:

Хуштур хиради кўп эл сўзига кирмак,
Не бозий емак хушу, не бозий бермак.

Шарҳи:

Ақли кўпни сўзига кирмоқ яхши,
Лекин алданмоқ ҳам, кишиларни алдамоқ ҳам яхши эмас.

43-танбех

Икки йўл

Нафсингдан сенга зулм етса, надомат эшигини оч ва Тангри паноҳига қоч. Ва тавба этагига қўл ургинда, шу тавба устида мардонавор тургин.

Қитъа:

Нафси кофардин неким етгай санга,
Тавба айлаб, тавбада мардона бўл.
Йўл икидур, журм бирдур, тавба — бир,
Ул йўл ар боғланди, очуғдир бу йўл.

Шарҳи:

Бераҳм, тийиқсиз, инкор этувчи, саркаш нафсингдан сенга зулм етса, тавба қилиб, шу тавбангда собит туриб, мардонавор бўл.

Йўл иккитадир: бири — гуноҳ, бири — тавба, биринчи йўл беркилса, иккинчиси очилади.

44-танбеҳ

Зулм ва сабр

Агар нафси баддан (бировдан) — сенга зулм етса, сен шукрни вожиб бил ва Тангрига ҳамд айтгинки, золим сен эмассан.

Мазлумликка мубтало бўлиш золимлик балосидан яхшироқдир.

Байт:

Киши минг зулм агар чекса, керакким бўлмаса қонеъ,
Вале бир зулмға минг навъ керакким англаса монеъ.

Шарҳи:

Кишига агар минг зулм етса ҳам қаноат қилиб, шукрини бажо келтириши керак. Лекин ўзи бировга бир зулм етказмоқчи бўлса, буни қилмаслик учун ўзига мингта тўсиқ қўйиши керак.

45-танбеҳ

Ёлғон даъво

Замон одамларидан кўра ўзини соф кўнгилли, деб ўйлаган киши ёлғон айтади ва ошиқлик даъво қилганинг сўзи ҳам ёлғондир. Чунки софдилликни даъво қилувчи кишида бу сифат кўринмайди. Бу замон аҳлида ошиқликнинг йўқлигига улардаги юраксизлик сабаб. Ва бу кўнгил сен хаёл қилган кўнгил эмас. Соф кўнгилли киши бундай юракни кўнгил демас (бу ерда юраксизлик деганда риёзатдан қочиш назарда тутилмоқда — А.Т.).

Байт:

Ҳам ани дажжол топиб, ҳам наби,
Исо била тенг бўлурми маркаби?

Шарҳи:

Дажжол ҳам соҳибдил бўлаверса, набийлар ҳам соҳибдил бўлаверса, унда Ийсо алайҳиссалом ўз маркаби — эшаги билан тенг бўладими?

46-танбеҳ

Кўнгил — маърифат боғи

Агар бир парча хушбичим гўшт кўнгил бўлса ва агар бу қон боғлаган ғунча кўнгил жуссаси бўлса, баҳорда гул тупидек юракли киши топилади, деб хаёл қилиб бўлмайди.

Аммо бундай кўнгилни кўнгил деб бўлмайди. Чунки уларда куйиб ёниш йўқ. Кўнгил маърифат боғидан ваҳдоният (танҳолик, якка — ягоналик; борлиқда Оллоҳдан бошқа барча нарсани фоний деб билмоқ) райҳонининг эсан шабадасидир ва руҳоният гулистонидаги ошно гулларнинг ҳидидир.

Ҳусн малоҳатини идрок қилувчи ҳам кўнгил ва ишқ ўти алангасида ёнувчи ҳам кўнгилдир. Яхшиларнинг гўзал юзига кабоб бўлгувчи ҳам у, жамол латофати хази-насига гадолик қилувчи ҳам удир. Ишқ мамлакатининг ободлиги унинг селдек оққан ёшидан ва шавқ шабистони ёруғлиги унинг шуъласи ёруғлигидан ва аҳли диллар кўнгли шу ишқ шуъласи нуридан ёруғ ва улар шу шуъла нуридан айрилмасинлар ва риёкор зоҳидлар гуруҳига яқинлашмасинлар.

Байт:

Мени бедилға, ё Раб, бу кўнгулни тутқил арзони,
Они мендин айирма, доғи менсиз тутмағил они.

Шарҳи:

Ё Раб, менга шундай кўнгилни лойиқ кўргин,
Уни мендан айирма, уни ҳам менсиз қолдирмагин.

47-танбех

Тил жароҳати

Кимки бировнинг кўнглини қаттиқ сўз билан жароҳатлар экан, унга ҳам аччиқ тил заҳарли найзадек санчилади. Кўнглига теккан тил найзасининг жароҳати битмайди. У жароҳатга ҳеч нарса малҳам бўла олмайди.

Агар кўнгилда тил найзасининг жароҳати бор экан, унга фақат яхши сўз ва ширин тил малҳам бўла олади. Мулоим сўз ваҳшийларни улфатга айлантиради. Афсунгар афсун билан илонни инидан чиқаради.

Байт:

Ҳусну жамолсиз киши ширин калом эса,
Сайд айлар элни нукта фасоҳат била деса.

Шарҳи:

Ҳусн-жамоли йўқ одам ҳам ширин сўз бўлса, гўзал ва ширин сўз билан элни ўзига ром қилади.

48-танбех

Тилга ихтиёрсиз – элга эътиборсиз

Тилга ихтиёрсиз – элга эътиборсиз. Беҳуда сўзлайдиган эзма – кечалари тонг отгунча тинмай ҳурадиган итга ўхшайди. Ёмон тилли кимса эл кўнглини жароҳатлайди. Ўз бошига ҳам офат келтиради.

Нодоннинг ваҳшатли ёлғонга томоқ қирмоғи эшакнинг сабабсиз ҳанграшига ўхшайди. Ширин сўзли одам юмшоқлик билан ёқимли сўз айтади. Кўнгилга тушмоғи мумкин бўлган юз ғам унинг ширин сўзи туфайли дафъ бўлади. Сўзда ҳар қандай яхшилиқнинг имкони бор, шунинг учун дебдурларки, нафаснинг жони бор. Исо алайҳиссалом нафас билан ўликка жон киргизди, гўё нафаси ўликка жон бўлар эди.

Ўзи хунук, гапи беъмани, овози ёқимсиз одам қурбақага ўхшайди. Аҳли саодатларнинг бахтли, толейи баланд азизларнинг руҳга жон бағишловчи манбаси ҳам ширин сўздир, ёмонликларни пайдо қиладиган Наҳс юлдузининг чиқадиган жойи ҳам тилдир. (Наҳси асфар

— Миррих (Марс) сайёрасининг номи бўлиб, қадимги Рим мифологиясига кўра, у уруш ва қон рамзи ҳисобланган. — А.Т)

Тилини тия олган киши донишманд ҳақимдир. Сўзга эрк берган одам — беандиша ва пасткаш. Тил ширин ва ёқимли бўлса, яхши.

Тил билан дил бир бўлса, яна ҳам яхши.

Тил билан дил инсондаги энг яхши аъзолардир. Бўстонда гулсафсар, гулғунча ва райҳонлар энг ёқимли гуллардир.

Одам тил туфайли бошқа ҳайвонлардан имтиёздир. Инсоннинг бошқалардан афзаллиги унинг тили орқали билинади.

Тил шунча шарафи билан нутқнинг қуролидир. Агар нутқ номаъқул бўлса, у тилнинг офатидир. Баъзилар тили ширинлиги туфайли Исо алайҳиссалом каби сўзлайдиган бўлди.

Ҳусайн Мансур мирзо тили тезлигидан дорга осилди.

Байт:

Ҳар неча бийми ҳажр сўзи ошиқ ўлтурур,
Вуслат башорати яна жисмига жон берур.

Шарҳи:

"Ҳажр", яъни "Ҳижрон" сўзининг даҳшати ошиқни ўлдиргани билан

Висол ҳақидаги хабар унинг жисмига яна жон бағишлайди.

49-танбеҳ

Ширин тил фазилатдир

Тил ширинлиги кўнгилга ёқимлидир, мулоимлиги эса фойдалидир. Чучук тил аччиққа айланса, кўпчиликка бунинг зарари тегади. Қанддан май тайёрланса, ҳаром бўлади. Ширин сўз соф кўнгиллар учун асал каби тотлидир. Болалар учун ширинсўз одам, ҳалвофуруш каби севимлидир.

Байт:

Хуш сўзга ким ўлса масту беҳуш,
Шарбат аро захрни қилур нўш.

Шарҳи:

Яхши сўзга ким масту беҳуш бўлса,
Шарбат ичидаги захрни ҳам ичиб юборади.

50-танбех

Ёлғончининг оқибати

Агар кимки ёлғон сўзласа, ёлғони фош бўлгач, уялиб қолади. Ёлғонни чиндек қилиб гапирувчи сўзамол худди кумушга олтин қопловчи заргар кабидир. Ёлғон афсоналар уйқуни келтиради. Ёлғончи уйқуда гапирувчи кабидир. Ёлғон сўзловчи ғафлатдадир. Сўзнинг бир-биридан фарқи кўпдир. Лекин ёлғондан ёмонроқ тури йўқдир. Ёлғон гап билан вақтини ўтказувчи одам, ҳеч афсусланмайди, балки кишиларни алдагани билан фахрланади. Ёлғончи гўл одамни топса, уни ёлғон гапи чинлигига ишонтирса, у муродимга етдим, дейди. Ёлғончи — Ҳақ олдида гуноҳкор, халқ олдида эса шарманда. Бундай наҳсинг юзи ёмонлик томон бурилган бўлади. Бундай наҳс бундай қутлуғ уйдан нарироқ бўлсин.

Байт:

Ул кишини қутлуғ эвдин ташқари сурмак керак,
Қутлуғ эв дунё турур, яъники ўлтурмак керак.

Шарҳи:

Ундай кишини қутлуғ уйдан ташқарига ҳайдаш керак,
Қутлуғ уй шу дунёдир, демак, уни (ёлғончи) ёлғончини ўлдирмоқ керак.

51-танбех

Ёлғон — катта гуноҳ

Кимки ёлғон сўзини бировга тўнкаса, ўз қора юзини ёғга булагай, ёлғон улуғ гуноҳдир. Ёлғон озгина бўлса

ҳам катта гуноҳдир, у агар миқдори озгина бўлса ҳам ўлдирувчи заҳардир.

Байт:

Заҳрнинг оз эса миқдори доғи муҳлиқдур,
Игнанинг нўти заиф эрса, доғи кўр қилур.

Шарҳи:

Заҳарнинг миқдори оз бўлса ҳам ўлдиради,
Игнанинг учи заиф бўлса ҳам кўр қилади.

52-танбех

Чақимчи – ўтга тутантириқ

Кимки у ердан бу ерга гап ташиса, бировнинг гуноҳ юкини ўз бўйнига олган бўлади. Чақимчилик ҳатто чин сўз бўлса ҳам, ёқимсиздир. Энди хаёл қилки ёлғон бўлса, чақимчи хоҳ катта бўлсин, хоҳ кичик бўлсин, дўзах ўтига тутантириқ бўлади.

Байт:

Ким сўзни териб айтгувчи оғзиға бергай,
Молик ани дўзах ўтининг дудиға бергай.

Шарҳи:

Кимки сўзни териб, чақимчига бергай,
Ҳақ таоло уни дўзах ўтининг тутунига солгай.

53-танбех

Дунёнинг таърифи

Кимки ўзининг бақувват эканини изҳор қилаверса, билинги, Ҳақнинг нақадар қудратли зот эканини билмас экан. Одамки ўзини қувватлиман деб хаёл қилади, лекин билмайдиги ўзи ел келса учиб кетадиган тупроқдир. Дунё ҳодисалар уйдир ва унга кўнгул боғламоққа ғафлат сабабдир. Олам умр каби бевафодир, унинг давлатига кўнгул боғламоқ хатодир.

54-танбех

Тириклик ғаниматдир

Умринг эрталабгача етиб борадими, номаълум, балки шу бугун оқшомгача нима бўлиши ҳам маълум эмас. Инсон зоти борки, охират дунёсига кетгувчилардир. Бир неча кун тириклик ғаниматдир.

Бу фоний дунёни беш кун ғанимат бил ва боқий дунёнинг узун йўли учун тадоригингни қилгин. У йўлнинг яроғи солиҳ амаллардир, ундан сўнгра Ҳақнинг лутфидан умидвор бўлмоқлик.

Тангрининг қабулига лойиқ қилинган амалларнинг Тангри тавфиқ беришига дахли бор. Бироқ қилган амалинга эътимод қилиб (суяниб) қолма, чунки Ҳақ ўз фазлу карамига олмаса, бефойда.

55-танбех

Тўрга тушган қуш

Қуш то хом хаёлга бормагунча, овчининг тўрига илинмайди ва сайёднинг тўрию сочган дониға майл қилмагунча, унга ажал қафаси очилмайди.

56-танбех

Тоқатдан ташқари ишдан қоч

Подшоҳлар даргоҳидан узоқ, хоқонлар базмидан йироқ бўлиш, балки буларни яқинига йўламаслик яхшироқдир. Булардан қоч, чунки тоқатдан ташқари ишдан қоч дейдилар. Кўнгли тусаган ишни қиладиган кишининг олдига ўз ихтиёри билан яқин борган одам ўзини балога гирифтор қилади.

Шоҳнинг роъйи келса (хоҳишига қараб), айб ишлар унинг олдида ҳунардир, хоҳласа, ҳар маъқул иш унинг олдида гуноҳдир. Бундай зот хизматини ўз ихтиёри билан қиламан деган киши маркаб(миниладиган ҳайвон) дир. Киши фойдаланиш учун шер асрайдими? Яхши хосиятга эга бўламан деб, захар ичадими? Подшоҳлар хизматини қилиш учун жасорат кўрсатмоқ — ўз ҳаёти ипини ўз қўли билан узмоқ ва ичиш учун захар сўра-

моқдир. Уларга яқин бўлишни истамоқ, ўз ўлими учун бало тифини раво кўрмоқдир. Уларнинг кулишлари чақмоққа ўхшайди. Ёруғлиги эътиборсиз бўлган чақмоқ куйдирганда, танадан асар қолмайди.

Қитъа:

Чоқин ёруғлиги мадди самодин арзгача,
Замона тули ики лафз ўқурғача етмас.
Вале не ергаки тушти қатиф ва гар юмшоқ,
Бериб они сувға то етмагай қарор этмас.

Шарҳи:

Чақмоқ ёруғлиги осмондан ергача етади,
Икки сўз айтгунча давом этади, холос.
Аммо қаттиқ ё юмшоқ ерга тушса,
Уни барбод қилмагунча тинмайди.

57-танбех

Исинишнинг усули

Шоҳларнинг кайфияти ва хулқини ўрганган донишмандлар, уларни ўтга ўхшатибдурлар. Ўт одамга узоқдан наф етказди, ундан фойдаланиш учун четроқда бўлган афзал. Гулхан ўтига четроқдан туриб исинган маъқул. Ичига тушганни дарҳол куйдиради. Ақлли одам ўтнинг яқинида бўлиши тўғри эмас. Ундай балодан ҳазар қилмоқ лозим.

Байт:

Ўтдин исинурғача овуч оч,
Куйдиргудек англасанг, кейин қоч!

Шарҳи:

Ўтдан исинмоқ учун кафтингни тут,
Куйдиришини англасанг, узоқроққа қоч.

58-танбех

Подшоҳлар зикрида

Баъзи саховатли ва матонатли ва иқболли подшоҳлар мақтовлар дарёсига ботибдурлар ва уларни кўприкка ўхшатибдурлар. Шу маъно биланки, кўприк махлуқотларнинг оғиру енгил юкини кўтаради. Уларни сув заҳматидан ва балчиқнинг машаққат ва ғализлигидан қутқаради. Ва баъзилар фикр қилиб подшоҳ даргоҳини тўқайзорга ўхшатибдурлар. Шу муносабат биланким, барча ҳар хил ҳайвонлар ва инсонлар чорвалар ва йиртқичлар, балки саноксиз ваҳшийлар ва қушларга паноҳ ва оромгоҳ беради, емак-ичмак билан таъминлайди. Баъзилар унинг фойдаси оммага ва инъоми ошкора дебдурлар, шу хосиятлари учун уни қуёшга ўхшатибдурлар, яъни шаҳар ва биёбонларни ёритиб, вайронаю ободонларга ундан ёруғлик етади. Ва баъзилар уни буюк ва фойда етказувчи ва баланд мартабали дебдурлар. Бу муносабатлар билан уни булут дебдурлар, яъни қора тупроққа дурлар сочади, учлик тиконда гуллар ундиради. Ва баъзи турк донишмандлари ва бу қавмнинг оқилу доноси ўз хулосалари билан сўз айтибдурларки, уни бўз кигизга ўхшатиб масал айтибдурлар, яъни сув билан тупроқдан юзига нима келса, сабр билан ўзига сингдиради. Агар найза санчсалар ёки тикон санчсалар суғургандан кейин юзидан азобнинг асари кўринмайди, яъни ўзига олмайди. Агар икки мухолиф гуруҳ икки тарафга тортсалар, икки гуруҳга ҳам майл қилиб, қўл тортсалар яна ўз ҳолига келади. Яна жинсини васф қилишда муносиб нарсаларга ўхшатибдурлар. Аммо сўзни қисқа қилиб, узилиб кетишидан қўрқиб, мавзу узайтирилмади ва сўзни кўп айтилмадиким, бу зикр қилинган юз одил подшоҳнинг сифати ва барча зикр қилганларнинг сифати подшоҳимизнинг олдида мингдан бирга нисбатдур. Озгина фикр юритган англайдики, Ҳақ субҳонаҳу ва таоло номи зикр қилинган подшоҳга ер устидан қарор берсин. Унга салтанат осмони чўққисидан жой берсин, токи шикаст топганлар

иши унинг ёрдами билан битсин ва йиқилганларга ундан ёрдам қўли чўзилсин.

Омин, ё Роббал оламин.

Байт:

То қамардур, отиға наъл ўлсун,
То қуёшдур, бошиға лаъл ўлсун.

Шарҳи:

Ҳилол унинг отиға тақа бўлсин,
Қуёш эса унинг бошиға лаъл бўлсин.

59-танбех

Кўнгил хазинасининг калити

Ёлғончи — унутгувчи, андиша ва эҳтиёждан четда турувчи. Ҳар кимнинг сўзи чин бўлмаса, ростгўйлар кўнгилга маъқул бўлмас. Ёлғончи ўзининг ёлғонига бир-икки марта ишонтиради, кейин нима қилади? Ёлғончилиги маълум бўлгач, расво бўлади. Унинг сўзига халқ ишончи йўқолади. Кўнгил хазинасининг қулфи тил ва у хазинанинг калитини тил деб бил.

Байт:

Кўнгул ҳолати сўз дегач билгурур
Ки, махзанда дур ё садафрезадур.

Шарҳи:

Кўнгилни ҳолати сўзлаганда билинади,
Унинг хазинасида дур борми ёки садаф синиғи?

60-танбех

Мўътабар ва мухтасар сўз

Чин сўз — мўътабар, яхши сўз қисқа — мухтасар. Кўп сўзловчи — зериктирувчи, такрор-такрор гапирувчи — ақддан озган. Айб изловчи — айбли, киши айбини гапирувчи — ўзига ёмонлик соғинувчи. Тўғрилиқ билан қаровчи — покиза назарли. Кишиларнинг яхши томонларини кўрувчи — тўғри назарли. Кимнинг миясида ил-

лат бўлса, сўзида мантиқ бўлмайди. Мияси соғлом бўлса, гап-сўзи ёқимли ва хатосиз бўлади. Сўзида паришонлик — ўзида пушаймонлик. Агар сўз гўзаллик зийнати билан зийнатланмаган бўлса, унга тўғрилик беазаги етарлидир. Ёлфончининг гапи қанчалик чиройлик бўлса, шунчалик қабиҳдир. Чин сўз қанчалик бетакалуф бўлмасин, сўзловчи учун афсусланиш йўқдир. Гул либоси йиртиқ бўлса ҳам зиёнсиз, садаф хунук бўлса ҳам инжу учун нуқсонсиз.

Ёлфон сўз шеърдан бошқа ерда номақбул ва ёлфонни айтувчи ақлсиздир.

Байт:

Сўз ичраки ёлфон эрур нописанд,
Чу назм эттилар, қилди доно писанд.

Шарҳи:

Сўз ичидаги ёлфон гаплар номаъқулдир,
Агар у шеърга айланса, донога ҳам маъқул бўлади.
(Бу ўринда шеърдаги муболаға назарда тутилмоқда. — А.Т.)

61-танбеҳ

Жоҳиллик жафоси

Нодон — эшак. Балки эшакдан ҳам тубанроқ. Эшакка ҳар нима юкласанг, кўтаради ва қайси томонга бошласанг юраверади. Ақл ва тамиз даъвоси йўқ. Бермасанг оч, берсанг тўқ. Бир бечора юк ташувчидир, ўтин ташувчи, балки дон-дун ҳам ташувчи. Нодон эса бу сифатлардан холи, зоти билим либосидан маҳрум. Нодоннинг иши тақаббурлик, кеккайиш. Хаёлида юз хил беҳуда ташвиш. Нодоннинг барча бемаъни ишлари ўзига маъқул, барча ёмон ишлари ўзига мақбул. Унинг кўнглида одамларга юз хил озор бериш хаёли бор. Жоҳиллигидан халққа минг зарар етказиш йўлини ўйлайди. Эшакнинг ханграшидан қулоққа озор етади. Бундан бўлак нима айби бор? Эшак тегирмондан уйингга ун келтиради. Унни пишириш учун ўтин келтиради. Эшакнинг меҳнатлари миннатсиз, унинг азоблари кулфатсиз.

Нодонни эшак десанг хафа бўлади. Эшакка яхши десанг ҳам, ёмон десанг ҳам барибир.

Байт:

Бирида мунча хунар ул бирида мунча уюб,
Қайсининг хўб эканин аҳли хирад билгай хўб.

Шарҳи:

Бирида бунча хунар, бу бирида бунча айб,
Қайси бири яхши эканини ақллилар яхши биладилар.

62-танбех

Абадий давлат

Шариат — тўғри йўлдир, унда хоҳ кечаси юргин, хоҳ кундузи юргин. Шундай тўғри йўлки, унда адашмоқдан қўрқмай, ваҳимага тушмаса бўлади. Кимки шу йўлга равона бўлса, икки дунё саодати унга лозим (насиб) бўлади. У йўлдан чиққан адашди, тўғри юрган мақсадга етди.

Ҳар соликким (аҳли тариқат) мақсадга етибдур, шу йўлдан чиқмагани учундир. Адашиб чиққанлар яна тавба қилиб, шу суннат йўли бизга фойда берди, — дейдилар.

"Фастақим кама умирта" (эй Муҳаммад, сиз ва сиз билан тавба қилганлар ўзингизга буюрилган тўғри йўлда бўлингиз оятининг (Ҳуд, 112) мазмуни шу эди. Шариат йўли қилдан ингичка, қиличдан тездир. Кимки шу йўлни босиб ўтса, ўша киши эранлардан (комил инсонлардан. — А.Т.). Кимки шу тўғри йўлдан юра олмаса, жаннатда насибаси кавсару ҳур бўлмас.

(Яъни аҳли суннат мазҳабидан ташқари оқимларга қўшилса, жаннатдан насибаси бўлмайди, - дейилмоқчи — А.Т.)

Байт:

Жоддайи шаръ била кимки ўзин туз қилди,
Давлати сармад анга ҳар сонидин юз қилди.

Шарҳи:

Кимки шариатнинг йўлидан юриб, ўзини тузатиб олса,
Абадий давлат унга ҳар тарафдан юзланаверади.

63-танбех

Шукр ва узр боиси

Надомат қилмайдиган фосиқ — шум, надомат қилмайдиган саодат аҳли олдида мазлум (Яъни нафс туфайли ўзига ўзи зулм қилган). Тақвою, фисқ элга Худонинг тақдиридир, аммо иккаласини бирдек кўрмоқ нодонликдир.

Тақводор бўлса — шукр қилмоқ керак, исёнкор бўлса, узрхоҳлик керак. Тавфиққа эришганларнинг надомат белгиси шудир.

Ҳар фисқки, пушаймонлик ўтини алангалатса, ўша ўт гуноҳлар этагининг хўлини қуритади. Гуноҳ қилиб, пушаймон бўлиш, тавфиқнинг нишонаси, зухду тақво қилиб, шунга мағрурланса, бу шайтоннинг афсонаси.

Бундай зухд худбин, мутакаббир шайхнинг иши. Пушаймонлик эса Тангрига ҳожатманд кишининг иши. Бу бири абадий саодатга захира бўлади (яъни гуноҳга пушаймонлик). Яна бири тақво — абадий бирликка зийнат бўлади (яъни Тангри билан).

Маснавий:

Ҳар зухдки, ужб анга эрур зам,
Кўнглум ҳарамиға қилма маҳрам.
Ҳар фисқки, узр анга эрур ёр,
Ул ён мени мойил айла зинҳор.

Шарҳи:

Ҳар зухду тақво ўзга бино қўйишга олиб келса,
Кўнглим уйига уни яқинлаштирма.
Ҳар гуноҳки, тавба унга ёр бўлса,
Мени шу томонга, албатта, мойил қил.

64-танбех

Бадфеъллик балоси

Ёмон қилиқлик ва бадфеъл ва яна аччиқ сўзлик ва бадқовоқлик кишини, албатта, бир балога гирифтор қилади. Қаерга борса, бир балодан қутулмайди ва ҳар томон қочса, ундан халос бўла олмайди. Ҳамиша душ-

мани — ғолиб, ўзи эса ҳамиша — мағлуб. Душмани — қахрли, ўзи эса ҳамиша ёмон аҳволга тушади.

65-танбех

Очиқ чехралик шарофати

Очиқ чехрали одам хушфеъл бўлиб, мунофиқлик кудуратидан йироқ бўлади. Жаннатнинг гулшани унинг жилвагоҳи бўлади. Ва мақоми жаннатнинг Фирдавс боғи бўлиб, юриш-туришию, оромгоҳи ўша ерда бўлади. Очиқ юзидан халойиққа — хурсандлик, ширин сўзидан эл-юртга хуррамлик етади.

Одамийлиги билан кўнгилларга — севимли, инсонийлиги билан жонларга — ёқимли. Ундан дўсту душман хотиржам. Бундай киши умридан барака топсин.

Маснавий:

Юзидин кўнгулларга айшу тараб,
Сўзидин баданларга дафъи тааб.

Очуғ чехраси тоза гулдин нишон,
Ҳадисиға булбул бўлуб жонфишон.

Шарҳи:

Юзидан кўнгилларга шодлик ва хурсандлик келади,
Сўзидан баданлардаги чарчоқлар дафъ бўлади.

Очиқ чехраси — тоза гулдан нишона,
Сўзларига булбул ўз жонини фидо қилади.

66-танбех

Икки тоифа

Душманнинг мағрурлигидан ғам ема, маддоҳнинг хушшомадини рост, деб ўйлама. Душманнинг ғарази — ёмон ниятига етмоқ, маддоҳнинг ғарази — хорлик билан сендан арзимас инъом олмақ. Агар иккисига илтифот қилмасанг, уларнинг истагини қабул қилишни лозим топмасанг, бири ўз мақсадини амалга оширишдан тўхтайдди, буниси мақтовни ҳажвга айлантириб юборади.

Маснавий:

Бирисига ғараз — ўз муддаоси,
Бириси қасди — инъом илтимоси.

Чун сендин топмадилар ҳеч парво,
Бири хасму, биридур ҳажворо.

Шарҳи:

Бирининг ғарази — ўз муддаоси,
Бунисининг ғарази — инъом илтимоси.

Агар сендан эътибор топмасалар,
Бири душман бўлади, бири эса ҳажв қилади.

67-танбех

Адоват — душман ҳунари

Ташвишли хабар чин бўлса ҳам уни дўстингга етказ-
ма. Бировнинг айбини билиб қолсанг, уни юзига солма.
Қўявергинким, ўша нохуш хабарни унга душман етказ-
син, сен эса сабр қилгин. У айб можаросини унинг душ-
мани қилсин.

Шеър:

Не сўздинки, етгай бировга ғубор,
Не лозимки, сен қилғасен ошкор.

Қўяберки, қилсун аён душмани
Ки, бордур адоват адувнинг фани.

Шарҳи:

Бировга кўнгилсизлик, дилхиралик етказадиган сўзни,
Ошкор қилиш сенга лозим эмас.

Қўявер, буни унга душмани билдирсин,
Адоват қилмоқлик — душман ҳунари.

68-танбеҳ

Чин ва ёлғон сўз

Ақлли одам ёлғон гапирмас, аммо барча рост гапни айтавериш ҳам тўғри эмас. Бировнинг кўзи ғилай бўлса, бунга унинг ўзи айбдор эмас, бу Яратувчининг ишидир. Унинг нуқсонини юзига солмоқ, чин бўлган тақдирда ҳам, нима лутфи борки (қандай қўполликки), бу — Ҳақнинг яратифига эътироз билдирмоқ ва бировни ноҳақ хижолатга қўймоқ ва ўзининг нодонлигини ошкор этмоқ ва бир кўнгилни маломат қилмоқдир. Бундай ваҳшатли чин сўз айтгандан кўра, мулоҳаза билан айтилган (муросасоз) ёлғон яхшироқдир.

Байт:

Ёлғон ўлса мулояматомиз,
Ваҳшатангиз чиндин англа азиз.

Шарҳи:

Ёлғон, гарчи тасалли, таскин берса ҳам (муросасоз бўлса ҳам)

Уни даҳшат солувчи чиндан азизроқ бил.

69-танбеҳ

Яхши ва ёмон

Инсон зотига ўз хатоси ёқимлидир ва у ёмон фарзандини яхши деб билади. Бу ёмон шеърга ўхшайди-ким, киши табиатининг ҳосиласидир ва иккаласи инсон табиатининг натижаси ва асосидир. Агар кишининг фарзанди хоҳ ёмон бўлсин, хоҳ яхши, у ўзига ёқимли кўринаверади. Ақлли киши бундай ҳолни одат қилмас ва яхши-ёмонни Ҳақ яратганидан ортиқ ва кам демас.

Маснавий:

Ямон яхшини Тенгридан англағил,
Ямонни ямон, яхшини яхши бил.
Ямонни агар яхши қилсанг гумон,
Эрур яхшини ҳам дегандек ямон.

Шарҳи:

Ёмону яхшини Тангридан деб бил,
Ёмонни ёмону, яхшини яхши деб бил.
Агар ёмонни яхши деб гумон қилсанг,
Бу яхшини ёмон деган билан баробардир.

70-танбех

Қаноатли ҳамиша азиз

Қаноат — эҳтиёжсизлик белгиси ва шараф ва из-
зат зийнати. Қаноатли фақир бойдир ва шоҳу гадодан
эҳтиёжсиздир. Тама — хор-зорликка далил ва тамагир
бой эса хору зордир. Киши тама билан ё бирор нарса
қўлга киритади ёки киритмайди. Лекин тама қилмаслик
ҳеч бир саховатдан қолишмайди. Бундай саховат аҳли
ўта сахийдирлар ва тама аҳли эса пасткашдирлар.

Байт:

Хорлиғлар боши — тамаъ, билгил,
Доимо "азза ман қанаъ" билгил.

Шарҳи:

Хорликларнинг боши тамагирликдир,
Доимо "қаноатли ҳамиша азиз" — деб билгин.

(Ҳазрат Алишер Навоий айни ўринда шу мазмундаги
ҳадиси шарифга ишора қилмоқдалар — А.Т.)

71-танбех

Надомат чекманг

Бойлик (соҳиби), агар барчага баробар лутфу карам-
ли бўлса, муҳтожлик пайтида барча эл ундан умидвор
бўлади, ундан озгина бўлса ҳам насиба етади, сўров-
чини ҳижолатдан қутқаради ва элнинг дашномларидан
маломат ҳам қолмайди. (Ушбу танбех Пайғамбаримиз
алайҳиссаломнинг: «Пашшанинг бошича нарса бериб
бўлса ҳам, сўровчининг маломатидан сақланинг» ҳадис-
ларига асосланган).

Байт:

Чу дафъи хижолат эрур камча,
Надомат йўқи элдин инъомча.

Шарҳи:

Озгина нарса билан бўлса ҳам маломат даф қилиниб,
(Бергани учун) надоматдан қутулиш, элдан инъон етганига баробардир.

72-танбех

Қиймати ознинг ҳурмати оз

Тез қўлга кирган бойлик узоққа бормас. Мақтаган билан унинг баҳоси ортмас. Бир хумдондан минглаб сопол идиш чиқар, қиймати бир дирҳамдан ортиқ эмас ва кунда юзтаси синса ҳам киши ачинмайди. Чинни идишнинг қиймати уни тайёрлашдаги машаққатига боғлиқ. Уни асрашда ҳам қийматига яраша аҳамият берилади. Қиймати ознинг эса ҳурмати оз.

Байт:

Қаю матоъким оз воқеъ ўлса қиймат анга,
Эрур мувофиқ анинг қийматича ҳурмат анга.

Шарҳи:

Қайси нарсанинг қиймати оз бўлса,
Ҳурмати ҳам қийматига яраша бўлади.

73-танбех

Сабр

Сабр билан кўп мушкул ишлар очилади. Ишда шошган эса кўп тойилади. Кўп тойилган кўп йиқилади. Ишда шошилмоқ — ёш болалар иши. Сабр билан иш қилмоқ — улуғлар иши.

Байт:

Ҳар кимсаки айламас ошуқмоғни ҳаёл,
Яфроғни ипак қилур, чечак баргини бол.

Шарҳи:

Кимки шошилишни хаёл қилмаса,
Япроқни ипак қилиб, гул баргидан бол олади.

74-танбеҳ

Ҳазил-мутойиба ҳақида

Баъзи разил ва тубан кишилар аҳмоқона ҳазил-мутойиба қиладилар, кулдириш учун товонни қитиқлайдилар. Енгилтак аёл кўрган нарсасини кўрсатиб берганидек, баъзи ахлоқсизлар кулдириш учун бировларни тақлид қиладилар. Ҳазил агар одамнинг шахсиятига тегса, бу одобсизликдир, яхшилар эса бундай ҳазилдан ор қиладилар.

Ҳазил-мутойиба кўнгилни бир оз хушламоқ учун ва шодлик ва хурсандлик учун бўлса, жоиздир. Агар ҳазилда қўпол сўзлар бўлмаса, ундан ҳеч ким хижолат ва озор чекмайди. Беозор ҳазил — заковат (зарифлик)дир, аммо ҳаддан ошса, ақлсизликдир.

Байт:

Тийбат хуш эрур бўлса, дақойиқдин анга зеб,
Чун бўлди сафоҳат нетар ул сўзни киши деб.

Шарҳи:

Агар нозик фикр билан безалса, ҳазил маъқулдир, Тентаклик бўлса, ундай сўзни киши оғзига олиб нима қилади?!

75-танбеҳ

Май – ёмонликлар онаси

Май ичмоқ Тангри ҳукми билан манъ этилган... Ичкилик "Уммул хабоис", яъни ёмонликлар онаси, — дейилган. Унга бундай таъриф берилишининг сабаби ҳам унинг шу хусусияти билан боғлиқдир. Кўп ичувчи ичкиликка мағлубдир, шунинг учун ёмонлиги ҳар қанча маълум бўлса ҳам, ичувчига у ёқимли туюлаверади.

Бадмаст одамни пайдар-пай ичишидан нима фойда? Одамийликни йўқотиш учун ичилган қадах тўла заҳар

мисолидир. Оқшомларда бадмастларнинг ичгандан кейин қиладиган хиргойилари худди қутурган итларнинг ҳуришига ўхшайди. Мастлар орасида турган ҳушёр, худди ҳушёрлар орасида бўлган маст кабидир. Ҳаммага кўрсатиб ибодат қилиш мамнуъдир (ман қилинган, ҳуш кўрилмаган — А.Т.). Шундай экан, ошкора гуноҳ қилиш мутлақо ярамайди.

Байт:

Кимгаким Ҳақ рўзи айлабдур тарийқи офият,
Ошкоро айламас не тоату, не маъсият.

Шарҳи:

Кимгаки Ҳақ саломатлик тарийқини (йўлини) насиб этса,
Ошкора этиб тоат ҳам, гуноҳ ҳам қилмайди.

76-танбех

Эр кишининг зийнати

Кўп сўзловчи, кўп егувчи — дўзахнинг тўрига ошиқиб кетгувчи. Кўп сўзламоққа берилган, кўп емоққа қул бўлган одам билимни эгаллаш шарофатидан маҳрумдир. Ҳасадчи — бемор, балки ҳалокатли дардга гирифтор. Фисқ-фужурчи ва май сотувчи — зиён кўрувчи ва зиён келтирувчидир. Ифвогар, ғийбатчи — најосат егувчи. Банги ва нашаванд — одамзод шаънини ерга урувчи.

Тамагирнинг умри — зое, малоллиги — ошкора. Эр-как киши кўп ясанса, унинг бева экани билинади. Ясантусан аёллар ишидир.

Байт:

Эр кишига зебу зийнат ҳикмату донишдур,
Яхши кўйлак эса хотунларга оройишдур.

Шарҳи:

Эр кишига зебу зийнат илму ҳикматдир,
Яхши киймоқ эса хотинлар учун безакдир.

77-танбех

Назардан қолиш сабаби

Бачканалик қилгувчи қари вояга етмаган ёш бола билан тенгдир. Кичик ёшдагилар катталар қилиғини қилса, бу унда ақл ҳам, уят ҳам йўқлигига далилдир. Қариларнинг соқолини ўсма билан бўяши ёш йигитнинг соқолини гулоб билан ювишига ўхшайди. Қашшоқнинг инъом қилиш учун бировдан қарз олиши ҳазил қилиш учун соқол қўйгандек гап. Қарзининг устида фоизи ҳам бўлса, қарздорнинг ўз бўйинини боғлаб, ўзини зиндонга тортган кабидир.

Эркак киши кўп ясан-тусан қилса, у ақлли кишиларнинг назаридан қолади.

Рубоий:

Ийд оқшоми тифл илгида чапу рост ҳино,
Ё шоҳиди шўх эгнига хаззу дебо,
Шоистадурур қари бажуз далқу асо,
Кўргузса сақолиға куларлар уқало.

Шарҳи:

Ҳайит кечаси ёш бола қўлига хина қўяди,
Ёки гўзаллар эгнига майин ипак либос кияди.
Қари киши ридоси ва ҳассасидан бўлак,
Соқолига кўп эътибор қилса, у оқилларга мазах бўлади.

78-танбех

"Бировнинг устидан сен кулма зинҳор..."

Бой кишининг чопон (арзон тўн) кийгани камбағалнинг атласу каноп (қимматбаҳо ипак) кийгани кабидир.

Яхши киши — йиртиқ тўни билан ҳам яхши, гул ямоқлик чопон билан ҳам ёқимли. Зуҳал юлдузи баланд осмонда турса-да, у нурафшон қуёш бўла олмайди. Дев жаннат ҳулласи (либоси — А.Т.)ни кийгани билан, пари бўла олмайди. Кампир ҳарам нозанини бўла олармиди? Сиртлон Хўтан оҳуси бўла олармиди? Қари фоҳиша гулгунаю ўсма билан қанча бўянмасин, у фоҳишахонанинг

кўк нақшлари бор бузуқ равоқига ўхшайди. Хўжайин ўз хотини бўла туриб, чўрига илашса, хотинининг иффатини оёқ ости қилган бўлади.

Байт:

Кишига бўлмаса, ўз шаънига шойиста сифот,
Қилмасун айб ўзидекдин доғи андоқ ҳаракот.

Шарҳи:

Агар кишида ўз шаънига лойиқ сифатлар бўлмаса, Бирор кишидан ўзиникидек бирор айб содир бўлса, уни айбламасин.

79-танбех

Ҳар ким қилса – ўзига

Нодоннинг гапириши — сирини ошкор қилишдир, кўп гапириши мантиқсизликдир. Унинг оз гапириши яхшилик, умуман гапирмагани тузатувчидир. Унинг мақсади — элнинг айбини ошкор қилмоқ, айбини фош қилмоқ ва ўзига ўхшаганни расво қилмоқ ва ўзининг ҳам айбини ошкор қилмоқдир.

Байт:

Эл айбини айтурға бировким узатур тил,
Ўз айбини фош айлагали тил узотур, бил.

Шарҳи:

Кимки эл айбини айтиш учун тил тебратса,
Билки, у ўз айбини фош айлаш учун тил узатмоқда.

80-танбех

Илм ва амал

Илм ўқиб, унга амал қилмаган, ерни шудгор қилиб, уруғ сочмаган ёки уруғ сочиб, ҳосил ола олмаган кишига ўхшайди.

Байт:

Илм ўқуб, қилмагон амал мақбул,
Дона сочиб, кўтармади маҳсул.

Шарҳи:

Кимки илм ўқиб, амал қилмаса,
Уруф сочиб, ҳосил олмаган кабидир.

81-танбеҳ

Ҳикмат ва ақл неъмат

Мастнинг сўзига ҳикматга зид сўз билан жавоб бериш,
ақлли одамнинг иши эмас. Ақлли одам телбанинг ишора-
сига ақл талабидан ташқари бирон сўз демас.

Маснавий:

Кишига неча келса мушкул ҳол,
Ҳикмату ақл анга эрур ҳаллол.
Кесак отқонға ким чекар юмруқ,
Тўни йиртиқдурур, сақоли юлуқ.

Шарҳи:

Кишига ҳар қанча мушкуллик келса,
Ҳикмат ва ақл уни ҳал қилади.
Кесак отганга ким мушт кўтарса,
Тўни йиртилиб, соқоли юлинади.

82-танбеҳ

Сўнги пушаймон...

Меҳрибон кишининг насиҳатини тингламагanning
жазоси афсусланмоқ ва ўзини койимоқдир.

Байт:

Хирадманд пандини кўрган ачиғ,
Сўнгида пушаймонлиғи не асиф?

Шарҳи:

Донишманд киши насиҳатини аччиқ деганга,
Кейинги пушаймонлиғидан нима фойда?

83-танбех

Ношудлик нишонаси

Ҳунарли, қўлидан иш келадиган киши олдида беҳунар — қўлидан иш келмайдиган одам иш қилолмаса, айбини унга тўнкайди. Туғадок (йирик қуш)нинг овчи қушига кучи етмаса ахлати билан овчи қушнинг устини булғайди.

Байт:

Басо ожизки, хасм остиға ётмиш,
Оғиз суйин анинг юзига отмиш.

Шарҳи:

Ожиз киши агар душманидан енгилса,
Унинг бетига тупуради.

84-танбех

Нафс балоси

Сайёднинг (овчининг) балиққа қармоқ ташламоғи, нафс муддаосини қондирмоқ учун. Балиқнинг қармоққа илинмоғи ҳам худди шу бало учун.

Байт:

Бўлди сайёдғау сайдға нафс орзуси қайд,
Йўқса не ул эди сайёд, не бу эрди анга сайд.

Шарҳи:

Овчига ҳам, овга ҳам нафс балоси тузоқ бўлди,
Йўқса, униси — овчию, буниси унга ов бўлармиди?

85-танбех

Нодонлик ва ҳайвонлик белгиси

Оз сўзламоқ — ҳикматга сабаб, оз емак — соғлиққа сабаб. Оғзига келганни демак — нодоннинг иши ва олдида келганни емоқ — ҳайвоннинг иши.

Байт:

Кўп демак бирла бўлмағил нодон,
Кўп емак бирла бўлмағил ҳайвон.

Шарҳи:

Кўп сўзлаш билан нодон бўлма,
Кўп ейиш билан ҳайвон бўлма.

86-танбех

Шод бўлишга шошилма

Зўр душманинг мағлуб бўлса шод бўлма ва унинг ишидан ғофил бўлма. Уни жазолашда сабрли, муомалада эҳтиёткор бўлиш лозим.

Байт:

Душман ражоу хавфи десангким, фан ўлмағай,
Андоқ тирилки, кимса санга душман ўлмағай.

Шарҳи:

Душманнинг шум нияти хавф солмасин десанг,
Шундай ҳаёт кечирки, ҳеч ким сенга душман бўлмасин.

87-танбех

Олимларга огоҳнома

Олим киши жоҳилни рўпарасига ўтирғизиб олиб, мулзам (мот) қилишни истаса, бу иш олимнинг ўзини ўзи таҳқирлашидир. Олим киши ўз илмининг даража ва миқдорини билиб, ҳурматини сақлаши керак. Гавҳарни текшириб кўриш учун уни тошга урмаслиги керак.

Байт:

Хораға ҳар кишиким, дурри саминни урғай,
Хирад англarki, қаю бири бирини синдурғай.

Шарҳи:

Қимматбаҳо дурни тошга урсалар,
Донишманд киши садақа қайси бири қайсисини синдиришини билади.

88-танбех

Чиройли тамсил

Гавҳар балчиққа тушгани билан унинг қиймати ка-
маймайди. Эшакмунчоқни тожга таққан билан у феруза
ўрнини босмайди ва ҳеч ким унинг баҳоси пастлигини
унутмайди.

Қитъа:

Зевар била шакли хўб бўлмас,
Ҳар қизки эрур ёмон лиқолиғ.
Ҳар неча қоронғу бўлса ҳужра,
Шамъ анда бўлур фузун зиёлиғ.

Шарҳи:

Қизнинг агар юзи хунук бўлса,
Зару зевар билан у чиройли бўла олмайди.
Ҳужра ҳар қанча қоронғу бўлса,
Шамнинг ёруғи шунча зиёда бўлади.

89-танбех

Тарбияга доир икки ўғит

Қобилият эгасини тарбия қилмаслик — зулм ва ноқо-
билни тарбия қилиш эса ҳайфдир.

Аввалгисини тарбияламасдан, уни нобуд қилма, бу-
нисига тарбиянгни зое қилма.

Қитъа:

Қобилға тарбият эрур ул навъким, гуҳар,
Тушса нажосат ичра юғай кимса ани пок,
Гар итузумиға киши май бирла берса сув,
Бу тарбият била қила олғайму ани ток.

Шарҳи:

Қобил киши учун тарбия гавҳардек қимматли,
Гавҳар нажосатга тушса, уни тошган тозалаб, ювиб олади.
Агар киши итузумга май қўшиб сув берса,
Бундай парвариш билан у ток (узум) бўлармиди?

90-танбех

Таъзим ва адаб биноси

Кўп ҳазил қилишдан ҳурматсизлик ортади ва ҳазилнинг охири жанжал билан тугайди. Кўп ҳазил номус ва ҳаё пардасини чок этади, адаб ва ҳурматлиларни бебурд ва беобрў қилади. Қўлингдан келганча таъзим ва адаб биносини йиқитма. Ҳаё ва ҳурмат пардасидан ташқари чиқма.

Рубоий:

Иймонга эрур нишон ҳаё бирла адаб,
Ҳурмат била таъзим саодатқа сабаб.
Ҳаййиву муаддаб ангаким бўлса лақаб,
Мақсудига кеч етса ажаб, англа ажаб.

Шарҳи:

Ҳаё билан адаб имон нишонасидир,
Ҳурмат билан таъзим эса саодатга сабаб.
Ҳаёли ва адабли деб ном олганлар,
Мақсадга кеч етишишса, бу ажабланарли ҳолдир.

91-танбех

"Ё аслинг каби кўрин..."

Фосиқлар ҳамма миллатда нодон ҳисобланадилар, хусусан, пок кўнгиллар орасида улар нодонроқ ҳисобланадилар. Фосиқ ҳамма соҳада ёмон, хусусан, тақводор қиёфасида кўриниши жуда ҳам ёмондир. Қайси халқнинг орасида бўлсанг, ўзингни ўшаларга мосла. Қандай бўлсанг, ўзингни ўшандай кўрсат.

Маснавий:

Ҳаёву адаб бирла тузгил маош,
Яна айла таъзиму ҳурматни фош,
Не эл ёри бўлсанг, алар ранги бўл,
Нечук бор эсанг, тутқил ул сори йўл.

Шарҳи:

Ҳаё ва адаб билан ҳаёт кечиргил,
Яна таъзиму ҳурматни тарк қилма,
Қайси эл билан бўлсанг, ўшалардай бўл,
Қандай бўлсанг, шундай йўлда юргил.

92-танбех

Хато ва хатокор

Хато қилмоқ — инсонга хос хусусият. Хатосини англаб, ҳушёр тортган одам аҳли саодатдир. Ўз хатосини кўп эътироф этган билан киши хатодан холи бўла олмайди. Кимки хатосини бўйнига олмай, беҳуда далил келтириб, алжирайверса, унинг гуноҳи янада ортади. Хатокор лоф уриб, ўзини қанчалик оқласа, унинг хатоси шунчалик аён бўлаверади. Ўзини мутакаббирлик билан тутса, эл ичида янада расвороқ бўлади.

Маснавий:

Хатоға тадорук недур беҳилоф,
Аён қилмоқ ўз саҳвига эътироф.
Ва гар қилса саҳвиға ижро далил
Ки, яхшидур айлар ики онча бил.

Шарҳи:

Хатони ювишнинг чораси нима?
Ўз хатосига иқрор бўлишдир.
Агар хатосига далил келтираверса,
Тўғри бўлса ҳам, хатони икки бора оширади.

93-танбех

Икки фазилят

Бой киши тириклигида эҳсон қилиб кўнгилларни шод қилмаган экан, вафотидан кейин ҳеч ким уни дуо билан ёдга олмайди. Эҳсон тириклик чоғида кишига яхши ном келтиради, вафотидан кейин эса унга дўзахдан нажотдир.

Қитъа:

Кишида барча ахлоқи ҳамида,
Чу жамъ ўлди қўярлар отин эҳсон.
Бири андин саходур, бири мурувват,
Булар гар йўқтур, инсон эрмас инсон.

Шарҳи:

Агар инсонда барча яхши фазилатлар бўлса, унинг отини эҳсон деб атайдилар. Шулардан бири сахийлик, бири эса мурувват, буларга эга бўлмаган киши эса инсон эмасдир.

94-танбеҳ

Ҳар ким экканини ўради

Бахил бугун топганини яшириб қўйса, эртага унинг қабри ҳам рўзғори каби қоронғи бўлади. Зухду тақво ҳамма вақт ёқимлидир, айниқса йигитликда яна ҳам ёқимлироқдир. Тавба ва кишилардан эҳтиёжсизлик ҳамма вақт фойдали, қарилиқда фойдалироқдир. Ҳалим ва ҳаёли зотлар ҳар ерда азиздир ва айниқса улуғлар наздида азизроқ. Ёмонлик қилган ҳам, яхшилик қилган ҳам ўз қилганига яраша ажрини олади. Яхшилик ва тўғрилиқ уруғини ким экса, албатта, ҳосилини олади.

Байт:

Яхшилиғ тухмини сочқилким, будур деҳқонга сўз,
Ҳар неким эктинг бугун, борин ҳамон тут они кўз.

Шарҳи:

Яхшилик уруғини соч, деҳқонга айтиладиган сўз шудир:
Ҳар кимки нима экса, шунинг ҳосилига кўз тутсин.

95-танбеҳ

Эҳсоннинг ўрни

Ҳурматга лойиқ одамлар муҳтожликка тушиб қолсалар ёки кексалик туфайли касб-ҳунар қила олмай қолсалар ва тиланишга тили бормаса, уларга раҳм қилмоқни фани-

мат бил ва қўлингдан келганича эҳсон қил. Лекин йигит кишининг қўлидан кетмон чопиш келса, ўтин ташимоқни удаласа, унга эҳсон қилган киши Аллоҳ молини зое (исроф) қилган бўлади.

96-танбех

Икки тоифанинг таърифи

Зарбафт тўнли дунёпараст нажосат устига қўнган чивинга ўхшайди. Тақводор покдоман киши эса масжидда эътикоф ўтирганида, Мусхаф (Қуръон) варақлари орасидаги гулга ўхшайди.

(Эътикоф — Рамазон ойида масжидда тоат-ибодат билан ўтириш — А.Т.)

Маснавий:

Бири байт ул Ҳарам ичра фаришта,
Бири дайр ичра шайтон барча ишта,

Не ҳожат шарҳ қилмоқлик тафовут
Ки, байтуллоҳдиндур фарқи собит.

Шарҳи:

Бири Каъба ичида фаришта мисоли,
Бири дунё ишларида шайтон кабидир.

Буларнинг фарқини шарҳлашнинг ҳожати йўқ,
Фарқи байтуллоҳда собит бўлган.

97-танбех

Илм ва олим

Билмаганини сўраб ўрганган — олим ва орланиб сўрамаган — ўзига золим.

Оз-оз ўрганиб, доно бўлур, қатра-қатра йиғилиб, дарё бўлур. Ўрганишдан қочган — дангаса ва ўрганишдан қочиш учун юзига баҳона эшигини очган — ишёқмас. Заҳмат чекиб илм ўрганган — донишманд.

Байт:

Илмдин орий улуснинг жоҳили худкомаси,
Ўрганурга жидду жаҳд этган жаҳон алломаси.

Шарҳи:

Илмдан четда қолган одам — халқ орасидаги қайсар
жоҳил,

Ўрганишга қаттиқ киришган — жаҳон алломаси.

98-танбех

Икки тоифа суҳбатдош

Гадонинг фарзанди донишманд бўлса, у мансабдор-
лар билан ҳамнишин бўлади, яъни бирга юради. Бойнинг
фарзанди дангаса бўлса, у нокаслар суҳбатдоши бўлади.

Қитъа:

Басо, ягонаи муфлиски, мулк султони

Улум масъаласида эрур анга муҳтож.

Басо, жаҳолату бебоклик фанида ганий

Ки, султон они ўз мулкидин қилур ихрож.

Шарҳи:

Мискин киши олим бўлса,

Мулк султони илм масаласида унга муҳтож бўлади.

Бой киши жоҳилу безори бўлса,

Султон уни ўз мамлакатидан ҳайдаб чиқаради.

99-танбех

Хотиржамлик сири

Тинчлик ва хотиржамлик билан ичилган ёвфон ўмоч
хижолат ва машаққат билан ейилган қандли кулчадан
яхшироқдир. Эски чопон билан бемалол тупроқда ўти-
риш зарбафт тўн кийиб, бировнинг олдида тургандан
яхшироқдир.

Қитъа:

Гадолиф бўреси узра мискин

Ки, хотир фориф ўлғай ҳар таабдин,

Кўп ортуққим, бўлуб ўзунга маъмур,
Хазу дебода ер тутсанг тарабдин.

Шарҳи:

Мискин учун бировга қарам бўлиб кимхоб устида ўтириб,

Шоҳи ипак ичида хурсанд бўлгандан,
Барча қийинчиликлардан хотиржам бўлиб,
Гадолик бўйраси устида бемалол ўтирган яхшидир.

100-танбеҳ

Яхшилар билан бирга бўлиш

Ҳар ким бир қавмнинг урф-одатини қилса, у секин-аста ўша қавмнинг ишини тутади.

Кимгаки пайровлик қилса, ўша одам етган жойга бу ҳам етиб боради. Агар бу сўз сенга малол келса, Асҳоби Каҳф ва уларнинг итларидан ўрнак ол.

Қитъа:

Набий ўғли тамуғни қилди маскан,
Томуғ аҳли гуруҳин чун эришти,
Ва лекин жаннат аҳли пайрави ит,
Етишти қайдаким ул эл етишти.

Шарҳи:

Нуҳ алайҳиссаломнинг тўртинчи ўғиллари дўзахга маскан қурди, чунки у дўзах аҳлини дўст тутган эди.

Лекин жаннат аҳлига эргашган Асҳоби Каҳфнинг итлари ҳам улар каби аҳли жаннат бўлди.

(*Мусаннифлар иловаси: Алишер Навоий «Хамса»да ёзадилар:*

Каҳфи бақо ичра алар бўлса гум,
Мен ҳам ўлай «робиъухум калбуҳум».

Бў ўринда Ҳазрат Мир Алишер Навоий ўзидан олдинги хамсанависларга эргашиб, ўзини Асҳоби Каҳфга эргашган итга менгзатадилар.

Қитъадаги мазмун ва юқоридаги каби ўринларни ўқувчилар равшанроқ англашларига ёрдам бериши умидида «Тафсири Ҳилол» китобидан яна бир иқтибос келтиришни маъқул деб топдик).

«КАҲФ» сураси

Маккада нозил бўлган. 110 оятдан иборат

«Каҳф» сураси «ғор» маъносини англатади. Сурадаги асосий қисса қаҳрамонлари — Роббиларига иймон келтирган ёш йигитлар ўз замонлари подшоҳи зулмидан қочиб, иймонларини сақлаш мақсадида ғорга кириб оладилар ва ўша ерда илоҳий мўъжиза содир бўлади. Суранинг номи шундан олинган.

«Каҳф» сураси Қуръони Каримдаги «Ал-ҳамду» билан бошланган беш суранинг биридир.

Бу сурада қиссаларга асосий урғу берилган. Бир юз ўн оятдан иборат бўлган «Каҳф» сурасининг етмиш бир ояти қиссалардан иборат. Сураи каримада Каҳфга кириб олган йигитлар, икки боғ, Одам ва иблис, Мусо алайҳиссалом ва солиҳ банда ҳамда Зулқарнайн қиссалари келади.

9. Каҳф ва битик эгаларини Бизнинг ажойиб оят — белгиларимиздан деб ўйладингизми?

Яъни, эй Пайғамбар, ўша каҳф (ғор) эгалари ва ундаги уларнинг исмлари битилган битикни Бизнинг энг ажойиб мўъжизаларимиз деб ўйладингизми?

10. Қачонки йигитлар каҳфдан жой олганларида: «Эй Роббимиз, бизга Ўз ҳузурингдан марҳамат бергин ва ишимизни Ўзинг тўғрилагин», дедилар.

Каҳф эгалари йигитлар экан. Улар ғордан паноҳ топибдилар. Яъни, бировдан қочиб келиб яширинибдилар. Сўнгра, Аллоҳга илтижо қилиб:

"Эй Роббимиз, бизга Ўз ҳузурингдан раҳмат бергин..." дедилар.

Демак, уларнинг ғорга кириб яширинишларидан мақсадлари Аллоҳнинг раҳматига эришиш экан.

"...ва ишимизни Ўзинг тўғрилагин", дедилар".

Демак, ишларидан кўнгиллари тўқ эмас. Уларга бу борада ҳам Аллоҳдан ёрдам керак.

11. Бас, қаҳфда уларнинг қулоқларига бир неча йиллар (парда) урдик.

"Қулоққа парда урди" дегани, қулоғини эшитмайдиган қилиб қўйди, деганидир. Йигитлар қочиб келиб ғорга жойлашганларида, Аллоҳ таоло уларнинг қулоқларини эшитмайдиган қилиб қўйган, яъни, ухлатиб қўйган. Ухлаган одам ҳеч нарсани эшитмайди. Эшитса, уйфонган бўларди. Ушбу ҳолат бир неча йил давом этган. Яъни йигитлар ғорда узоқ вақт ҳеч нарсани эшитмай ухлаб ётганлар.

12. Сўнгра, икки гуруҳдан қайси бири уларнинг турган муддатини ҳисобловчи роқ эканини билиш учун уларни уйғотдик.

Яъни, бир неча йиллар ўтгач, ухлаганларни уйғотдик. Одамлар уларнинг ғорда қанча муддат ухлаб ётганлари ҳақида тортишадилар. Биз ўша тортишадиган икки гуруҳдан қайси бири тўғрироқ ҳисоблашини юзага чиқариш учун уларни уйғотдик...

18. Уларни уйғоқ деб ўйлайсан, ҳолбуки, ухлаб ётурлар. Уларни гоҳ ўннга, гоҳ чапга авдариб турурмиз. Итлари эса, остонада олд оёқларини чўзиб ётур. Гар уларни кўрсайдинг, ортга ўгирилиб қочар ва қўрқинчга тўлар эдинг.

Йигитлар узоқ муддат ухлаганларига қарамай, уларнинг ётишини кўрган одам уйғоқ деб ўйлайди.

"Уларни уйғоқ деб ўйлайсан, ҳолбуки, ухлаб ётурлар."

Аллоҳ таоло шундай қилиб қўйган. Уларни уйғоқ деб ўйлашнинг сабабларидан бири:

“Уларни гоҳ ўннга, гоҳ чапга ағдариб турурмиз”.

Яъни, Аллоҳ таоло уларни чапга, ўннга ағдариб туради. Бу, бир томондан зах ўтиб, жисмларига зарар етишидан сақлайди. Аллоҳ бусиз ҳам уларни безарар сақлаши мумкин, аммо ҳамма нарса Ўзи ирода қилган ва жорий этиб қўйган қонун-қоидалар асосида бўлишини истайди. Шунингдек, узлуксиз бир неча йил ухлаб ётган йигитларнинг гоҳ ўннга, гоҳ чапга ағдарилиб туришлари уларни уйғоққа ҳам ўхшатади.

“Итлари эса, остонада олд оёқларини чўзиб ётур.”

Худди уларни қўриқлаб турганга ўхшаб. Одатда, итлар доимо остонада уй пойлайдилар. Итларнинг бу ҳолда ётиши ҳам манзарага ўзига хос маҳобат бахш этади.

“Ғар уларни кўрсайдинг, ортга ўгирилиб қочар ва улардан кўрқинчга тўлар эдинг.”

Чунки, тасвирланган ҳолатлари шуни тақазо қилади. Ўзлари уйғоққа ўхшайдилар, аммо ухлаб ётибдилар. У ёқ-бу ёққа қимирлайдилар, аммо уйғониб ўринларидан турмайдилар. Бунинг устига итлари остонада олд оёқларини чўзиб ётибди...

22. Ҳали улар: “Учтадирлар, итлари тўртинчиларидир”, дердилар. Ва: “Бештадирлар, итлари олтинчиларидир”, деб вайбга тош отадилар. Ва: “Еттитадирлар, итлари саккизинчиларидир” ҳам дерлар. “Роббим уларнинг сановини яхши билгувчидир. Уларни жуда оз киши билур”, дегин. Бас, улар ҳақида тортишиб юрма. Тортишсанг ҳам, очиқ тортиш. Улар ҳақида ҳеч кимдан фатво ҳам сўрама.

Одамларнинг одати қизиқ. Бўлиб ўтган бир иш ҳақида турли-туман гаплар тўқиб олишади. Воқеа битта бўлса ҳам, миш-миш гап-сўзлар мингтага етади. Ҳар ким хаёлига келган тахминни айтаверади. Қаҳф эгаларининг қиссаси зикр этилади. Аммо одамлар бу қисса ҳақида ўзларича турли-туман гап тарқатишди. Аввал уларнинг қабрлари устига нимадир қуриш юзасидан тортишган эдилар. Аслида, бу ниятлари мутлақо кераксиз ва ҳатто

зарарли ҳам. Энди яна янги гап чиқариб, қаҳф эгаларининг сони устида тортишадилар:

“Ҳали улар: “Учтадирлар, итлари тўрттинчиларидир”, дедилар”.

Баъзи одамлар: қаҳф эгалари учта, итлари тўрттинчилари эди, деса, бошқалари:

“Бештадирлар, итлари олтинчиларидир”, деб ғайбга тош отадилар”.

Яъни, иккинчи бир одамлар: йўқ, улар бешта, итлари олтинчилари эди, дейдилар ва бу билан ўзлари билмаган ғайб нарсага гумон тоши отадилар.

Учинчилари эса:

“Еттитадирлар, итлари саккизинчиларидир”, ҳам дерлар”.

Яъни, учинчи бир гуруҳ одамлар: йўқ, ҳаммангизнинг гапингиз тўғри эмас, қаҳф эгалари еттита, итлари саккизинчилари эди, дейдилар. Шундай қилиб, тортишув давом этаверади. Лекин бундан ҳеч кимга фойда йўқ. Шунинг учун ҳам, Ислолда бундай бефойда тортишувлар қораланади. “Ғайбга тош отиш” танқид қилинади. Аниқ билмаган нарсани гапириш яхши фазилат эмас. Шунинг учун ҳам Аллоҳ таоло оятнинг давомида Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламга:

“Роббим уларнинг саноғини яхши билгувчидир. Уларни жуда оз киши билур”, дегин”, деб ўргатмоқда.

Бекордан-бекорга тортишиб вақтни ўтказишнинг, ақл-идрок ва имкониятларни беҳуда сарфлашнинг нима ҳожати бор? Қадимда ўтган қаҳф эгаларининг саноғини, уларнинг неча киши бўлганини биладиган зот Аллоҳдир. Шунингдек, уларнинг сонини ўз кўзи билан кўрган жуда оз киши бўлиши мумкин.

“Бас, улар ҳақида тортишиб юрма.”

Ақл-заковатинг, вақтинг бекорга кетади. Фойда топмайсан.

“Тортишсанг ҳам, очик тортиш.”

Яъни, улар ҳақида очик маълумотга эга бўлсанг, ўшани гапир.

"Улар ҳақида ҳеч кимдан фатво ҳам сўрама."

Чунки, улар ҳақида энг муҳим маълумотни сенга Қуръон айтиб беради. Каҳф эгалари қиссасининг фойдали ва ибратли ўринлари олдинги оятларда айтиб ўтилди. Шунга тескари фикрлар айтилса, беҳуда гаплардан иборат бўлади. Масалан, уларнинг сони нечта бўлишининг нима аҳамияти бор? Гап уларнинг нечта бўлишларида эмас, нима қилганларидадир.

**101-танбеҳ
Вафо нима?**

Одам икки дунёда ҳам шарафли зотдир. Ит эса нажас махлуқдир. Аммо яхшиликни билмайдиган бевафо одам вафодор итдан пастдир. Вафодор қўтир ит вафосиз гўзал барно йигитдан яхшироқдир.

Қитъа:

Бевафо ҳақношунос элдин йироғлиғ истаким,
Келмади ҳаргиз алардин ғайри бедоду жафо.
Итга итлик айламак жону кўнгил бирла бўлур,
Ҳақшунос ўлсау бўлса анда ойини вафо.

Шарҳи:

Бевафо, яхшиликни билмайдиган одамдан йироқ бўлишга интил,

Чунки сенга улардан ҳамиша жабрдан бошқа нарса келмайди.

Итга жону кўнгил билан боғланиш мумкин,
Агар яхшиликни билувчи ва вафодор бўлса.

**102-танбеҳ
Нафсига тобе киши**

Нафсига тобе бўлган кишининг ейишдан ўзга хунари бўлмайди. Ёлғончи қуруқ гап сотишдан бўлак ишга ярамайди. Униси ҳаром емоқдан роҳатланади ва буниси эса доимо сўзамоллик қилиб мақтанади.

Маснавий:

Ул бири луқмау навола сўзин,
Айтиб ончаки холи айлаб ўзин.
Бу ўз авсофиға муарриф ўла,
Айлабон базми анжуманни тўла.

Шарҳи:

Ул бири луқмаю овқатдан насиба
Гапириб ўзини овутади,
Буниси эса ўзининг сифатларини мақтаб,
Базм ва йиғинларни тўлдиради.

103-танбех

Шайтон – инсон

Тангри таоло одамлар ишини ҳамиша кузатиб туради ва уларнинг айбларини ёпади. Ваҳоланки, Оллоҳ жазо беришга қодирдир. Аммо Тангрининг душмани уни кўрмайди ҳам, билмайди ҳам. Лекин у, яъни Тангрининг душмани одамларга тухмат қилиб, айбини ошкор қилишда сустлик қилмайди.

Маснавий:

Тенгри ишин қилмоқ эрур фарзи айн,
Ким, кўрубон айламамак шўру шайн.
Кўрмойин улким, иши бўҳтон эрур,
Билки, бу хислат била шайтон эрур.

Шарҳи:

Тангрининг амрини қилмоқлик фарзи аиндир (бажарилиши шарт, лозимдир),

Кўриб туриб бажармаслик эса бошга балодир.
Киши кўрмай туриб, бировга бўҳтон қилса,
Билгинки, шу феъли билан шайтоннинг ўзи бўлибди.

104-танбех

Оқил инсон

Ақлли одам эл хатосидан ибрат олади ва тўғри йўлга юради. У бу ишни бошқалар унинг хатоларидан ибрат

олмасларидан ва айбини унинг юзига солишларидан олдин қилади.

Қитъа:

Оқил чу кўрса элда хато ижтиноб этиб,
Андин савоб йўл сари мойил қилур ўзин.
Қўймас анинг хатосига эл айлаб эътироз,
Айтурға юзи ўтрусида саҳвининг сўзин.

Шарҳи:

Оқил бошқаларда хато кўрса, ўзини тортади,
Хулоса қилиб, тўғри йўл сари мойил бўлади.
Унинг хатосига эл эътироз билдириб,
Юзига солиб, айбини айтишига ўрин қолдирмайди.

105-танбех

Ёшлик айёми зикрида

Йигитлик умр гулшанининг баҳори ва ҳаёт оқшомининг тонгидир. Бу бири билан хурсандлик гуллари очилади ва яна бирдан завқ ва шодлик уйлари ёришади. Инсоннинг гўзаллиги шундан, башар авлодининг қудрати шундан. Асаб ва томирларга қувват ҳам, қўл, оёқ ва аъзойи баданга саломатлик ҳам ундан. Кўнгилга ишқ, туғёнининг тушмоғи ҳам шундан, шўх гўзалларга мойилликнинг пайдо бўлиши ҳам шундан. Йигитларнинг ўз ҳусни жамолига мағрурлиги ўша навқиронлик туфайли. Қариларнинг кўз ёши тўкиб, ялинчоқ бўлиб қолиши эса ундан маҳрум бўлиб қолгани туфайли. Кўз уйининг машъали равшанлиги ҳам ундан, юз боғининг анжумани ундан гулшан. Гўзаллар истифносига сабаб ҳам у, ошиқларга ишқ балосининг жабру жафоси боиси ҳам у. Зўравонлар бошида мамлакатларни босиб олиш иштиёқи ҳам ундан. Фолиблар унинг натижасидан майдонда от чоптиради. Балки от ҳам бу ғалабадан нашъа топиб, югурмоққа қувват топади. Йигитликда гуноҳ билан нафсини қондирмоқ ҳам мумкин ва ибодат қилиб руҳга қувват бериб, юксак мақом топмоқ ҳам мумкин.

Харобот аҳлига йигитликда ишқ майидан маст бўлмоқ
ёқимлидир ва муножот аҳлига эса у йигитликда покда-
монлик ва худпарастлик тенгсиз амалдир.

Рубоий:

Аҳбоб, йигитликни ғанимат тутунгуз,
Ўзни қарилик меҳнатидин қўрқутунгуз.
Ойини адовату ҳасаддин ўтунгуз,
Ҳар навъ ила ўзни неча кун овутунгуз.

Шарҳи:

Дўстлар, йигитлик чоғини ғанимат билинг,
Қарилик азобидан ўзингизни қўрқитинг.
Адоват ва ҳасад йўлини тутманг,
Ҳар йўл билан бир неча кун ўзингизни овутинг.

106-танбех

Қарилик зикрида

Қарилик ёшлик майининг хуморлигидир. Йигитликда-
ги соғломликни ҳасрат билан қўмсашдир. Қарилик шод
юрган одамларни ношод қилади. Киши қаддини букиб,
умр билан хайрлаштиради. Кўнгилдаги орзу-ҳаваслар
шохини синдиради. Барча тарадуд ва ҳаракатлардан
кўнгил совийди. Юқори мартаба хаёли бошдан чиқади.
Ҳасрат ва надомат ёшининг сели бадан қасри деворини
йиқитади. Номуродликлар зиндони ва ноумидликлар ха-
робаси шудир.

Қаднинг эгилиши тупроққа томон кетишга далилдир.
Жононлардан нафратланиш шу айтилганларга исботдир.
Қўлларнинг титраши умрнинг охирги майини ичишга ху-
морликдандир. Кўздан ёш оқиши ҳаётга мотам тутишдан-
дир. Эслаш ўрнини унутиш эгаллайди, ўрганмоқ у ёқда
турсин, унутиш ҳам унутилади.

Баданда саломатликдан асар ҳам қолмайди, ақл-
хушдан асар қолмайди. Қариларнинг паришонлиги ва
ҳилвираб боришини болалар масхаралайди. Йигитлар
ҳайрат билан қарайдилар. Қариларнинг ҳар бир мўй-

ида бир касал, вужудида минг иллат кўриниб туради. Хотин ва бола-чақалари парвариш қилишдан толиқадилар. Хизматчилар ҳам қарашдан зерикадилар. Турли-туман иллат бадан уйида жам бўлади. Касали кўплигидан ҳаётдан кўнгли совийди. Хизматчиларнинг сўзга кирмаслигидан — ҳоли ночор, уларнинг бебошлигидан — турмуши аччиқ. Оғзининг сўлакайи сўзининг мазасини қочиради. Дардининг оғирлигидан яқинлари оғзига сув томизадилар, лаблари бир-бирига қовушмай, ўз ҳолича кулиб, оғзи қутичасидан тишлари тўкилади. Саломатлик умиди кўнглидан йироқ, бундай тирикликдан юз қатла ўлган яхшироқ.

Рубоий:

Чун кетти йигитлику, узолди қарилик,
Дам совуди, яъни қолмади қон ҳам исиф.
Оғзига ҳаёт шарбати бўлди ачиф,
Ўлмоғ хушроқки, умр бу навъ қатиф.

Шарҳи:

Йигитлик кетдию, қарилик чўзилди,
Нафас совиди, қонда иссиқлик қолмади.
Ҳаёт шарбати оғизга аччиқ туюлди,
Бу хил оғир ҳаётдан кўра ўлим яхшидир.

Рубоий:

Афсуски, умри навжавонлиғ кетти,
Танға қарилиқда нотавонлиғ етти,
Гар юз йил улки камронлиғ этти,
Чун топмади маргдин амонлиғ, нетти?

Шарҳи:

Афсуски, йигитлик умри кетди,
Танга қарилиқда ожизлик келди.
Агар юз йил даврон сурса ҳам,
Ўлимдан омонлик топмагач, не қиларди?

107-танбех

Вужуд мамлакатини покламоқ

Сулукка кирганга пири муршид зарур эканидан му-
род шуки, бундан мақсад инсоннинг вужуд мамлакатини
покламоқдир. Инсон — йўқлик оламига сафар қилгувчи.
Бу сафар фақат сенга ёки менга эмас, бу йўлга кирганга
шоҳу гадонинг фарқи йўқ. Ҳамма ҳам йўқлик оламидан
вужуд мамлакатига келибдур ва қаердан келган бўлса,
яна ўша ерга бориши керак бўлади. Беш кун бу омонат
дунёга келиб, завқ-сурур ва давлатига мағрур бўлади.
Ўлимдан қочиб бўлмайди ва вафот қилаётганда биров
дастгир бўла олмайди. Шунинг учун ўлимга тайёргар-
лик лозим ва йўл озуқасини тайёрламасликнинг иложи
йўқдур ва у сафарнинг яроғи солиҳ амал ва ахлоқи ҳа-
мидадур. Ва унинг зикри иккинчи қисмда тафсили ва
тартиби билан баён этилди ва шарҳ этилди.

Аммо мусофир (солик)га йўл қийинчилигини енгиш
ва тариқат водийсининг шиддатини дафъ қилиш учун
ва ёмон уқубатларки, олдидан чиқар ва улуғ воқеалар-
ки, содир бўлур, бошқариш ва мушкуллардан олиб ўтиш
учун комил раҳнамо-пири муршид керак ва унинг ир-
шоди бўлмай, бу йўлга кирмоқни кибор (улуғ) авлиёлар
(Рухларини Аллоҳ муқаддас қилсин) жоиз деб билмай-
дилар. Ва бу йўлга яқинлаштирмайдилар.

Ҳар қачон мусофир кўрмаган йўлига раҳбарсиз қадам
урса ва етолмайдиган водийга томон юурса, унинг учун
йўлни йўқотмоқ, йўлдан адашмоқ эҳтимоли бор. У уқубат-
лардан ва хатарлардан мусофирни ўтказиб қўювчи йўл-
бошчи керак. Комил муршиднинг иршоди (йўл-йўриғи,
панд-насихатлари. — А.Т.) мақсадга етказилади. Ва яна ав-
лиёларки, Ҳақ йўлига қадам қўйибдурлар ва талаб отини
шавқ водийсига сурибдурлар, комил пирнинг рухсатисиз
ҳаракат қилмайдилар. Баъзида соликлардан юздан бири
зоҳирда пири муршиди бўлмаса ҳам у илгари ўтиб кетган
валийлар руҳониятидан тарбият топиб, мақсадга етишади.
Бу йўлда нафс душмандир ва шайтон йўлтўсар ва иккиси
ҳам улуғ офатдир. Токи йўлбошчи бошламаса ва муршид

ҳалокатдан қутқармаса, бу йўлни босиб ўтиш имконсиз ва мақсадга етмоқ ҳам мушкулдир. Ўзлигидан халос бўлмасдан бу водийга қадам қўйган машаққатларга йўлиқади ва нафсга тобе ва шайтонга ўйинчоқ ва масхара бўлади. Ва риёзати зое кетади. Бу манзилга бир восита бўлмаса, етиб бўлмайди. Муридни (шогирдни) мақсадга етказувчи Ҳақ таолодир, пир ва муршид эса бунга воситадир.

Мисол: нақл қилибдурларким, қутб ус-соликин ва султон ул орифин, ҳақиқат аҳлининг имоми Шайх Боязид Бистомий (сири муқаддас бўлсин) бир муриди билан бир тарафга қараб кетаётган эди. Бир катта сувнинг бўйига чиқиб қолдилар. Шайх "Оллоҳ" деб сувга қадам урди ва муридга "Боязид" деб қадам уришни буюрди. Шу тариқа иккаласи сув устида елдек кетиб борар эдилар. Ногоҳ муриднинг хаёлига келдики, шайх Оллоҳнинг зикри билан бормоқда ва мени бошқармоқда. Мен ҳам уни восита қилмай, Оллоҳнинг зикри билан борай, — деди. Шу муддао билан қадам қўйган эди, сувга ботди. Шайх қўлини узатиб, билагидан ушлаб, сувнинг соҳилига отди ва ҳалокатдан қутқарди ва деди:

— Эй фарзанд, сен аввал Боязидга етиб ол, ундан кейин Тангрига етмоқни ҳавас қиласан.

Унга шундай сиёсат қилиб, иршод шартини бажо келтирди. Бу йўлдаги пирлар муридларини ҳалокатли ғарқоблардан олиб ўтувчилардир. Мақсад шуки, бу йўлга пирнинг иршодисиз (рухсатисиз) ўз ҳолича қадам қўймаслик эмас, ҳатто бу хусусда гапирмаслик керак.

Рубоий:

Кимники, бу йўл қатъиға солди тақдир,

Пир амрини қилмаса, керактур тағйир.

Онсиз қадам урса, англа макру тазвир,

Малъун деса беҳракки, десалар бепир.

Шарҳи:

Тақдир кимни шу йўлга солса,

Пир амрини қилмаса, ўзгартириш керак.

Пирсиз қадам қўйса, уни маккор дегин,
Пирсиз дегандан, малъун (лаънати) деган яхшироқ.

108-танбеҳ

Сафар фойдалари тўғрисида

Сокин ер қайдаю ва айланувчи осмон қайда! Бир жойда турган тупроқ қайдаю сайр этувчи юлдуз қайда! Бири сокинлиги учун одамлар оёғи остида поёндоз бўлди, иккинчиси эса ҳаракатда бўлгани учун юксакларнинг юксаги бўлди.

Азоб ва машаққат тавозе ва адабнинг боисидир.

Сафар эса ранж ва машаққатга сабабдир.

Сафар эритувчи ва куйдирувчи қўрадир.

Унда эриш ва куйиш эса эр кишининг вужуд олтини-ни хом гилдан тозалайди.

Сафар айрилиққа учраганларни мақсадига етказувчи ва маҳрумларни мурод уйига олиб борувчидир. Сафар ҳам одамларни пиширувчи ва уларга еган таомларини сингдирувчидир. Сафар кишиларни олам ажойиботларидан ва ғаройиботларидан баҳраманд қилади.

Азиз кишиларнинг мазорини зиёрат қилиш файзига мушарраф ва мукаррам бўлмоқ ҳам сафар туфайли. Серфайз, улуғ зотлар хизматида иззат ва ҳурмат топтомоқ ҳам сафардан. Йўловчининг юришига қувват берувчи ҳам сафар ва кўнгилга саёҳат завқини солувчи ҳам сафар. Мусофирни турли жой ва манзиллар билан таништирувчи ҳам сафардир. Дунёни кезиш йўлига солувчи ҳам, иссиқ-совуқда жонга ором берувчи ҳам у. Аччиқ-чучуқдан кўнгилни огоҳлантирувчи ҳам у. Сафар водийсида мусофирнинг оёғига кўп дарду бало тиканлари санчилади, лекин ҳар санчилган тикандан мақсад гуллари очилади. Йўл азобидан кишининг аъзойи бада-ни қақшайди. Вужуди йўловчилар оёғи остида топталади ва ҳар аъзоси ўша оёқлар остида майдаланади.

Аммо кўнглининг вайронлиги тузалади ва руҳи кўзгуси равшан тортиб, жилоланади. Ҳар ўлканинг ўз гўзаллиги ва ҳар манзилнинг осойишталигини сафар қи-

лувчидан сўра ва мусофирлардан эшит. Сафар қилмаган ором олиш фароғатини қайдан билсин, мусофирлик азобини чекмаган ватандаги ҳаётнинг қадрини қаердан билсин? Оқмайдиган денгизнинг сувини ичса бўлади-ми? Оқар дарёнинг зилол сувларидан ичишни тарк этса бўлади-ми?

Одам учун доим ҳаракатда бўлиш у ҳаёт эканлиги — яшаётганидан нишонадир. Жонсиз мавжудотлар эса тириклик нишонасидан беҳабардир.

Ҳозир зикр қилинган сафар зоҳирий сафар ҳақидадир. Аммо Ҳақиқат йўли сайри сулукидан киноя (яъни тариқат йўлига кирган солиқнинг риёзат йўли таърифланади — А.Т.)дир.

Ушбу маънавий сафар бир жойда туриш ёки ҳаракатга, секинлигу тезликка боғлиқ эмас ва уни дебдурларки, анжуман ичра хилват (яъни одамлар орасида, лекин Тангри зикри билан бирга хилватда) ва ватанда сайр ва ҳаракат.

Қитъа:

Бу жамоатдурки, манзилгоҳдин олмай қадам,
Кўз ҳам очмай ул тарафким, олами кавну фасод,
Баҳрдин заврақни тортарлар тутуб соҳир сари,
Ким ани фарқ этгали еткурмиш бўлғай тундубод.

Шарҳи:

Бу жамоатдурки, манзилгоҳдан қадам олмай,
Кўз ҳам очмай, борлигу йўқлик оламида бўлади.
Қачонки бўрон кемани чўктирмоқчи бўлганда,
Денгиздан кемани соҳил томон тортадилар.

Рубоий:

Ё Рабки, бу қавмким эрур Хизрқадам,
Ўлган кўнгул эҳёси учун Йисодам.
Ўлган ва итганларга қилиб лутфу карам
Еткургандек, еткур менинг бошима ҳам.

Шарҳи:

Ё Тангрим, бу Хизрқадам қавм,

Ўлган кўнгилларни Ййсо алайҳиссаломдек нафас билан тирилтирадилар.

Вафот қилган ва ўтганларга лутфу карам қилиб ет-кизганингдек,

Менга ҳам лутфингдан етказ.

109-танбех

Одамларнинг яхшиси ким?

Одамзоднинг яхшиси тақводор ва пок бўлгай. У ҳақ сўзни айтишда ҳеч нарсадан кўрқмагай. Ўзи пок ва кўзи покни инсон деса бўлгай. Тили пок ва кўнгли покни мусулмон деса бўлади. Мусулмон шундай кишики, мусулмонлар унинг тили ва қўлидан яхшилик кўргайлар, омонда бўлгайлар ва кўзи-ю кўнглидан хотиржамдирлар.

110-танбех

Яхшилик қилишни билмасанг...

Яхши кишидан ёмонлар ҳам ёмонлик кутмайди. Чунки яхши киши ёмонларга ҳам яхшилик қилади.

Яхшилик қила олмасанг, ёмонлик ҳам қилма, яхшиликни ёмонликдан яхшироқ деб билмасанг, ёмонроқ ҳам деб билма. Яхшилик қилишни билмасанг, яхшиларга қўшил. Яхшилик атрофида айлана олмасанг, яхшиларнинг атрофида айлан.

111-танбех

Яхшилардан узоқлашма

Фисқ (бузуқлик, ахлоқсизлик, гуноҳ ишлар) шумлигига аданиб, яхшилардан узоқлашма ва ёмонлар орасига қўшилма. Ўша шум фисқ ақлга ёқимсиз бўлса ҳам, нафсга ёқимлидир. Агарчи у Ҳақ йўлида ғамгин бўлса ҳам, аммо шайтон йўлида марғубдир (ёқимли, севимли, маъқулдир).

112-танбех

Май – қабоҳат тузоғи

Бир неча қултум (май)ни танангга киритиб, бир неча (қимматбаҳо имондан иборат) томчини чиқазиб ташлама. Ўша қултум ташвиши билан роҳатингдан айрилиб, у қатранинг хуружидан бало дарёсига ботмаки, у дин ва имоннинг уйини йиқитади. Ўша қатранинг гирдоби ранжу аламдир, у сабаб нақди ҳаётингдан ажраласан. Бадан сандифидан қатра-қатра дурларни тўкиб, у сандиқни гавҳардан бўшатасан, жисм шишасига ўша қултумлар учун йўл очасан. Шу билан нафсу ҳаво қурбони бўласан. У қултум бузилишнинг манбаидирки, фасодга ўхшаган бир шодадирки, уни танангга яқинлаштирма. У қатра ҳаёт нақдидирки, ундан воз кечма. Май ичиш билан шайтоннинг истагини юзага чиқарасан. Май ичмоқ билан шайтонга мақбул бўласан иймонни тарк этиб, Раҳмонга осий бўласан. Уни ичмоқ – жигар қонини ичмоқ. Май ичиш орқали заҳар ютма. Жонинг нақдини (бойлигини) сочиш билан наслинг уруфини қуритма.

113-танбех

Ҳикматлар шодаси

Дардлик кўнгил – шуълалик чироқ. Ёшли кўз – сувли булоқ (дард – ишқ демақдир – А.Т.).

Туяқушга юк ортиб кўчса бўлмас, чодирнинг қанотини очиб, учса бўлмас. Ўт иши – қовурмоқ, ел иши – совурмоқ. Сувнинг мазаси – муз билан, ошнинг мазаси – туз билан, одамнинг яхшироғи – сўз билан. Сиҳат тиласанг – кўп ема, иззат тиласанг – кўп дема. Хотин билан мақтанма, хайр-эҳсонга ишонма. Яхши либос – танга оройиш. Яхши дўст – жонга осойиш. Тамагирдан яхшилик кутма, гадойдан чақа тилама. Бахилдан омонатдорлик чиқиши ажабланарли, сахийдан хиёнат чиқиши ажабланарли.

Чақмоқ барқини (ўтини, оловини, шуъласини) йиғиб бўлмас, ёмғир ипини туғиб бўлмас. Телба қулоғига панд – қуюн оёғига банд.

114-танбех

Дўст жабридан инграма...

Беҳаё — дўстликка ярамас. Нопок — сирдошликка ярамас. Эрнинг қилиғи — сутнинг илиғи. Терлаган — ўзига келади, ел чиқарган эса уялади. Ясанчоқ эркак — мард эмас. Капалак парвона бўлмас. Дўст жабридан инграма, душман зулмидан зорланма.

115-танбех

Ҳикматлар шодаси

Нодон бойнинг нима дейиши, тилла пашшанинг нима ейиши маълум. Фосиқдан ҳаё тилама, золимдан вафо тилама. Очиқ юз билан қилинган саховат саховат устига саховатдир. Ҳалоллик билан қилинмаган иш яхши бўлмас, ип калаваси ҳасса бўлмас. Шоҳларга хизмати ёққаннинг хавфи кўпроқдир. Ишқсиз — кесақ, дардсиз — эшак. Қаноатли киши — ноёб донишманд, қаноат — туганмас хазина. Элга қўшилган оройиш топади. Ҳар бир югурган манзилга етишмас. Ҳар бир айрилган қовушмас. Бидъатчи ўз динидан узоқда, ҳасадчи ўз феълидан азобда. Душман ҳар қанча заиф бўлса ҳам, кўнгилни нотинч қилади, хас ҳар қанча майда бўлса ҳам кўзга азоб беради. Ер ободлиги — элдан, сув мавжланиши — елдан. Ёш боланинг иши ҳеч нима бўлмас, писта пўчоғи кема бўлолмас. Душманнинг хаёли бангининг хаёли кабидир.

116-танбех

Ғафлатда қолма

Тинч бўлай десанг, олам халқига ҳамдам бўлма. Марҳамат кўрайин десанг, ўзлигингга (нафсингга — А.Т.) бўйсунма. Замон аҳли забон (тил) аҳлидур. Кимки уларга яқинлашди, Ҳақдан йироқлашди. Ҳар ким улардан йироқлашса, Ҳақнинг яқинларига йўлиқади. Яхши бўл, ё ёмон, иккаласи бўламан деганнинг ўзи ёмон.

Ёмон билан яхши орасида кўп фарқ бордир. Икки кемани ушлаган фарқ бўлади. Ҳар қайси қавмнинг урф-одатини қилсанг, сен — ўша қавмдансан. Улар ёмон бўл-

са, сен ҳам ёмон, улар яхши бўлса, сен ҳам яхши. Демак, яхшилар этагини тутган яхшироқдур ва хавф-хатардан йироқдур.

Ит агар эранлар суҳбатида бўлса, эранларга тегишли дейлади, нажосат тузга тушса, у тузга тегишли бўлади. Бас, қобилиятли киши яхшилардан айрилса, ёмонлар суҳбати уни зое қилади. Саййидзода лўлиларга қўшилса, маймунвозлик ва хуштак ясашдан бошқа нимани ўрганади? Шоҳ қасридаги каптар саҳройиларга қўшилса, яхшилик кутмоқ фосид (бўлмағур, бузуқ) хаёлдир. Итдан кийикка ва мушукдан кабутарга шафқат бўлиши маҳолдир. Зоти душман бўлса ва мухолиф бўлса, уни дўст дема, ўзингни алдама ва алданиб қолма.

Табиий душман қачон дўст бўлади, қачонки сув ўтни ўчирмаса ва ел тупроқни учирмаса. Инсон билан шайтон ўрталарида адоват бор ва табиий мухолифат. Бири ўтдан яратилди, бири тупроқдан. Токи бу адоват бор экан, агар ўт ёлиб келса, тупроқни кул қилади ва тупроқ ёлиб бўлса, ўтни ўчиради.

Одам билан шайтон мухолифатини — бир-бирига душман эканини унутма. Ота душманини ўзингга дўст тутма. Отангни жаннатдек масканидан жудо қилди. Ва йиллар тупроқ ғарибистонида хору зор қилди ва отанг (одам Ато) авлодидан баъзилар унга қасд қилиб, хору забун қилиб, жафолар кўргиздилар. Нафсни тақво риёзати билан йиқитдилар — шайтонни хорлик билан ерга паст қилдилар. Сизнинг бу адоватингиз асло йўқ бўлмайди. Бу душманлик ораларингизда ҳаргиз камаймайди. Бу ёлиб душмандан бир нафас ҳам ёфил бўлма, ўчириб бўлмайдиган ўтни ўз хирмонингга солма.

117-танбех

Нодон дўстандан йироқ бўл

Нодон дўстни дўст қаторига қўшма, ақл шамъини унинг беҳуда афсонаси ели билан ўчирма. Кўпгина гўдаклар яхши кўрганларидан оталарининг соқолини тортиб, мўйлабларини юлибдилар, жойнамоз устида бе-

адаблик кўрсатиб, намозини бузибдурлар. Кўпгина маст кишилар улуф одамларнинг оёғини ўпмоқ учун эгилибдилар ва беихтиёр қусиб юбориб, пок одамларнинг этагини ифлос қилибдилар. Ақлли душмандан фойда имкони бор, нодон дўстандан зарар хавфи бор, лекин нодон дўстандан зарар хавфи кўпроқ. Шундай экан, улар билан мулоқот қилмаслик керак.

118-танбех

Вафо ва жафо

Башар жинсидан вафо умид қилма ва хирад (ақл, фикр, зеҳн, ҳуш) ниҳолини фосид хаёл самуми (ўтли шамол) билан қуритма. Бир вафо қилсанг, юз жафо кўрмоққа тайёр тур ва шунча билан қутулсанг, жонингга миннат қилиб, уларга узрхоҳлик қилгин, яъни кечирим сўрагин. Юқорироқда замонанинг вафосиз одамлари ҳақида ёзиб ўтган эдик. Зеро, ақлу дониш замон аҳли ерларини унутиб, вафо йўқлигини узр санабдур.

119-танбех

Шайтон шарридан огоҳ бўл

Гўзал кўнгилни очади, хунук эса умрни ўкситади. Яхши хулқди гўзал жаннат ҳуридир, ёмон феъли киши дўзах девидир. Номард қандай бемаъни гапларни айтмайди? Товуқ қандай нажосатларни титмайди? Яхшиларнинг ҳунари — сўзида, бўзчиларнинг ҳунари — бўзида. Пасткаш мақтангани билан буюк бўлмас. Эчки югургани билан кийик бўлмас. Кўнглида изтиробни борга кулги ҳаром, шоҳ билан душманлик пайдо бўлса, уйқу ҳаром. Тангри барчани ўз йўлида қароқчидан (шайтондан. — А.Т.) асрасин ва шоҳга душман бўлиб қолишдан асрасин.

Байт:

Ўз йўлида Тангри тутсун элни душмандин йироқ,
Шаҳ қошида кимки шайтонвашдурўр андин қироқ.

Шарҳи:

Тангри ўз йўлидаги элни шайтоннинг шарридан (ёмонлигидан) асрасин.

Шоҳ олдида кимки шайтонсифатдур, ундан четлан.

120-танбех

Тўзимас тўн

Умрни ғанимат бил, соғлиқ ва омонликка шукр қил. Бойлик орттириш йўлини ахтарма, камсуқумлик билан ифтихор қил. Эътиқодингни ҳаммага айтиб юрма, пулингни совурма. Камтарлик йўлини тут, беозорлик билан кўнгилни овут.

Бефойда гапни кўп айтма, фойдалиқ гапни эшитишдан ҳеч қайтма. Оз гапирган — оз янглишади. Оз еган — оз касал бўлади. Очлик негизида ҳикмат бор, тўқлик тагида ғафлат бор. Қорин тўйдириш ҳирсини кўнгилдан чиқар. Ўзинг оч қолсанг ҳам бир очни тўйдир. Ўзингни ясантиришни хаёлингдан чиқар. Гўзал либос кийишни истасанг, бир яланғочни кийинтир. Либос ҳар қанча зебо бўлса ҳам, ўзинг кийганингдан кўра, уни кимгадир кийдирганинг афзалроқдир.

Байт:

Нечаким тўнни риоят бирла кийсанг эскирур,
Чунки кийдурдинг ялангга уфрамас тўн ул эрур.

Шарҳи:

Тўнни ҳар қанча авайлаб кийсанг ҳам, у эскиради. Агар яланғочга кийдирсанг, тўзимас тўн ўша бўлади.

121-танбех

Сир сақлаш сири

Ҳар кимни ҳам сирингга маҳрам дема. Бу сифат олам аҳлида кўп дема. Сирингни асраш ўзингга малолдир. Шундай экан, уни бошқа бировнинг асрамоғи амри маҳолдир. Ўз хазинангни ўзинг очсанг ва махфий дурларингни сочсанг, терган киши уни сепмай нима қилади ва асра деб койиганинг қаерга боради? Ўзинг ўз сирингни

асрай олмаганингни биласан, яна биров уни фош қилса, айбдор ҳам қиласан. Кўзни ўз айбингдан олма ва ўзгалар айбига назар солма!

Байт:

Бийнандадур ўлса киши ўз айбиға ҳозир,
Кўз очма бўлурға, яналар айбиға нозир.

Шарҳи:

Ўз айбига иқрор одам кўзи очиқ одамдир,
Бошқалар айбини кўриш учун эса кўз очма.

122-танбех

Гавҳарни хор тутма

Чин сўзни ёлғонга чулғама, чин гапира оладиган тилни ёлғонга булғама. Ёлғончи одам эмасдур, ёлғон гапирмоқ мардлар иши эмасдур. Ёлғон сўз — айтувчини назардан қолдиради. Чунки у гавҳарни оддий тошдек хор қилади. Кимки чин сўзни ёлғонга аралаштирса, қимматбаҳо дурни нажосатга отган бўлади.

Байт:

Гавҳареким, шоҳларға зеби тожу тахт эрур,
Тошлағон они нажосатға ажаб бадбахт эрур.

Шарҳи:

Шоҳларнинг тожу тахтини безаб турувчи гавҳарни
Кимки нажосатга ташласа, у ғоят бадбахтдир.

123-танбех

Чин сўз тавсифи

Ҳақнинг дўстлари садоқат ва покликнинг конидир. Ҳақ душманлари ёлғончидирлар. Тилингни ҳамиша назоратингда тут. Сўзингни эҳтиёт бўлиб сўзла. Вақтида айтиш керак бўлган сўзни асраб турма. Айтиш керак бўлмаган гапнинг яқинига йўлама. Сўз борки, эшитувчининг танига жон киргизади. Сўз борки, сўзловчининг

бошини елга учиради. Тилинг билан дилингни бир хил тутгин. Тили ва дили бир кишининг айтган сўзи бут. Сўзингни кўнгилда пишириб олмагунча, тилингга чиқарма. Дилингга бор гапнинг ҳаммасини тилингга чиқарма, гарчи тилни тийиш дилга меҳнат бўлса-да. Аммо сўзни ёйиш бошга офатдир. Айтиш керак бўлган гапни унутма. Айтмайдиган ерда ўзингни сўзамол тутма. Айтар сўзни айт, айтмас сўздан қайт. Оқил киши чин сўздан бошқани демас. Аммо барча чин сўзни айтиш ҳам оқилнинг иши эмас.

Маснавий:

Хирадманд чин сўздин ўзга демас,
Вале бари чин ҳам дегулик эмас.

Киши чин сўз деса зебо дурур,
Неча мухтасар бўлса, авло дурур.

Шарҳи:

Оқил киши чин сўздан ўзгани демайди,
Аммо барча чин ҳам айтгулик эмас.

Киши чин сўз айтса, гўзал бўлур,
(Сўз) қанчалик қисқа бўлса, шунча яхшидир.

124-танбеҳ

Дам бу дамдур...

Уйғоқликда нима воқеага дучор бўлсанг, тақдирдан кўр. Уйқуда нима кўрсанг, яхшиликка йўй. Элнинг гапидан ҳар қандай ёмонликни ахтарма. Агар душманинг енгилса, ёмон тарафини бўрттириб, яхши тарафини яширма. Қудратли душман асиринг бўлса, мурувват қил, яхшилик кўрсат, афв эт.

Золим, бедард ва беғам одамлар суҳбатида гапирма. Чақимчи ва номард одамларнинг чиройли гапига алданма. Доно одам кўлидан кетган нарса ҳақида сўзламас, ўтган йигитлик кунлар қайтмайди. Бўлмайдиган ишдан

сўз айтган надомат аҳлидандир ва ҳозирги вақт фани-
матдир. Бир турк машойихи шу маънода дебдурки, "Дам
бу дамдир".

Байт:

Мозию мустақбал аҳволин такаллум айла кам,
Не учунким, дам бу дамдур, дам бу дамдур, дам бу дам.

Шарҳи:

Ўтган ишлару, келгуси ҳақида кам сўзла,
Чунки дам бу дамдур, дам бу дамдур, дам бу дам.
(Фурсатни фанимат бил. — А.Т.)

125-танбеҳ

Кўнгил уйи

Тупроқ ва балчиқдан тикланган уйни сувдан асрамоқ
керак. Ва ёғоч ва қамишдан тикланган уйни ўтдан асраш
керак. Ва шамолдан асрамоқ керак бўздан тикланган
уйни. Ва тупроқдан асраш керак кўз уйини. Ва Ҳақдан
ўзга нарсалардан асрамоқ керак кўнгил уйини.

Байт:

Нечукким, тўрт уйга тўрт зидди нуқсони шоеъдур,
Бешинчи уй дағи ағёрдин ул навъ зоеъдур.

Шарҳи:

Тўрт уйнинг зиддида тўрт нарса бор бўлганидек,
Яна бешинчи уйни ҳам душмандан асрамасанг, барча
ишинг бекордир.

Дунё ишининг тугамаслигида бу танбеҳлар бор: маса-
лан, бир киши ҳовлисини фишт билан қопламоқчи бўл-
са, қадимги одат шуки, фиштнинг синиғи синиғига ёндош
қўйилмайди. Фиштни бир-биридан ўтказиб, ёнма-ён эмас,
учма-уч қўйса, ёнбошда яна икки фиштга жой очилади. Шу
тариқа давом этаверса, ер юзини қопламоқ лозим бўлади.
Бу амалга ошмайдиган хаёлни киши ақлдан деса, бу иш-

нинг тугамоғи имконсиздир. Киши бу ишини тугатаман, деб фараз қилса, у катаклар минг, балки юз минг баробар ортади...

Бунинг иложи — фиштни бурчакдан қўйилади ва мўлжалдаги ерга қопланади ва пайдо бўлган катакларга фишт бўлаклари тўлдириб чиқилади ва шунда иш осонлик билан битади.

126-танбех

Дунё матоҳи

Шунга ўхшашга келдикки, олам матоҳлариким, киши хоҳласаким, кўнгли хоҳлагандек, башарият эҳтиёжи тақозо қилгандек, дунё анжомларини йиққай (тўплайди) ва у керакли нарсалардан бир нечаси муяссар бўлса, яна уни охирига етказиш ва мукамал бўлиши учун йиғса, ақл билан фикр қилса, барчаси ортиқча эканлигини билади. Чунки у матоҳларнинг тасарруфи (улардан фойдаланиш) кишига малоллик келтиради. Масалан, баъзи подшоҳлар бир неча иқлимни олдилар, яна бошқа жойларни олиш ишқи бошларига тушди. Лекин бунинг иложи ва тадорики бир неча муддаодан кечмак ва барча орзуларики, инсон табиатининг лозимасидир, воз кечмоқ билан ҳосил бўлади. Энди сўзнинг аслига қайтайлик. Бу олам матоҳи ва орзуси кўнгилдан чиқарилса, киши кўп ташвишлардан халос бўлади.

Агар киши бу дунё орзуларидан бутунлай воз кечса, дунёнинг барча офат ва машаққатларидан, Ҳақ йўлидан чалғитувчи нарсалардан фориглик (халос бўлиш) муяссар бўлади. Бундай давлат дунёда одамлар орасида бўлган ва ҳозир ҳам бор бўлган баъзи бир зотларга насиб этди.

Ва бу зотлар инсонлар орасидан чиқибдурлар, машойихлар ва уламолар китобларида зикр қилинибдур.

Энди фиштдан фарш (ерга тўшаладиган нарса, палос, гилам) тўшамакка қайтайлик. Бунда ҳам керак жойларга фиштни ушатиб қўйилса, иш осонлик билан битади.

Аммо бу қопламани кўнгилдан чиқариб ташланса, киши у мушкул ишдан озод бўлади ва кўнглида фарш қилиш хаёли бўлмаса, у нафсни қониқтириш васвасасидан қутулади.

Авлиёлар (сирлари муқаддас бўлсин) ахлоқ ва сифатлари маърифатида, балки анбиёлар (Оллоҳнинг салому саловатлари бўлсин) аҳком ва шариатлари зикрида бирор марта уйга фишт тўшаш хаёлларига ҳам келмаган бўлса керак. Ва ҳақиқатан улар шу ишлари туфайли ҳеч кимга ва ҳеч нарсага муҳтож эмаслар. Ким бу дунёдаги беш кунлик умрда, дунё матоҳларини тўплаш экан, қонлар ютиб, тўлаган нарсасини юз армон билан қолдириб ўлим сари юзланади.

Кимки Ҳақнинг даргоҳига қабул бўлибдур, дунё матоҳини рад қилибдур ва аҳли дунёлар уни рад қилибдурлар ва аҳли қабуллар аслий мақсадларига етибдурлар ва бу ташбеҳда (дунё ишини фишт ётқизишга ўхшатишда) бироз тавофут бор. Зеро, ҳовли саҳнига фиш ётқизиш ёки ётқизмасликдан айтишга арзирлик бирор фойдазиён йўқдир.

Дунё матоҳи билан машғул бўлиш инсонни Ҳақ йўлидан чалғитади ва у жуда кўп зиён келтирадиган иш эканлиги қуёшдек равшандир.

Ҳикоят:

Хорун ар-Рашид Шайх Баҳлул суҳбатини қўмсаб қолди ва буни ундан илтимос қилди. Шайх Баҳлулга бу хабар етди. Хорун билан суҳбатлашди. Халифа кўрдик, шайх оёқ яланг. Бунинг сабабини сўради. Шайх жазба туфайли (узок) йиллар ковуш киймаган эди, ковуши борлиги унинг эсидан ҳам чиқиб кетган эди. Шу саволдан кейин дунёда ковуш ҳали ҳам борлиги эсига тушиб, қулди ва деди:

"Киши олмоқчи бўлса, ковушни қаердан топади?"

Хорун: "Бозордан топади ва ҳар ким хоҳласа, ўз оёғига лойиғини олади" — деди.

Шайх сўради: "Ҳар ким олмоқчи бўлса, пулни қаердан олади?"

Хорун айтди: "Пулини биз берамиз ва сиз учун сотиб оламиз".

"Уни кийган киши вақти келиб, ечса ва ухласа, уни ким пойлайди?" — деди.

Хорун дедики: "Қул берамиз, сиз ковушни ечганингизда у пойлайди?"

"Қул ҳам яланг оёқ бўлса, нима қиламан? Яна ковуш олай, деса пулни қаердан олади?" — деди.

Хорун дедики: "Уни ҳам биз берамиз; сизга кийдиргандек унга ҳам кийдирамиз".

Шайх Баҳлул дедики: "Қул оч қолса, нимани ейди ва яланғоч қолса, нимани кияди"

Хорун: "Унинг емишини ҳам биз берамиз, сизни кийинтиргандек уни ҳам кийинтирамиз".

Шайх Баҳлул деди: "Мен оёқ яланг юришга ўрганибман ва ковуш ва этик кийишдан безганман. Агар ковуш кийсам, ҳойнаҳой, менга салла ҳам ўратасан ва мени бошдан-оёқ балога қолганлар қаторига қўшасан. Ва ўзинг ҳам бу икки ташвишга қоласан. Агар шу саводдан кечсанг, шу ташвишдан қутуласан ва мени ҳам бу бошдан-оёқ балодан халос қиласан".

Пири муршид, тариқат йўлининг пири ва солихлар огоҳи дур каби бу сўзларни айтди ва бу гавҳарларни Хоруннинг қулоғига илди. Шоҳни шу можародан қутқарди ва ўз оёғини ковушдан тортди ва бошини салладан қутқарди.

Байт:

Фориғ этти бесарупо кони ул гуфтордин,
Ҳам аёғин кафшдин, бошини дастордин.

Шарҳи:

Бошдан оёғигача саруподан фориғ қилди,
Ҳам оёғини ковушдан, ҳам бошини салладан.

127-танбех

Шукр, фикр ва умид

Ковушинг йўқлигидан хафа бўлмагин, оёқсизларга қараб, шукр қил. Салланинг йиртиқлигидан ғам ема, боши ёруғларга (боши ёрилганларга — А.Т.) боқиб Тангрига ҳамддан бошқа нарса дема. Либосинг дуруст бўлмаса, танжонинг соғ-саломат эканига шукур қил, қорнингни тўйдиришнинг иложини топмасанг, қорнинг оғримаётганига шукур қил. Чўнтагингда пул бўлмаса, кўнглингда чўнтак ўғрисида ғам йўқ. Касод бўлиш машаққатини қарзинг йўқлиги боис унут, ҳар ҳолда, шукр ва қаноат йўлини тутгин. Агар отинг йўқ бўлса, арпа ғамини емассан. Агар қулинг бўлмаса, ўзинг ҳам қул эмассан. Ой кулчасига кўлинг етмаса қайғурма, оддийгина нон ам ғаниматдир.

Зарбоф тўнинг бўлмаса, бўлмабди-да, ахир фароғат бўйраси қачон ундан кам бўлибди? Агар лочиндек бошингда зардўзлик қалпоқ тож бўлмаса, шукур қилки, кўзинг ёруғ дунёни бемалол кўриб турибди. Агар лочин эгасидек белингда зар (олтин, зар билан безатилган) қўлқопинг бўлмаса ҳам, шукур қилгинки, кўлинг қўлқоп панжасидек ишламайдиган эмас ва ундан сенга озор йўқ. Ҳар зарбалар борки, билурсан, ундан ҳам қаттиқроқ ҳолатлар бор ва ҳар қийинчиликки, билурсан, ундан ҳам оғирроқ машаққатлар бор ва кўп кишилар мубтало бўлганлар. Ҳар машаққатким, улар сенда йўқ, лекин сенга ўхшаганларда бор. Ва бу ҳолат сенга неъматдирки, шукур айтса бўлади. Ҳар неъматки, сенга берибдур, бошқа сенга ўхшаганларга бермаган. Ҳамду сано айтишга лойиқ бўлган Ҳақ таолодан бўлган беҳисоб иноятларни билгин ва шунга яраша бандалик фикрини қилгин. Ҳар қанча ибодат қилсанг ҳам, кўнглинг қоникмасин ва ҳар қанча тоат қилсанг ҳам, тилингни тавба айтишга қойил қил (одатлантир). Сен ҳам, қилган амалларинг ҳам йўқ бўлгувчи, ҳамиша мавжуд Ҳақ вужуди, Ундан бошқа барча йўқ бўлгувчи, чунки мутлақ борлиқ Унинг мулкидир.

Илоҳо, бу кичик ишнинг яхши-ёмон сифатлари шунда зикр қилингандир. Унинг мақбулу номақбул ҳолати ҳам ёзилган. Бу асарни ёзгувчи ўзи ёмонлардан бўлса ҳам, яхшилардан эмас, аммо Сендан яхшилик умидида бўлга-

ни учун ўзини ёмонлардан демайди. Илоҳо, уни яхшилар қаторидан узоқлаштирма ва ёмонлар гуруҳига қўшма.

Тилига келган нарса билан кўнгли мувофиқ бўлсин ва қаламида ёзилган билан ботин маъносини мувофиқ қил. Ўзингдан ўзгадан юзини қайтар. Ўз сўзингдан ўзга сўзни кўнглидан чиқар. Уни шундай тарафга бургинки, Сенга етишсин ва шундай йўлга юргизгинки, Сенга қовушсин. Тилига ўзингдан ўзгани яқинлаштирма ва кўнглини ўзинг билан овут ва кўзини Ўзингнинг жамолинг тажаллийси (жилваси) билан ёритгин. Бу замин фарзандини кўзларга севиқли қилгин ва бу бағри эзилганни кўнги-ларга ёқимли қилгин.

Рубоий:

Бу номаки, хомасиға қилдинг мактуб,
Қил аҳли қулуб олида "Маҳбуби қулуб",
Эл айб топардин қилма маъюб,
Ҳар ким ўқуса, насиба этгил матлуб.

Шарҳи:

Бу қалам ёзган мактубни, кўнги аҳли наздида
"Қалблар севгилиси" айлагин.
Эл нуқсонини топишдан айбдор қилмагин.
Ҳар ким ўқиса, талабини насиб этгин (рўёбга чиқаргин).

Китоб таърихи зикрида:

Бу номағаким лисоним ўлди қойил,
Килким тили ҳар навъ эл ишига ноқил,
Тарихи чу "хуш" лафзидин ўлди ҳосил,
Ҳар ким ўқуса, Илоҳи ўлғай хушдил.

Шарҳи:

Бу ёзилганларни тилим айтиб турди,
Қаламим ҳар хил эл ишидан нақл қилди,
Унинг таърихи "хуш" сўзидан ҳосил бўлди.
(яъни абжад ҳисоби бўйича 906 ҳижрий, 1500-1501
мелодий)

Ҳар ким ўқиса, Илоҳо хушдил бўлсин.

МУНДАРИЖА

Буюк мураббий. Ш.Сирожиддинов	3
Муқаддима	7

Биринчи қисм

Халойиқнинг аҳволи, феъл-атвори ва гап-сўзларининг кайфияти ҳақида (бу қисм қирқ фаслдир)

Биринчи фасл. Одил подшоҳлар зикрида	16
Иккинчи фасл. Исломпаноҳ беклар зикрида	19
Учинчи фасл. Номуносиб ноиблар зикрида	19
Тўртинчи фасл. Золим ва жоҳил ва фосиқ подшоҳлар зикрида	20
Бешинчи фасл. Вазирлар тўғрисида	22
Олтинчи фасл. Диёнатсиз садрлар (амалдорлар) зикрида	23
Еттинчи фасл. Фосиқ ва бадфеъл, баҳодирлик лофини урганлар зикрида	25
Саккизинчи фасл. Ясовул гуруҳи тўғрисида	27
Тўққизинчи фасл. Лашкарлар ва қора черик тўғрисида	27
Ўнинчи фасл. Шоҳга қарашли одамларнинг шоҳга ўхшашлиги тўғрисида	29
Ўн биринчи фасл. Шайх ул-ислом ҳақида	30
Ўн иккинчи фасл. Қозилар зикрида	31
Ўн учинчи фасл. Қонуншунос муфтийлар ҳақида	32
Ўн тўртинчи фасл. Мударрислар зикрида.....	33
Ўн бешинчи фасл. Табиблар зикрида	34
Ўн олтинчи фасл. Назм гулистонининг хушовоз қушлари зикрида	35
Ўн еттинчи фасл. Котиблар зикрида	38
Ўн саккизинчи фасл. Мактаб аҳли зикрида	39

Ўн тўққизинчи фасл. Имомлар зикрида	40
Йигирманчи фасл. Муаззинлар зикрида	41
Йигирма биринчи фасл. Ҳофизи Қуръонлар зикрида	42
Йигирма иккинчи фасл. Қўшиқчи ва чолғувчилар зикрида	43
Йигирма учинчи фасл. Қисса тўқувчи ва қиссахонлар зикрида	45
Йигирма тўртинчи фасл. Насихат аҳли ва воизлар зикрида	46
Йигирма бешинчи фасл. Аҳли нужум зикрида	47
Йигирма олтинчи фасл. Савдогарлар аҳли зикрида	48
Йигирма еттинчи фасл. Шаҳарда олиб сотарлар зикрида	50
Йигирма саккизинчи фасл. Бозор косиблари зикрида	50
Йигирма тўққизинчи фасл. Сайёр хунарманд ва санъаткор усталар зикрида	51
Ўттизинчи фасл. Миршаблар, зиндонийлар ва қоровулар зикрида	52
Ўттиз биринчи фасл. Дехқончилик зикрида	53
Ўттиз иккинчи фасл. Безори ва разиллар зикрида	55
Ўттиз учинчи фасл. Ғариб ва бечоралар зикрида	56
Ўттиз тўртинчи фасл. Ожиз (шилқим) — нотавон гадолар зикрида	57
Ўттиз бешинчи фасл. Қушчи ва овчилар зикрида	58
Ўттиз олтинчи фасл. Тарбият топиб, ҳаромнамаклик (кўрнамаклик) қилган навкарлар зикрида	60
Ўттиз еттинчи фасл. Уйланиш сифати ва хотинлар зикрида	62
Ўттиз саккизинчи фасл. Риёкор шайхлар зикрида	65
Ўттиз тўққизинчи фасл. Харобот аҳли зикрида	67
Қирқинчи фасл. Дарвешлар зикрида	68

Иккинчи қисм
Яхши феъллар ва ёмон хислатлар тўғрисида
(бу қисм ўн бобдир)

Биринчи боб. Тавба зикрида	72
Иккинчи боб. Зухд зикрида	75
Учинчи боб. Таваккул зикрида	78
Тўртинчи боб. Қаноат зикрида	81
Бешинчи боб. Сабр зикрида	84
Олтинчи боб. Тавозе ва одоб зикрида	87
Еттинчи боб. Зикр шарҳида	90
Саккизинчи боб. Таважжуҳ зикрида	92
Тўққизинчи боб. Ризо зикрида	95
Ўнинчи боб. Ишқ зикрида	98

Учинчи қисм
Ҳар хил фойдали маслаҳатлар ва мисоллар
(ҳикматлар, танбеҳлар)

1-танбеҳ. Олам ва одам.....	96
2-танбеҳ. Сурат ва сийрат	96
3-танбеҳ. Нажот йўли	97
4-танбеҳ. Кўп гапирган кўп адашади	97
5-танбеҳ. Худбинлик-хунук қилиқ	98
6-танбеҳ. Икки илоҳий тамойил	101
7-танбеҳ. Оллоҳнинг сифатлари	104
8-танбеҳ. Худпарастлик ва будпарастлик	104
9-танбеҳ. Эҳсон — улуғ неъмат	104
10-танбеҳ. "Жафоларким, менинг жонимга етмиш.."	105
11-танбеҳ. Саховат ва ҳиммат бобида	107
12-танбеҳ. Саховат қандай қилинади?	109
13-танбеҳ. Карам ва мардлик тўғрисида	109
14-танбеҳ. Ажиб жавҳар	109
15-танбеҳ. Мурувват тўғрисида	110
16-танбеҳ. Вафо тўғрисида	110
17-танбеҳ. Вафо билан боғланган ҳаё зикрида	111
18-танбеҳ. Ҳилм зикрида	112
19-танбеҳ. Яхшиларга эргашмоқ шарофати	113

20-танбех.	Ботин кўзи кўр бўлса...	114
21-танбех.	Ҳақдан иноят бўлса...	114
22-танбех.	Зарар кўрмайин десанг...	114
23-танбех.	Саодатманд йигит	114
24-танбех.	Дард аҳлининг нафаси	115
25-танбех.	Фонийни унут	115
26-танбех.	Ошиқнинг ҳоли	116
27-танбех.	Ишқ бир ўтдир...	116
28-танбех.	Боқий умр эгалари	117
29-танбех.	Хатарли йўл	117
30-танбех.	Чин дўстликнинг шарти	118
31-танбех.	Тан мулкининг султони	118
32-танбех.	Шоҳга хос хислатлар	119
33-танбех.	Аввал ўйла...	120
34-танбех.	Душманга муносабат	120
35-танбех.	Умри беҳуда ўтувчилар	120
36-танбех.	Озорнинг бир тури	121
37-танбех.	Илм ва бойлик	121
38-танбех.	Бахил ва ҳасадчи	122
39-танбех.	Баҳам кўрилган бойлик	122
40-танбех.	Оқил одамлар	123
41-танбех.	Фурсатни фанимат бил	123
42-танбех.	Алдама ва алданма	124
43-танбех.	Икки йўл	124
44-танбех.	Зулм ва сабр	125
45-танбех.	Ёлғон даъво	125
46-танбех.	Кўнгил — маърифат боғи	126
47-танбех.	Тил жароҳати	127
48-танбех.	Тилга ихтиёрсиз — элга эътиборсиз	127
49-танбех.	Ширин тил фазилатдир	128
50-танбех.	Ёлғончининг оқибати	129
51-танбех.	Ёлғон — катта гуноҳ	129
52-танбех.	Чақимчи — ўтга тутантириқ	130
53-танбех.	Дунёнинг таърифи	130
54-танбех.	Тириклик фаниматдир	131
55-танбех.	Тўрга тушган қуш	131
56-танбех.	Тоқатдан ташқари ишдан қоч	131

57-танбех. Исинишнинг усули	132
58-танбех. Подшоҳлар зикрида	133
59-танбех. Кўнгил хазинасининг калити	134
60-танбех. Мўътабар ва мухтасар сўз	134
61-танбех. Жоҳиллик жафоси	135
62-танбех. Абадий давлат	136
63-танбех. Шукр ва узр боиси	137
64-танбех. Бадфеъллик балоси	137
65-танбех. Очиқ чехралик шарофати	138
66-танбех. Икки тоифа	138
67-танбех. Адоват — душман ҳунари	139
68-танбех. Чин ва ёлғон сўз	140
69-танбех. Яхши ва ёмон	140
70-танбех. Қаноатли ҳамиша азиз	141
71-танбех. Надомат чекманг	141
72-танбех. Қиймати ознинг ҳурмати оз	142
73-танбех. Сабр	142
74-танбех. Ҳазил-мутойиба ҳақида	143
75-танбех. Май — ёмонликлар онаси	143
76-танбех. Эр кишининг зийнати	144
77-танбех. Назардан қолиш сабаби	145
78-танбех. "Бировнинг устидан сен кулма зинҳор..."	145
79-танбех. Ҳар ким қилса — ўзига	146
80-танбех. Илм ва амал	146
81-танбех. Ҳикмат ва ақл неъматлари	147
82-танбех. Сўнгги пушаймон...	147
83-танбех. Ношудлик нишонлари	148
84-танбех. Нафс балоси	148
85-танбех. Нодонлик ва ҳайвонлик белгиси	148
86-танбех. Шод бўлишга шошилма	149
87-танбех. Олимларга огоҳнома	149
88-танбех. Чиройли тамсил	150
89-танбех. Тарбияга доир икки ўғит	150
90-танбех. Таъзим ва адаб биноти	151
91-танбех. "Ё аслинг каби кўрин..."	151
92-танбех. Хато ва хатокор	152
93-танбех. Икки фазилат	152

94-танбех. Ҳар ким эрканини ўради	153
95-танбех. Эҳсоннинг ўрни	153
96-танбех. Икки тоифанинг таърифи	157
97-танбех. Илм ва олим	157
98-танбех. Икки тоифа суҳбатдош	155
99-танбех. Хотиржамлик сири	155
100-танбех. Яхшилар билан бирга бўлиш	156
101-танбех. Вафо нима?	161
102-танбех. Нафсига тобе киши	161
103-танбех. Шайтон — инсон	162
104-танбех. Оқил инсон	162
105-танбех. Ёшлик айёми зикрида	163
106-танбех. Қарилик зикрида	164
107-танбех. Вужуд мамлакатини покламоқ	166
108-танбех. Сафар фойдалари тўғрисида	108
109-танбех. Одамларнинг яхшиси ким?	170
110-танбех. Яхшилик қилишни билмасанг... ..	170
111-танбех. Яхшилардан узоқлашма	170
112-танбех. Май — қабоҳат тузоғи	172
113-танбех. Ҳикматлар шодаси	172
114-танбех. Дўст жабридан инграма... ..	172
115-танбех. Ҳикматлар шодаси	172
116-танбех. Фафлатда қолма	172
117-танбех. Нодон дўстдан йироқ бўл	173
118-танбех. Вафо ва жафо	174
119-танбех. Шайтон шарридан огоҳ бўл	174
120-танбех. Тўзимас тўн	175
121-танбех. Сир сақлаш сири	175
122-танбех. Гавҳарни хор тутма	176
123-танбех. Чин сўз тавсифи	176
124-танбех. Дам бу дамдур... ..	177
125-танбех. Кўнгил уйи	178
126-танбех. Дунё матоҳи	179
127-танбех. Шукр, фикр ва умид	182

АЛИШЕР НАВОИЙ

МАҲБУБ УЛ-ҚУЛУБ

(Қалбга маҳбуб ҳикматлар ва ҳикоятлар)

Ҳозирги ўзбек тилига табдил

Муҳаррир:

Абдукамол Абдужалилов

Техник муҳаррир:

Юнусали Ўринов

Мусахҳиҳа:

Баҳора Холмуродова

Саҳифаловчи дизайнер:

Иноят Зоҳидова

Наш.лиц. № АІ 245, 02.10.2013.

Теришга 15.11.2018 йилда берилди. Босишга 17.12.2018
йилда рухсат этилди. Бичими: 100x70 $\frac{1}{16}$. Офсет босма.

Таймс гарнитураси. Шартли б.т. 12.09 Нашр б.т. 14.

Адади: 10000. Буюртма №08.

«Sano-standart» нашриёти, 100190, Тошкент шаҳри,
Юнусобод-9, 13-54. Тел/Факс: +998(71) 228-67-73

«Sano-standart» МЧЖ босмаҳонасида босилди.

Тошкент шаҳри, Широқ кўчаси, 100-уй.

Телефон: (371) 228-07-96, факс: (371) 228-07-95

E-mail: sano-standart@mail.ru

Алишер Навоий

МАҲБУБ УЛ-ҚУЛУБ

Мазкур нашрда замондошларимиз "Маҳ-буб ул-қулуб"дан баҳраманд бўлишини истаб, улуғ Навоийнинг ушбу бебаҳо асари замонавий ўзбек тилига мослаштирилди. Ундаги айрим ҳикматларга, мазмунидан келиб чиққан ҳолда, сарлавҳалар қўйилди ҳамда зарур ўринларда бир оз изоҳ ва шарҳлар берилди.

"Sano-standart"
нашриёти

ISBN 978-9943-5467-3-8

9 789943 546738